

К.Ә.Сағадиев

Дағдарыс туралы ойлар

К.А.Сағадиев

Записки о кризисе.

***Кенжегали Абенович
Сагадиев***

Академик НАН РК, академик Международной академии
высшей школы, член Нью-йоркской и Пакистанской
академии наук, депутат Мажилиса Парламента
Республики Казахстан III и IV созывов

К.Ә.Сағадиев

ДАҒДАРЫС ТУРАЛЫ ОЙЛАР

К.А. Сагадиев

ЗАПИСКИ О КРИЗИСЕ

Астана 2010

УДК 338.124(88)

Сағадиев К.Ә. Дағдарыс туралы ойлар. - Алматы,
Халықаралық бизнес университеті,
2010ж. - 139 бет

Сағадиев К.А. Записки о кризисе. - Алматы,
Университет международного бизнеса,
2010г. - С.139

ISBN 9965-888-06-х

Бұл жинаққа автордың әлемдегі қаржы-экономика дағдарысы мен Қазақстандағы оған қарсы күресу шаралары туралы автордың мақалалары, ұсыныстары мен хаттары енгізілген.

В сборник включены статьи, выступления и письма автора, о мировом финансово-экономическом кризисе и мерах противодействия ему в Казахстане.

ISBN 9965-888-06-х

© Сағадиев К.А.

© Университет международного
бизнеса

Оглавление

Как обеспечивается сохранность Национального фонда республики ? (<i>депутатский запрос</i>)	4
Ответ Министра финансов РК Б. Жамишева	5
Ответ и.о. Председателя Национального Банка РК Б.Альжанова	7
Нужны эффективные меры противодействия мировому кризису (<i>письмо Президенту РК Н.Назарбаеву</i>)	9
Сынаққа сақадай саймыз ба ?	12
Антикризисные меры следует проводить энергично	41
Мировая экономика переживает рубиконное время	45
Дағдарыстың дауасы	65
Дүниелік деңгейдегі дара пікір	68
Біздегі басқару жүйесінде олқылықтар бар (<i>Президент Назарбаевқа хат</i>)	75
Кризис кризисом, но пора подумать и о будущем	80
Дағдарыс өтеді, болашақ туралы ойласу керек	109

Как обеспечивается сохранность Национального фонда республики?

Председателю Национального Банка РК
г-ну Сайденову А.Г.

Министру финансов РК
г-ну Жамишеву Б.Б.

Депутатский запрос

В Национальном фонде Казахстана накоплены значительные средства, которые, как мы справедливо считаем, являются подушкой безопасности от негативных влияний мировой экономики.

Известно, что средства Национального фонда размещены в зарубежные ликвидные активы, в частности, в ценные бумаги ряда американских компаний. Сейчас идет рецессия мировой экономики, особенно это имеет место в экономике США. Крупнейшие американские ипотечные компании Fannie Mae и Freddie Mac, к примеру, находятся на грани банкротства. В целом снижается доходность многих зарубежных активов.

Как в этих условиях чувствует себя наш Национальный фонд? Какие меры предпринимаются для того, чтобы сохранить доходность средств Национального фонда, размещенных в зарубежных активах.

Прошу дать ответ на эти вопросы в установленном порядке.

г. Астана, 3 сентября 2008 г.

Ответ Министра финансов РК Б. Жамишева

Уважаемый Кенжегали Абенович !

Министерство финансов РК, рассмотрев Ваш запрос от 4 сентября 2008 года № ДЗ-348 относительно сохранения доходности средств Национального фонда РК, размещенных в зарубежных активах, сообщает следующее.

В соответствии с подпунктом 2 Указа Президента Республики Казахстан «О Национальном фонде Республики Казахстан» управление активами Национального фонда РК осуществляется Национальным Банком РК.

Так, в соответствии Договора о доверительном управлении Национальным фондом Республики Казахстан от 14 июня 2001 года № 299, одобренного постановлением Правительства Республики Казахстан от 18 мая 2001 года № 655, Национальный Банк РК в рамках правил осуществления инвестиционных операций самостоятельно осуществляет инвестирование Национального фонда РК.

При этом в соответствии с пунктом 2 Правил осуществления инвестиционных операций Национального фонда Республики Казахстан, утвержденных постановлением Правления Национального Банка РК от 25 июля 2006 года № 652, основными целями осуществления Национальным Банком РК инвестиционных операций при доверительном управлении Национальным фондом РК являются:

- 1) сохранность активов Национального фонда РК;
- 2) поддержание достаточного уровня ликвидности активов

Национального фонда РК;

- 3) обеспечение достаточно высокого уровня доходности активов Национального фонда РК в долгосрочной перспективе при умеренном уровне риска.

В этой связи оперативную информацию по управлению Национальным фондом РК должен представить Национальный Банк РК.

Вместе с тем, исходя из Отчета о формировании и использовании Национального фонда Республики Казахстан за 2007, утвержденного Указом Президента Республики Казахстан от 8 июля 2008 года № 630, в целом, можно констатировать, что, несмотря на отмеченную в 2007 году высокую волатильность международного рынка капитала, доходность инвестиций, как в международные фондовые рынки, так и в международные долговые рынки (ценные бумаги с фиксированным доходом), была положительной. Таким образом, по результатам управления активами Национального фонда РК в 2007 году, была получена доходность в размере 9,92%, тогда как в 2006 году доходность составила 8,67%.

Также по информации, ранее представленной Национальным Банком РК, с целью сохранения активов Национального фонда РК и поддержания их достаточного уровня ликвидности Национальный Банк РК приостановил инвестирование активов Национального фонда РК в ипотечные ценные бумаги развитых стран мира и в корпоративные ценные бумаги в целом, соответственно увеличив долю государственных ценных бумаг как менее рискованных. По состоянию на 31 декабря 2007 года в портфеле Национального фонда РК инвестиции в ипотечные ценные бумаги США, также как и в ипотечные ценные бумаги других развитых стран, отсутствовали.

Министр финансов РК Б. Жамишев
г.Астана, 22 сентября 2008 г.

**Ответ и.о. Председателя Национального Банка РК
Б.Альжанова**

Уважаемый Кенжегали Абенович!

Национальный Банк Республики Казахстан в ответ на Ваш запрос №ДЗ-348 от 4 сентября 2008 года сообщает следующее:

Активы Национального фонда РК (далее - Фонд) разделяются на активы стабилизационного портфеля и активы сберегательного портфеля. Активы стабилизационного портфеля Фонда для поддержания высокой ликвидности активов инвестируются в высоколиквидные ценные бумаги с фиксированным доходом (облигации) Правительства США. Активы сберегательного портфеля НФ РК инвестируются на 75% в ценные бумаги с фиксированным доходом (облигации) и на 25% в акции международных компаний.

Действительно в настоящее время наблюдается замедление экономического роста многих развитых стран, вызванное мировым кризисом ликвидности и высокими ценами на энергоресурсы. Ситуация на мировых фондовых рынках также остается достаточно сложной, в связи с ситуацией со списанием убытков от инвестиций в ипотечные ценные бумаги крупными международными банками, финансовым состоянием крупнейших американских ипотечных агентств Fannie Mae и Freddie Mac, банкротством крупного инвестиционного банка Lehman Brothers Holdings Inc. и проблемами других финансовых институтов США.

В условиях ухудшения ситуации на мировых финансовых рынках, Национальный Банк предпринимает следующие меры для сохранения активов Национального фонда РК и поддержания их доходности:

1) аккумулирует значительную часть средств Фонда в форме краткосрочных, высоколиквидных активов в

стабилизационном портфеле. Данное решение позволило предотвратить дальнейшее инвестирование активов в акции и, тем самым, сохранить для Национального Фонда более 200 млн. долл. США;

2) доля акций компаний финансового сектора в портфеле акций Национального фонда, находящемся в самостоятельном управлении Национального Банка была уменьшена;

3) доля активов Национального фонда, находящихся во внешнем управлении была уменьшена;

4) по инициативе Национального Банка РК получено положительное решение Совета по экономической политике (СЭП) о внесении изменений в Правила осуществления инвестиционных операций Национального Фонда, позволяющие более оперативно реагировать на ситуацию на внешнем рынке;

5) ежедневно проводятся телефонные конференции и переговоры по мониторингу ситуации на внешних рынках с зарубежными контрапартнерами.

В целом же доходность активов НФ РК за первую половину 2008 года составила 0,63%. Инвестиционный доход за этот же период составил 92,85 млн. долларов США. Доходность активов НФ РК с момента создания (июнь 2001 года) по состоянию на 30 июня т.п. составила 48,72%, что в годовом выражении составляет 5,76%. Инвестиционный доход за этот же период составил 3 445,93 млн. долларов США.

и.о. Председателя Национального
Банка РК Б.Альжанов
12 сентября 2008 г.

Нужны эффективные меры противодействия мировому кризису

Президенту Республики Казахстан
Назарбаеву Н.А.

Уважаемый Нурсултан Абишевич !

Позвольте проинформировать Вас о проблемах, имеющихся и накапливающихся в финансовой сфере, да и в целом, в экономике Казахстана как следствие нынешнего мирового кризиса этих сфер.

Первое. Внешние долги государства выросли до 100 млрд.долларов США, практически достигнув ежегодного объема ВВП страны. Это крайне опасная черта. В особенности растут долги небанковского сектора (межфирменная задолженность). Только за I кв. 2008 г. они выросли на 3,1 млрд.долларов, составив 51,4 млрд.долларов. В условиях, когда у зарубежных партнеров наших компаний имеет место острый кризис ликвидности, они могут потребовать (и требуют) возврата долгов. Это весьма отрицательно скажется:

1) на работе казахстанских компаний, лишая их свободных денег и оборотных средств;

2) на самочувствии казахстанских банков, поскольку средства этих компаний размещены в депозиты банков второго уровня. Депозитный рынок в результате существенно сократится.

Второе. В реальном секторе экономики уже ощущается недостаток оборотных средств. Ряд казахстанских компаний начинает брать внешние займы не на инвестиции, а на пополнение оборотных средств. Так, только за II кв. 2008 г. с этой целью получено внешних займов на 2,8 млрд. долларов.

Ситуация с оборотными средствами усугубляется также в связи с тем, что резко снижен своевременный возврат хозяйствующим субъектам сумм НДС из бюджета.

К примеру, при среднем ежемесячном объеме возврата НДС в сумме 15-20 млрд.тенге, в сентябре 2008 г. она составила только 4,2 млрд.тенге. Это негативно сказывается на финансовом положении хозяйствующих субъектов – экспортеров продукции.

За 9 месяцев 2008 г. государственные ценные бумаги размещены на 317,8 млрд.тенге, а погашены только 99,1 млрд.тенге. Такое несвоевременное и неполное погашение госдолга на внутреннем рынке также отрицательно сказывается на уровне ликвидности коммерческих банков.

Третье. Имеет место отток из страны валютных средств. О его причинах говорилось выше. Да к тому же мировая практика такова, что при возникновении сложных ситуаций инвесторы забирают средства в первую очередь из развивающихся стран, к которым мы относимся.

За первую половину 2008 г. доходы, выплаченные нерезидентам и вывезенные ими из республики, составили 9,6 млрд.долларов. На 01.06.2008г. внешние долговые ценные бумаги казахстанских банков составили 3,3 млрд.долларов, а у реального сектора - 812,0 млн.долларов. В настоящее время в наших банках депозитные средства нерезидентов составляют около 2,5 млрд.долларов. Сейчас, по завершении третьего квартала началась компания выплаты дивидендов. Нерезиденты могут рассчитывать на 3,0-3,5 млрд.долларов таких средств.

Если все вышеперечисленные объемы средств или даже часть из них начинают вывозить из республики, то это нашу финансовую систему поставит в очень тяжелую ситуацию.

Четвертое. Сегодня активы значительного числа казахстанских компаний размещены на международных рынках. О точном их количестве сведениями не располагаю. Но сейчас весьма актуален возврат их в республику и выработка эффективной системы управления финансовыми ресурсами холдингов, нацкомпаний, и др. хозяйствующих субъектов.

Исходя из вышеизложенных обстоятельств считал бы целесообразным, уважаемый Нурсултан Абишевич, принятие ряда государственных мер по:

- эффективному управлению и сокращению внешнего долга Казахстана;
- более лучшему обеспечению предприятий реального сектора необходимыми оборотными средствами;
- совершенствованию дивидендной политики, включая меры, обеспечивающие работу финансовых ресурсов нерезидентов на казахстанскую экономику;
- совершенствованию, регулированию и наращиванию депозитной базы казахстанских банков.

О других возможных, на мой взгляд, мерах по преодолению последствий мирового кризиса хотел бы проинформировать Вас при личной встрече.

г. Астана, 28 октября 2008 г.

СЫНАҚҚА САҚАДАЙ САЙМЫЗ БА?

**Елбасының сындарлы саясатын жүзеге асыру
баяулық пен селқостықты көтермейді**

Жақында Қазақстан Үкіметі 2008 жылда әлеуметтік-экономикалық дамудың қорытындылары туралы жедел ақпарат таратты. Өткен жыл нәтижелі болды деген пікір айтылды. Осы пікірмен келісуге болады. Үкімет ақпаратын қайталамай-ақ 2008 жылдың басты нәтижелі мыналарда дер едім.

Біріншіден, экономика даму қарқыны 8,5-10 пайыздан біршама төмендегенімен, кейбір елдердегідей рецессияға, яғни кейін шегінуге жол берілген жоқ.

Екіншіден, әлемдегі дағдарыстың зардабы бұрынғыдан да ауыр екінші қарқыны басталған уақытта елімізде оған тойтарыс беретін қаржы, басқа мүмкіндіктер де табылды.

Үшіншіден, әлеуметтік саланың тұрақтылығы сақталды, ел тұрмысын жақсартуға арналған қомақты шаралар жасалды. Осыған байланысты жыл қорытындысын қанағаттандыратарлық дейміз.

Дегенмен, әлемдегі дағдарыс біздің экономикамызға теріс әсерін тигізіп, оның көрсеткіштерін төмендеткенін де айтуымыз керек. Өнеркәсіп, әсіресе өңдеуші өнеркәсіп саласы өспеді, ал салынып жатқан немесе салынғалы жатқан құрылысымыздың біразы тоқтап тұр. Бір кезде еліміздегі реформалардың көшбасшысы деп мақтаныш ететін коммерциялық банктер сырттан алған қарызын өтей алмай, тоқырау үстінде. Олардың тұрақтылығын сақтау үшін мемлекет тарапынан көмек беру қажеттігі туындап отыр.

Соңғы 7-8 жыл ішінде экономиканың дамуының арқасында, әсіресе бізден сыртқа шығарып сататын мұнай мен металлдың бағасы әлемде үзбей көтерілуі салдарынан Ұлттық қор мен бюджеттегі қаржымыз бірталай өсіп еді. Өткен жылы аталмыш заттардың бағасы еселеп арзандап кетті. Қаржы дағдарысына байланысты шетелден жылына

инвестиция ретінде миллиардтап келетін қаржы көзі азайды. Несие тапшылығынан шағын және орта бизнестің ауқымы шектеліп, тыныс-тіршілігі төмендеді.

Жаңа жылды осындай қиындықтармен бастап отырмыз. Олардың үстіміздегі жылы да жалғасуы және, мамандардың айтуынша, бұрынғыдан да күрделі болуы мүмкін. Шет елдерде қаржы дағдарысы толастамай, қайта оның зардабы нақты экономика саласына ауыса бастады. Дағдарыстың әлем елдеріне етегін кеңірек жайғаны және тигізген зардабының ауырлығы сонша, бұдан әр мемлекет дербес шығуы мүмкін емес, барша әлем қауымдастығы болып осы залалмен күресудің, дағдарыстан шығудың жолын табу керек деген пікір қалыптасып отыр. Оны мамандар да айтады, мемлекет басшылары да қолдайды. Әрине, әр мемлекет өзінің дербес іс-қимылына, олардың тиімділігіне жауапты, бірақ дағдарыс әлем елдеріне ортақ, одан шығудың амалдары да көбінесе ортақ.

Осыған байланысты шет елдердегі қаржы дағдарысының туу себебі, оның барысы, онымен күресу шаралары және де өз елімізде қабылданған дағдарысқа тойтарыс бағдарламасы, орындалу қарқыны, тиімділігін арттыру мәселелері бүгінгі әңгімеміздің арқауы болып отыр.

Біз нарық экономикасына көшкен елміз. Президентіміздің табанды саясатының арқасында осы жолмен 18-ші жыл үзбей жүріп келе жатырмыз. Асқан асуларымыз бен алған шептеріміз де мақтанышпен айтарлықтай. Әлем Елдері даму деңгейімен үш топқа бөлінеді. Алдыңғы топ-жақсы дамыған елдер, ортаншы топ-дамып келе жатқан елдер, үшінші топ-артта қалған, әлі титықтап жүрген мемлекеттер. Егемендіктің қарсаңында, оның алғашқы жылдарында біздің орнымыз осы үшінші топта болды. Бүгін біз ол топты артта қалдырып, тек дамып келе жатқан елдердің қатарында болу ғана емес, оларды да артқа тастап, әлемдегі озық елу елдің санатына қосыламыз деп сан-алуан іс-қимыл жасап жатқан елміз. Мұндай асқақ

арманның тууы тәуелсіздік жылдарында Президент жүргізіп отырған сындарлы саясаттың, біз таңдаған нарық экономикасының жемісі.

Бірақ нарық экономикасының дамуында біркелкі тұрақтылық жоқ. Нарық әлемі-жеке батырлар, жекеменшіктер әлемі. Әр ел, әр компания, тіпті әр кәсіпкер өз пайдасын көздегендіктен, олар шығарған тауарлар көлемі қоғамдағы сұраныс пен ұсыныстың тепе-теңдігін қамтамасыз ете бермейді. Бір жерлерде тауарлар қажеттіліктен артық шығарылады. Олар сатсаң өтпей, дағдарысқа әкеледі. Бір жерлерде тауар шығару үшін ақша жетпей, өндіріс тоқтап, қаржы дағдарысын туғызады.

Өкінішке орай, осындай үлкенді-кішілі дағдарыстар экономикасын нарық негізінде жүргізіп отырған елдерде мезгіл-мезгіл болып тұрады. Сондықтан да нарық экономикасын құбылмалы (волатильная) экономика дейміз. Аталмыш құбылмалылық қазіргі заманда әлем елдерінің өмірінде жиі белгі беріп жүр. Тек соңғы онжылдықта Оңтүстік-Шығыс Азия елдерінде қаржы дағдарысы (1997-1998 ж.ж.), Россия Федерациясында мемлекет сыртқы қарызын өтеуден бас тартқан дағдарыс (дефолт 1998 ж.), Америка Құрама Штаттарында жоғары технологиялық компаниялардың дағдарысы болып өтті. Кішігірім дағдарыстар Латын Америкасы елдерінде, басқа да мемлекеттерде болып өткені белгілі.

2007 жылдың ортасынан Америка Құрама Штаттарынан басталған жаңа дағдарыс бүгінгі күні бүкіл әлем елдеріне етек жайды. Бұл дағдарыстың төркіні тіпті бөлек. Ауқымы жағынан да, өзімен келген залал-зардабымен де. Мамандардың айтуынша, бұл ғасырда бір қайталанатын, бүкіл әлем елдерінің экономикасын орасан зор қиыншылықтарға тірелткен дағдарыс. Тарихтан осындай дағдарысты (Ұлы тоқырау) 1929-1933 жылдары Америка Құрама Штаттары басынан өткізгенін білеміз. Соның салдарынан аталмыш ел өзінің ұлттық байлығының 40 пайызына жуығын жоғалтып еді. Сөйтіп АҚШ

экономикасы қирап, күйреген еді. Дегенмен оның салқын әсері әлемнің басқа өңірлеріне аса біліне қойған емес, өйткені жаһандану үрдісі қазіргі замандағыдай кең өріс алмаған болатын.

Ал бүгінгі күнгі дағдарыс Америкадан басталып, өзінің ауыр зардабын әлем елдерінің бәріне (оның ішінде бізге де - қазақстандықтарға) тигізіп отыр. Американдық ірі-ірі компаниялар мен банктердің акциялары күрт арзандап, кейбіреуі банкрот болып, кейбіреуін үкімет өз қарамағына сатып алуға мәжбүр болуда. Күйреу мен құлдыраудың тереңдігін көрсету үшін бір-екі мысал келтірейік. Американың ең үлкен, бүкіл әлемге қаржы ұжымының 150 жылдан бері озық үлгісі болып келе жатқан Lehman Brothers банкі аз ғана уақыт ішінде 679 миллиард доллар тұратын құнды қағаздарының 617 миллиард доллар құнын жоғалтып, өзін амалсыздан банкрот жариялады. Триллиондаған доллар ипотекалық құнды қағаз иелері Freddie Mac және Fannie Mae компаниялары тұрғын үй тұтынушыларынан тиісті қарыздарын (несиелерін) жинай алмағандықтан, банкроттықтан құтылу үшін америка үкіметінің қолтығына тығылды (себебі төменірек айтылады). Бүгінгі күні Америка Құрама Штаттары еліндегі банктер мен компаниялардың күйреуіне жол бермеу мақсатында мемлекеттік бюджеттен оларға жәрдем ретінде 700 млрд.доллар бөлуге мәжбүр болып отыр. Бірақ бұл да аздық қылады, жаңа сайланған Президент Обаманың көмекшілері ел экономикасына әлі де 600-700 млрд.доллар көлемінде қосымша қаржы бөлу керектігін айтып жатыр.

Еуропада, Азияда, құрлықтың басқа өңірлерінде де қазіргі дағдарыстың зардабы осындай ауыр. Өз қаржы мекемелері мен кәсіпорындарына Германия – 520 млрд.евро, Франция – 320 млрд.евро, ал жалпы Еуроодақ елдері (27 мемлекет) 2,0 триллион евро мөлшерінде мемлекеттік бюджеттен көмек көрсетуде. Осы мақсатпен нарық субъектілеріне 50 млрд.фунт стерлинг - Ұлыбритания, 950 млрд.рубль - Ресей, 586 млрд.доллар

Қытай Халық Республикасы бюджеттен қаржы бөлетіндерін хабарлады. Жапония, Австралия, басқа да елдерде дағдарысқа қарсы осындай шаралар қолданылып жатыр. Ерекше ескеретін бір жағдай – жекеменшік банктер мен жекеменшік компаниялардың қазіргі дағдарыстан мемлекеттен, оның бюджетінен басқа бір де бір инвестор, яғни қорғаушысының болмауы. Барлық елдерде жағдай осындай. Бұл «мемлекет жекеменшіктің шаруасына араласпай, «түнгі күзетші» ретінде болуы керек, қалғанын нарық өзі шешеді» деушілерді келешекте қатты ойландыруы керек. Дегенмен, мемлекет тарапынан банктер мен компанияларға құйылып жатқан ағыл-тегіл қаржылар олардың тұрақты дамуын әлі қамтамасыз ете алмай отыр. Әлі де жер-жерлерде көмек сұраған, күйреу қаупі бар қаржы мекемелері мен кәсіпорындардың аты жиі естіледі.

Дағдарыстың бастауы - қаржы саласы. Әлемдік қаржы дағдарысы біртіндей келе нақты экономика дағдарысына әкеле жатыр. Қазір дүние жүзінде көптеген компаниялар өндірісін шектеп, жұмысшыларын қысқартып, тоқырау үстінде. Әлемге әйгілі Крайслер компаниясы өзінің АҚШ-тағы 30 машина жасау зауыттарының жұмысын тоқтатты. Еуропадағы, Япониядағы машина жасау зауыттары да осындай күй кешуде. Әлемдегі шикізат шығаратын компаниялар олардың өніміне сұраныстың күрт азайғанынан және бағаның төмендеуінен тоқырауға ұшырауда. Бұндай қиыншылық кейбір қазақстандық тау-кен саласындағы кәсіпорындардың басына да түсіп отыр.

Ел экономикасын дамытуға өз мүмкіндіктері азайғандығынан немесе жоқтығынан Исландия, Украина, Латвия, Белоруссия мемлекеттері Халықаралық валюта қорынан жәрдем сұрауға мәжбүр болып отыр. Басқа да Прибалтика елдері, Словакия, Болгария мемлекеттері аталмыш қордан көмек сұрауы мүмкін. Қорыта айтсақ, әлем елдері басынан кешіп отырған қаржы және экономика дағдарысының ауырлығы осындай батпандай. Ақпарат құралдарының айтқанына сүйенсек, 2008 жылы қаржы

дағдарысының салдарынан бүкіл әлем елдеріндегі қордың құны (фондовый рынок) 30 триллион доллардан артық арзандаған екен. Үнді елінде осындай қағаздар құны 52 пайызға, ал Қытай Халық республикасында 66 пайызға төмендепті. Тек қана Америка үкіметі қаржы дағдарысымен күресу жолында 4 триллион 280 млрд. долларға шығынданған екен, кейбір есептер бойынша, бұл әлем елдерінің екінші дүниежүзілік соғыстағы шығынынан 2 еседен аса артық.

Ал енді осындай орасан зор дағдарыстың себептеріне тоқталайық. Ол үшін әңгімені алыстан бастауға тура келеді. 1944 жылы маусым айында Америка Құрама Штаттарының Бреттон-Вудс деген шағын қаласында 44 мемлекеттің қаржы министрлері жиналып, сол кезде болып жатқан екінші дүниежүзілік соғыстың салдарынан қисыны кеткен әлемдік қаржы айналымын реттеудің болашақ тетіктеріне келіскен болатын (бұл жиынға Кеңес Одағының Қаржы министрі де қатысып, бірақ ондағы шешімдерді орындауға кейін Кеңес үкіметі қатыспады). Министрлердің келісімі бойынша қаржы мен экономика салаларын әлем деңгейінде үйлестіру мақсатымен Әлемдік банк және Халықаралық валюта қоры құрылды. Келісім бойынша әлем елдерінде тауар алмасу доллармен есептелетін болды, сөйтіп американдық доллар әлемдік валюта дәрежесіне көтерілді. Доллардың құндылығы алтынның белгілі бір мөлшерімен (золотой стандарт) анықталатын болды.

Аталмыш келісімдер өткен ғасырдың 70-ші жылдарына дейін өз міндетін толық атқармағанымен, әлемдегі қаржы айналымын тиісті дәрежеде қамтамасыз етіп отырды. Доллар осы жылдары үлкен беделге ие болды, әр мемлекет өз байлығын доллармен есептеп, басқалармен салыстыратын болды. Осыған байланысты әрбір доллардың алтынның белгіленген мөлшеріне сәйкес болу керектігі ұмытыла бастады. Доллардың өз басы құнды, оны алтынмен салыстырудың қажеті жоқ, онсыз да оның

әлемдегі беделі жоғары және тұрақты деген пікір қалыптаса бастады.

Міне, осы кезеңнен бастап тауар және қызмет көрсету (услуги) көлемі мен олардың айналымын қамтамасыз ететін валюта көлемінің арасында алшақтық басталды. Қиыншылықтың басы осы болды деп атап айтуымыз керек, өйткені ақшаға сұраныс тек бір-ақ жағдайда-шығарылған тауар мен қызмет айналымын (услуги) қамтамасыз ету үшін керек. Сондықтан олар тепе – тең, мөлшері жағынан бір-біріне сәйкес болуы керек.

XX ғасырдың 70-ші жылдарынан бастап осы сәйкестік жоғала бастады, әлемдік алтын стандартпен шектелмеген доллар да, тек доллармен құндылықтарын анықтайтын басқа валюталар да көлемі жағынан тауар мен қызмет салаларына қажеттіліктен артық, барған сайын артық шығарыла бастады. Базельдегі халықаралық есеп банкі осыдан 15 жыл бұрын әр күні әлемде ақша айналымы 1 триллион долларды құрады, ол - тауар мен қызмет көрсету айналымынан 50 есе артық деп көрсетті. Міне, осы кезеңнен жаһанда қаржы пирамидасы қалыптасты деуімізге болады.

Оның қалыптасуына және барынша етек жаюына либералдық, жаңа либералдық нарық теориялары, осы қағидалардан туған іс-қимылдар үлкен әсер етті. Экономиканың жақсы дамуын ынталандыру үшін қаржы мол болу керек деген теориялық қағида, АҚШ Президенті Р.Рейганның тұсында несие қаржы арзан болу керек деген пікірмен жалғасты. Инфляцияны реттеу жолында батыс елдерінде монетарлық қағидаларды ұстанушылар болғанын және олардың қазір де бар екенін айтуымыз керек. Бірақ осы қағиданы берік ұстау туралы нарық реформасын жүргізіп жатқан ТМД елдеріне батыс мемлекеттері қатаң талап қойғанымен, өз елдерінде (АҚШ-та, Еуроодақта) монетаризм үстемдік ықпалын өткен ғасырдың 80-ші жылдары жоғалта бастады. Нәтижесінде ақша есепсіз көбейді. Нақты экономика мен айналымдағы ақша көлемінің арасындағы алшақтық ұлғая берді. Қазіргі

заманда барлық елдердің валюталарын және олардың жасанды түрлерін (суррогат) қосқанда әлемдегі шығарылған ақша 700 триллион долларды құрайды екен, ал әлем елдеріндегі ішкі жалпы өнім 60 триллион доллар көлемінде ғана, яғни 10 есе аз.

Осындай өз тұғырынан (тауар мен қызмет көрсету айналымына сәйкестігінен) айрылған миллиардтаған, триллиондаған қаржы өндіріс саласына жұмсалудан емес, өзінің дербес айналымынан табыс табу жолына шықты. Оны қамтамасыз ететін сан алуан туынды қаржы құралдары (деривативтер) дүниеге келді. Бүгін әлемдегі қаржы саласында молынан қолданылып жүрген кепілхат (закладная), кепілдік қағаз, құнды қағаз, ипотекалық облигация, хедж-қор (сақтандыру, қайта сақтандыру), своп, опцион, форвард, тағы басқалары осы туынды қаржы аспаптары (құралдары). Оларды қолдану ауқымының өскені сонша, әлемде экономиканың тағы бір жаңа түрі – қаржы экономикасы қалыптасты. Және оның тиімділігі нақты экономика тиімділігінен еселеп асты. Нәтижесінде ақша ақша жасады, тиімділігі жоғары болғаннан кейін осы салада жалдаптық капитал ағыны күшейді. Дами келе осы жағдайлар қаржы пирамидасының қалыптасып, өсуіне әкелді.

Көптеген салаларға арзан несие берілді. Мысалы, Америка Құрама Штаттарында кәсіпкерлерге берілген несиенің құны 2003 жылы 1 пайыздан аспайтын. Біртіндеп өндіруші емес, тұтынушылық психология қалыптаса бастады. Әлем деңгейінде тұтынушылық қоғамның ауқымы кеңейді. Мысалы, жоғарыда аталған мемлекеттің халқы арзан несиemen пәтер немесе тұрғын үй сатып алуға көптеп кірісті. Несие алу мүмкіндігі үзбей өскендігінен, халық оны тек баспана алуға ғана емес, күнделікті өмірде басқа мақсаттарға да кеңінен пайдаланды. Мысалы, 2005 жылы американдықтар жергілікті банктерден 750 млрд.долларға несие алған екен. Бірақ оның 560 миллиард доллары немесе 75 пайызы жаңа пәтер (тұрғын үй) алуға, болмаса ескісін

жақсартуға емес, күнделікті басқа мұқтаждықтарға жұмсалған. Несиеге аталмыш халықтың дағдыланғандығы сондай, дағдарыс қарсаңында әрбір американдық 12 ай жылдық жалақысының 8 айлығын несиені өтеуге берешек болған. Американдықтар әрбір тапқан долларына қосымша 30 цент жұмсайды, ол банктерден алған қарызынан құралады деген мәліметтер бар. Тұтынушы қоғамның осы бір көрінісі тек Америкада ғана емес, басқа елдерде де орын ала бастады.

Осылай дами келе, несие көбейіп, өзінің шарасынан шықты. Инфляцияны өсірді. Нәтижесінде несиені қымбаттату талабы туды. 2006 жылы Америка банктерінің несие құны бір пайыздан бес-жеті пайызға дейін, яғни еселеп өсті. Бұл қымбатшылықты халық та, кәсіпорындар да көтере алмады. Несие қайтара алмағандар банкроттыққа ұшырай бастады, етек жая келе осындай жағдай Америка Құрамына Штаттарының қаржы жүйесінің дағдарысына әкелді. Аталмыш елге осы дағдарыстың әкелген қиыншылығы мен залалы туралы біз жоғарыда айттық.

Ал енді басқа елдерде де осындай дағдарыс не себептен етек жайды деген сұрақ туады. Оған жауап.

Біріншіден, нарық экономикасымен дамыған басқа елдер де либералдық теория қағидаларын мықтап ұстап, американдықтар үлгі еткен қаржы-несие саясатын өз ішінде қолданды. Оларда да тұғыры жоқ қаржы пирамидасы қалыптасып, дами келе күйреуге әкелді.

Екіншіден, Америка Құрама Штаттары - экономика тұрғысынан дүние жүзіндегі ең үлкен, ең бай мемлекет, ол жылына әлем елдеріндегі ішкі жалпы өнімнің 20 пайызын шығарады. Сондықтан әлем экономикасына ықпалы зор, ол дүние жүзіндегі ең үлкен тауар шығарушы да, тауар сатып алушы да мемлекет. Сондықтан Америка экономикасы мен сауда саясаты бұзылған кезде көптеген елдерге, әсіресе Батыс Еуропа елдеріне, Жапония, Қытай мемлекеттеріне, басқаларға теріс әсерін тигізбей қоймайды. Оны біз қазіргі дағдарыс кезеңінде анық байқап отырмыз.

Оның үстіне Америка экономикасының тиімділігі мен даму тұрақтылығына барынша сеніп, ол елдің шығарған құнды қағаздарын басқа елдер молынан сатып алу дәстүрі қалыптасқан. Дағдарыс қарсаңында бірнеше триллион доллар американдық құнды қағаздар шет мемлекеттердің, шетелдіктердің қолында болған. Америка қор нарығы (фондовый рынок) күйреген кезде, бұл құнды қағаздар да еселеп арзандады. Мысалы, жүздеген американдық хедж-қорлардың, қор биржаларының біреуінің ғана күйреуі салдарынан оның құнды қағаздарын әр елдерде иеленушілерінің 50 млрд.доллардан артық зиян шеккенін баспасөз жариялады. Жоғарыда айтылған американдық Lehman Brothers компаниясының банкротқа ұшырауы оның құнды қағаздарын иеленген Мюнхендегі Hypo Real Estate ипотекалық банкінің күйреу қаупін туғызды. Оны құтқару - біздің басты мақсатымыз деп, аталмыш банкіге Германия үкіметі өте қомақты қаржы салды. Әлем елдерінің қаржы саласының бір-бірімен тығыз байланыста екенін осыдан аңғаруға болады. Көптеген елдердің өз ақшаларын Америка құнды қағаздарымен сақтау тәсілі әлі де жалғасуда. Ресей ақпарат жүйелерінің айтуынша, қазіргі таңда Қытай 663 млрд.доллар мөлшерінде, Ресей 81 млрд.доллар мөлшерінде американдық қазыналық облигация құнды қағаздарына ие болып отыр. Ұлттық қордың біршама бөлігін сақтау үшін біздердің, Қазақстан мемлекетінің де осы қазыналық облигацияларды сатып алғанымыз бар.

Үшіншіден, әлем елдері барынша жаһандану үстінде. Технологиялық жаңалықтардың негізінде, ақпараттық төңкеріс салдарынан, қарым-қатынас техникасы мен құралдарының жақсы жетілуі арқасында жаһандану үрдісі әлем елдерін бір-бірімен өте тығыз байланыстырды, әсерлеп айтқанда, оларды «бір үлкен ауылға» айналдырды. Сондықтан да әртүрлі қауіп-қатер де әлем елдеріне ортақ. Оларды бір-бірімен тығыз байланыстыруға қаржы саласы өзінің ерекше үлесін қосты. Басқа факторларға қарағанда жылдам шапшаңдықпен, елдердің, халықтардың түр-түсіне

карамай тығыз валюта байланысын ұйымдастырып, әлемдегі қаржы жетістіктеріне немесе кемшіліктеріне барлық елдерді бірінғай тәуелді етті. Қара сөзбен айтсақ, әлем елдерінің бірін жайлаған қаржы саласының «тұмауы» басқа елдерді «түшкіртпей» тұрмайды. Осындай тығыз байланыс пен тәуелділікті әр елдің қор рыногы (фондовый рынок) акцияларының дағдарысқа байланысты күнбе-күн өзгеріп жатқан көрсеткіш деңгейлерінен байқап отырмыз. Америка құнды қағаздары қаншалықты арзандаса, осыған сәйкес Еуропа, Азия елдері акциялары да өзіндік құнын жоғалтып отыр. Сондықтан да алдымен қаржы, оның соңынан етек жая бастаған экономика дағдарысын әлем тарихында бірінші рет болып отырған жаһандану дағдарысы дей аламыз.

Біз жоғарыда әлем елдерін жайлаған қазіргі таңдағы дағдарыстың сыры мен сипатына біршама тоқталдық. Оның бірінші себебі осы дағдарысты толық, жан-жақты қарастырмай, өзімізде болып жатқан экономика саласындағы қиындықтарды түсіну қиын. Біздегі дағдарыс неден басталды, ауқымы мен залалы қандай дәрежеде, дағдарысқа қарсы жасалып жатқан іс-шаралар дұрыс па, бұрыс па деген сұрақтарға тек әлем елдеріндегі болып жатқан оқиғаларға үңіліп, дұрыс жауабын табуға болады. Қазақ елі жаһандану үрдісіне барынша бойлаған, әлем елдерінің экономикасы мен олардың қаржы жүйелерімен тығыз байланысқан ел. Сондықтан да басқа елдерде болып жатқан дағдарыс бізді сырт айналып өтпеді.

Екіншіден, дағдарыс қаржы-саласының, жалпы экономиканың ауруы. Оның себебін неғұрлым дұрыстап қарасақ, анықтасақ, соғұрлым дағдарысқа қарсы шараларды, келешекте осы салаларды реттеу тетіктерін дұрыс табуға болады. Осыған байланысты либералдық нарық экономикасы қағидалары мен тетіктері қоғамда экономиканың тұрақты дамуын қамтамасыз ете алмайды деген пікірлер бұрын бәсең болса, қазір қаттырақ және жиі айтылып жүр. Мемлекет жеке меншік шаруасын реттеуге

қол сұқпай, еркіндік пен барлық мүмкіндікті нарыққа беру керек деген принцип ұстаған және осындай жолмен жүрген батыс елдерінің бүгінгі қиын жағдайын көріп отырмыз. Осы қайшылықтар кім-кімді де ойландыруы тиіс. Осындай жағдайды болашақ іс-қимылдың жобасын жасағанда естен шығармау керек.

Осыдан кейін Қазақстандағы қаржы дағдарысына, оның барысына тоқталайық. Дағдарыс белгілері біздерде 2007 жылдың шілде, тамыз айларынан басталды. Әлемдегі қаржы дағдарысының салқын әсері ТМД мемлекеттері ішінде бірінші болып бізге тиді. Оның себебі бар. Біз шетелдерден көптеп және жиі-жиі несие (қарыз) алған елміз. Осы жылдары Қазақстанда экономиканың даму қарқыны жоғары болды. Реформалардың дұрыс нәтижесі негізінде, әсіресе біз сыртқа шығарып сататын мұнай мен металлдардың әлемдегі бағасы жылдан-жылға өсуінің арқасында қазақстандық ішкі жалпы өнім соңғы 7-8 жылда 9-10 пайыз төңірегінде өсіп тұрды. Бұл бізді тұрақты және жедел дамып келе жатқан мемлекет ретінде әлем деңгейінде беделімізді көтерді. Халықаралық беделді рейтинг агенттіктерінің жоғары көрсеткішіне ие болдық. Осының арқасында шетелдік банктер, басқа да қаржы қорлары біздің коммерциялық банктерге ешқандай кідірместен және сұраған несиелерін күмәнсіз беріп жатты. Шетелдік несиелер біздің ішіміздегі несиелермен салыстырғанда біршама арзандау болғанын да айтуымыз керек.

Жалпы молынан алынған несие қаржы халықты тұрғын үймен қамтамасыз етуге, кейбір салалардың өсуіне оң әсерін тигізді. Ал енді олар нақты қай салаларға, қалай жұмсалды? Өкінішке орай ол қаржылар өндіріске көптеп бара алмады, өйткені несиенің дені қысқа мерзімге (алты ай, бір жылға) берілді, ал өндірісте, энергетикада кәсіпорындар салу одан ұзақ мерзімді (3-5 жыл шамасында) керек етеді. Кәсіпорындарды салу үшін, нарық тілімен айтқанда, «ұзын ақша» (длинные деньги) керек болды. Біздің коммерциялық банктердің шеттен алған несиелерінің ішінде «ұзын

ақшалардың» үлесі тым аз болды және олар соңғы бір-екі жылда ғана (2006, 2007 жылы) келе бастады. Оның үстіне өңдеу өндірісіне жұмсалған қаржының пайда деңгейі (рентабельность) басқа салалармен салыстырғанда төмен, ал мұнай - газ, тау-кен өндірістерімен салыстырғанда көп төмен болды. Сондықтан да осы жағдай қаржы иелерін өңдеу саласын дамытуға ынталандырмады. Аталмыш салаға инвестициялық тартымдылықтың төмен екендегі бүгінгі күндері де сезіліп отыр. Еліміздегі экономиканы әртараптандыру үрдісінің баяу жүріп жатқан себептерінің бірі де осыдан. Сондықтан, біздер қазір де, экономика дағдарыстан шығып дами бастаған кезеңінде де осы жағдайды, яғни өңдеуші салаға инвестициялық ынталандыруды арттыру керектігін, келген қаржының «ұзын» болып келу керектігін ұмытпауымыз керек.

Қысқа мерзімге алынған несие қаржылар шапшаң игеріліп, тиісті пайдасын әкелетін шаруашылық салаларын іздеді. Олар - сауда жүйесі мен құрылыс, әсіресе тұрғын-үй құрылысы болды. Тез арада Астанада, Алматыда, облыс орталықтарында, басқа елді мекендерде ірі-ірі сауда орталықтары ашылып, олардың іші шетел тауарларымен толу себептерінің бірі осында.

Соңғы 6-7 жыл ішінде Қазақстанда құрылыс саласының қарқындап дамығанын баршамыз білеміз. Ипотека арқылы, немесе банктерден тікелей несие алып ел ішінде баспана салуға кіріскендер саны жылдан-жылға көбейе берді. Сұраныстың көптігінен және халықтың табысының өскеніне байланысты тұрғын-үй бағасы үзбей қымбаттағанымен құрылыс қарқыны бәсеңдемеді. Құрылыс қаржыгерлер үшін өте тиімді, салған ақшасының түсімін 2-3 есе өсіріп қайтаратын салаға айналды. Сондықтан бұл салаға алыпсатарлық (спекулятивный) капитал да молынан келе бастады. Соңғы жылдары құрылысқа келген қаржының 40 пайызына жуығы жалдаптық (спекулятивный) мақсатпен келді деп баспасөз бетінде айтылды. Бүгінгі күні ел өңірлерінде 34 мың шамасында салынған пәтерлердің өз

тұтынушыларын таппай тұруының басты себебі осында. Пайымдап қарасақ, біздегі жағдай Америкадағы дағдарыстың бастауы болған оқиғаларға ұқсас екенін байқаймыз.

2008-ші жылдың орта кезінде Қазақстандық коммерциялық банктердің шет елдерден алған қарыздары 45 миллиард доллар мөлшеріне жетті. Оның үштен біріне жуығы әр жылда кейін қайтарылуы керек болатын. Аталмыш қарызды мерзімі жеткенде тек өз қалтасынан емес, жаңадан қарыз алып бұрынғы несиені өтеу мүмкіндігін банктер жақсы пайдаланды. Осындай мүмкіндік Қазақстан банктері үшін әлем елдерінде қаржы дағдарысы басталғанға дейін болып тұрды.

Дағдарыс басталысымен коммерциялық банктердің шет елден несие алатын мүмкіндігі күрт азайды, тіпті жабылды десек те болады. Бұл біздің банктер жүйесін, сонымен қатар бүкіл экономиканы қаржымен қамтамасыз ету істерін үлкен қиындыққа тіреді. Сөйтіп біздегі дағдарыс осыдан басталды, яғни әлемде болып жатқан қаржы дағдарысының тікелей салдарынан. Дегенмен, осы дағдарысты туғызуға, не әсерін күшейтуге өз ішімізде де бір-екі жағдай себеп болғанын айта кетуіміз керек.

Біріншіден, коммерциялық банктер несиені алса да, оны қайтару қиындығын дұрыс ойласпады. Банк жүйесінде (тек бізде емес, барлық елдердің банктерінде де) несие алуда да, несие беруде де осыдан тууы мүмкін қауіп-қатерден сақтайтын тәуекел-менеджмент (риск-менеджмент) құралы бар. Осы құрал біздің банктердің тәжірибесінің аздығынан немесе оған немқұрайлы қарағандықтан дұрыс жетілмеді және қолданылмады.

Екіншіден, банкирлерде, тек қана олар емес, кейбір кәсіпкерлік топтарда да, жеңіл және жедел табыс табу психологиясы қалыптасып келеді. Осының салдарынан несиені байқап, жан-жақты ойласып, есептеп алу керек деген Президент ескертуіне, басқа мамандардың айтуына да олар онша құлақ аса қоймайды. Жедел пайда, әрине,

кімге болса да жақсы, бірақ шынайы кәсіпкерлік барынша табандалықты, төзімділікті, бастаған ісінді орындау үшін ұзақ тер төгу керек екенін ұмытпауымыз керек, әсіресе кәсіпкерлер қауымын осылай тәрбиелеуіміз керек.

Енді өз елімізде дағдарысқа қарсы жасалып жатқан іс-шараларға тоқталайық. Ең алдымен олардың шет елдердегі осы залалға қарсы күресу құралдарымен сәйкестігін, ұйқастығын айтуымыз керек. Әлем елдерінің тәжірибесіне үңілсек, қаржы дағдарысына байланысты онымен күресу шаралары мыналар:

- экономиканы, оның қауыпты салаларын қолдау мақсатымен арнайы бағдарлама алу;
- дағдарысқа қарсы қор құру, оған қаржы болу;
- кәсіпкерлерге салық ауыртпалығын жеңілдету;
- несие құнын арзандату;
- қаржы жүйесін реттеуді жетілдіру;
- жұмыссыздықпен күресу, оны болдырмау шараларын жасау.

Осы көрсетілген шаралардың бәрі біздің елімізде жасалып жатыр. Және олар жүйелі десек қателеспейміз.

Дағдарысқа бірінші болып іліккен коммерциялық банктерге көмектесу біздің елімізде 2007 жылдың күзінен басталып, 2008 жылы жалғасын тапты. Алғашында бюджеттен 4 млрд.доллар, кейін Ұлттық қордан 10 млрд.доллар көлеміндегі қаржы банк жүйесі қызметін тұрақтандыру үшін жұмсалуда. Кейбір ірі банктердің құнды қағаздарының 25 пайызына дейін мемлекет өз меншігіне сатып алуда. Қаржыгерлердің өте күмәнді акцияларын сатып алу үшін торығу активтер қоры құрылып, оған бюджеттен бір миллиард, жинақталған зейнеткерлік қорынан үш миллиард доллар көлемінде қаржы бөлу шаралары қарастырылуда.

Қаржы дағдарысынан туған қиындық тек банктерге емес, нақты экономикаға да келді. Оның даму қарқынының күрт төмендегенін жоғарыда айттық. Экономиканың кейбір салаларының маңызы мен ерекшелігін ескеріп, Үкімет

тарапынан оларға әртүрлі деңгейде жәрдем көрсетілуде. Шағын және орта бизнеске, ауыл шаруашылығына, өндіріс саласына олардың әрқайсысына 1 млрд.доллардан жәрдем көрсетілуде. Бізде ең ауыр қиындыққа ұшыраған құрылыс саласы, дәлірек айтсақ тұрғын-үй құрылысы секторы болды. Дағдарысқа дейін осы сала біздің әр жылда өндірілетін ішкі жалпы өнімнің 20 пайызынан кем бермейтін, былтырғы жылы оның үлесі еселеп азайды. Уақытында салынбай, үлескерлер тиісті пәтерлерін ала алмағандықтан, бұл сала әлеуметтік қайшылықтарды да тудырды. Оның жұмысын жандандыру мақсатында мемлекет Ұлттық қордан 3 млрд.доллар көлемінде қаражат бөліп отыр.

Экономикалық саясаттың кейбір маңызды бағыттары қайта қаралып, оларды жетілдіру шаралары заңдастырылуда. Биылғы жылдан бастап жаңа Бюджет кодексі, жаңа Салық кодексі күшіне енді. Соңғысында кәсіпкерлерге салық ауыртпалығын жеңілдететін нақты шаралар бар. Корпоративтік табыс салығы деңгейінің 2009 жылы 30 пайыздан 20 пайызға дейін, 2010 жылы – 17,5, 2011 жылы 15 пайызға, яғни 3 жыл ішінде 2 есе төмендетілетінін атап айту керек. Бұл кәсіпкерлер үшін, әсіресе корпоративтік салық төлеушілер үшін өте жақсы жеңілдік. Корпоративтік табыс салығын біз сияқты өте төмен деңгейде (15%) қолданып, не қолданбақ болып отырған әлем елдері бірен-саран ғана. Мамандардың есебі бойынша, тек 2009-шы жылда корпоративтік табыс салығын 30 пайыздан 20 пайызға дейін төмендету оның мемлекеттік бюджетке түсімін 300 млрд.теңгеге азайтады екен, яғни осы көлемде қаржы кәсіпкерлердің өзінде, өз бизнесіне жұмсау үшін қалады. Қосымша құн салығын 13 пайыздан 12 пайызға төмендету де кәсіпкерлердің салық жүгін жеңілдететіні күмәнсіз. Бұл салық түрінің біздің елде деңгейі басқа елдерден көп төмен екенін (оларда 18-20% көлемінде) айтуымыз керек. Жаңа салық кодексінде шағын бизнеске, ауыл шаруашылығы саласындағы кәсіпкерлерге арнайы жеңілдеткен салық тәртіптемесі (режим), басқа да

оларға қолайлы жағдайлар қарастырылған. Осы шаралар үстіміздегі жылдан бастап біздегі бизнес-ортаның нәтижелі іс-қимылына жақсы әсерін тигізе бастайды.

Экономикадағы қиындықтар халықтың да тұрмыс деңгейіне теріс әсерін тигізбей қоймайды. Бұны біз әлем елдерінің тәжірибелерінен көріп отырмыз. Әлемдегі шикізатқа сұраныстың азайғандығынан біздегі тау-кен кәсіпорындарының кейбіреулері жұмыс қарқынын қысқартуға мәжбүр болып және бұл жағдай жұмыссыздықтың өсуіне алып келу қаупін тудырды. Шағын және орта бизнестің ауқымы азайғандықтан, мемлекет көлемінде орташа жалақы деңгейінің біршама төмендеуі байқала бастады.

Осы жағдайлардың барлығын алдын-ала ескеріп, тиісті іс-шаралар қолданылып жатыр. Елбасының өткен жылғы халыққа Жолдауында көрсетілгендей, 2009-2011 үш жылдық бюджетте зейнетақы, бюджет қызметкерлерінің жалақасы, шәкіртақы, алғашқы екі жылдың әрқайсысында 25 пайыздан, үшінші жылы – 30 пайызға, жалпы алғанда үш жылда екі есе өсу көзделіп отыр. Аз уақыт ішінде осындай өте ауқымды салаларды екі есеге өсіре қолдау, көптеген елдерде, әсіресе ТМД-дағы әріптестерімізде жоқ. Ал жалпы әлеуметтік салаға бөлінген қаржы өткен жылғы бюджетте де, алдағы жылдардың бюджетінде де көлемі өспесе, кеміген жоқ. Бұны біз Президент жүргізіп отырған әлеуметтік саясаттың ұшқырлығы және ел экономикасының өскен мүмкіндігі деп білуіміз керек.

Жоғарыда айтылған іс-шаралардың елімізде жедел түрде қабылданғанын және оларды анықтау үшін Президенттің шешуші ролін атап айтуымыз керек. Бұл нарық экономикасын жақсы түсінетін, әлем экономикасының даму бағыттарын әр уақытта да өз назарында ұстайтын мемлекеттік қайраткердің саясаты. Тек қана дағдарысты тоқтату мақсатымен, мемлекеттен экономикаға (банклер мен шаруашылық салаларына) 2,2 триллион теңгеден артық қосымша жәрдем беріліп отыр.

Бұл Қазақстанның бір жылғы жалпы ішкі өнімінің 22 пайызына пара-пар. Дағдарысқа байланысты өз елдеріндегі кәсіпкерлерге қосымша көмек басқа елдерде бізбен салыстырғанда төмен. Дәлірек айтсақ, ол жалпы ішкі өнімнің Еуроодақ елдерінде 1,5 пайыз, АҚШ-та - 6, Жапонияда – 9, Ресей мен Қытайда – 18 пайыз деңгейінде. Осыдан-ақ біздегі дағдарысқа қарсы іс-шаралардың ауқымды екенін көреміз. Біз еліміздің жоғарыда аталған көрсеткішін қанағаттанғандықпен айтып отырмыз, бірақ одан елде жиналған үлкенді-кішілі қорды осындай төтенше жағдайларға жұмсай беру керек деген қорытынды тумады.

Енді осы іс-шаралардың дер кезінде, толығымен іске асырылуы Үкімет пен жергілікті әкімшіліктердің мойнында. Олардың тарапынан өте шебер және жылдам іскерлікті талап ететін заман туды. Осыған байланысты істеліп жатқан жұмысқа сын көзімізбен қарап, кейбір ұсыныстарымызды айтайық. Ең алдымен іс-қимылдың кейбір жағдайда баяулығы, оларды терең ойластырмау сарыны байқалатынын айту керек. 2007 жылдың күзінде Президенттің шешімімен банк жүйесіне 4 млрд.доллар қаржы бөлінді, нақ банктерге емес, солар арқылы нақты экономиканы керек несиелемен қамтамасыз етуге. 7-8 ай бойы осы несиелер кәсіпорындарға 20-24 пайыз бағамымен ұсынылды. Осындай қымбат несиені кәсіпорындардың, әсіресе шағын және орта бизнес өкілдерінің пайдалану мүмкіндігінің аздығы дұрыс есепке алынбады. Нәтижесінде жоғарыда көрсетілген мерзім ішінде көмекке берілген қаржының дені игерілмеді, ал шағын және орта бизнес ауқымын төмендетіп, не мүлдем жұмысын тоқтатып жатты. Кейбір өңірілерде олардың 70 пайызға жуығы жұмысын тоқтатқаны туралы ресми тұлғалардың өздері де мойындап отыр. Тек жағдай өте шиеленісе бастағанда ғана, яғни 2008 жылдың күзінде, үкімет несие құнын 12,5 пайызға дейін төмендетуге шешім қабылдады. Бірақ, оған дейін шағын және орта бизнестегі жағдай күрделеніп үлгерді.

Жоғарыда айқанымыздай, 2008 жылы дағдарысқа қарсы бағдарламаға сәйкес шағын және орта бизнеске 1 млрд.доллар көлемінде қосымша жәрдем бөлінді. Бірақ несиенің бір бөлшегінде (Даму қоры арқылы) оның құны 12,5 пайыз, ал қалған бөлшегінде 13-14 пайыз болады деп «СамұрқҚазына» ұлттық игілік қоры жобалап отыр. Олар осындай несие құны дұрыс, осы деңгей дағдарысқа дейін шағын және орта бизнесті ынталандырды, сондықтан қазір де оларды осылай ынталандыруға болады деп үміттенеді. Біздіңше мұндай үкілі үмітке негіз жоқ сияқты. Дағдарысқа дейін дамып келе жатқан, біршама қор жинаған бизнес 13-14 пайыз несие құнын көтере алды. Ал жабылып не тұралап қалған қазіргі бизнес үшін бұл қымбат несие, сондықтан несиені әрі қарай арзандата түсірудің қажеттігі бар дер едім. Бизнеске беретін несиені арзандату маңыздылығын Америка, Еуропа елдерінің ұлттық банктерінің өздерінің пайыздық молшерлемелерін (процентная ставка) қазіргі уақытта тынбай төмендетіп жатқанынан да байқауға болады. Қазақстанда әр отбасына шаққанда шағын және орта бизнеске 6-7 миллион, яғни барлық ел тұрғындарының 40-45 пайызға жуығының тікелей қатысы бар екен. Сондықтан, Президент айтқандай, экономиканың негізгі діңгегі осы шағын және орта бизнесте жатыр. Олардың жағдайын дұрыстау шаралары да құпия емес: салықты төмендетіп, несиені арзандатып, бизнесті толып кеткен тексеруші мен бақылаушы мекемелердің алым-салығынан құтқару керек.

Шағын және орта бизнесті елуден артық мекеме тексереді екен. Әрқайсысының бизнестен алатын алым салығы барлығын, осы жағдай өздерін титықтатқанын бизнес өкілдері жиі айтады. Былтыр осындай тексерістерге Елбасы өз жарлығымен тиым салды (мораторий жариялады). Осы жарлық өз күшін алдағы 2 жылға жалғастырса, аталмыш бизнесті демеуге жәрдемі мол болатыны күмәнсіз. Сонымен қатар жаңадан ашылатын шағын және орта бизнес кәсіпорындарына оларды 2009-

2010 жылы салықтан толық босату бұл салаға жаңа кәсіпкерлерді топтастырып, оның ауқымын кеңейтуге бірден-бір себеп болар еді. Жалпы шағын және орта бизнестегі іскерлік ортаны түпкілікті түрде жақсарту шаралары да күн тәртібіне сұранып тұр.

Бизнестің даму жағдайы көбінесе салық жүйесіне, оның ауырлығы, не жеңілдігіне байланысты. Соңғы 4-5 жыл ішінде корпоративтік табыс салығының, қосымша күн салығының, әлеуметтік салықтың деңгейі біршама жоғары екендігі біздің қоғамымызда бірнеше рет айтылды. Бірақ 2008 жылға дейін салық жүйесіндегі болар-болмас өзгерістер кәсіпкерлердің жүгін жеңілдете алмады. Тек өткен жылдың аяғында ғана, жоғарыда айтқанымыздай, салық деңгейін жақсы төмендететін заң қабылданды. Бірақ бұл істің де баяулығы болғанын айтып кету керек. Президент өз Жолдауында кәсіпкерлерге салықты азайту керектігін, тіпті оның төмендету деңгейін көрсеткеннің өзінде Үкімет пен Парламент жаңа Салық кодексін 9-10 айға жуық талқылап, қабылдады. Бұл қаржы дағдарысының біздің бойымызды жайлап, күннен-күнге салқын әсерін күшейтіп келе жатқан кезі еді. Осыны ескеріп Салық кодексін жылдамырақ қабылдап, оны ертерек (2008 жылдың ортасынан, тіпті болмаса төртінші тоқсанынан) іске қосқанда, бұл да бизнестің етек жайып келе жатқан дағдарыспен күресуіне бірден-бір жәрдемін тигізер еді. Және осындай мүмкіндік те бар еді, өйткені салық жүйесіне өзгерістер енгізу мәселесі қоғамда бір емес, бірнеше жыл талқыланып, оның басты бағыттары аңықталған болатын. Оның үстіне, Президент аталмыш Жолдауында барынша тиянақты ұсыныстар жасап еді.

Өткен күзде Ұлттық қордан банктер арқылы бизнеске берілген қаржының дені әлі оларға жеткен жоқ. Несие беру тетіктері осы күнге дейін талқылану үстінде. Үкімет пен банктер арасында келіссөздер созылықырап бара жатыр. Ал бизнес үшін шапшаң қабылданған, тегеуірінді шешім керек. Әлем елдерінің қаржы дағдарысымен күресу

тәжірибесіне қарасақ, бизнесті тұрақтандыру үшін оларға деген жәрдем көлеміне ғана байланысты емес, осы жәрдемнің өз адресаттарына (жолданым иелеріне) тезірек жеткізілуіне ерекше көңіл бөлінеді.

Дағдарыс кезеңінде ең басты мәселелердің бірі - жұмыссыздықпен күресу. Онымен барша әлем елдері айналысып жатыр. Жұмыссыздық қаупі біздің елімізде де бар. Өткені шығарған өніміне (басқа елдерден) сұраныс азайғаннан кейін кейбір кәсіпорындар өз жұмысын шектеуге, немесе тоқтатуға мәжбүр болып отыр. Жұмыссыздықпен жүйелі, тиянақты күресу үшін әр өңірде жан-жақты ойластырылған бағдарлама керек. Президент тапсырмасымен оны жасауға үкімет пен әкімшіліктер кірісті. Қазір үкімет кәсіпорындар, кәсіподақтармен бірлескен жұмыссыз қалғандардың тұрмыс деңгейінің тұрақтылығын сақтау мақсатында келісім - шарттар жасап жатыр.

Жұмыссыздықпен күресу үшін, жалпы экономиканы жандандыру үшін жол салудың маңызы өте зор. Өткен ғасырдың 30-ші жылдары Германия, 70-ші жылдары Оңтүстік Корея елдері ел экономикасын аяғына тұрғызып, дамытуын осы жол салудан бастап еді. Біздер де жол (тас жол, темір жол) салудың қажеттілігі мен мүмкіндігі де бар. Керекті қаражат табылатын сияқты және дағдарысқа қарсы алынған бағдарламада қомақты қаржы бөлінген. Сонымен қатар мемлекет пен жекеменшік қосылып қимылдайтын серіптестік жолдарын да осы салада кеңейту мүмкіндіктері бар. Жақын жатқан екі ауылдың жолын дұрыстау үшін көп қаржының керегі болмас, оған тиянақты түрде қоғамдық жұмыстар тәсілін қолданса да жетеді. Жергілікті басшылар оларды жақсылап ұйымдастыруы керек.

Дағдарысқа қарсы мемлекеттік бағдарламада ауылшаруашылығына бұрынғыдан да көлемді көмек қарастырылып отыр. Алдағы үш жылдың әр жылында 1 млрд. доллардан бюджеттен бөлінсе, дағдарысқа қарсы

күрес бағдарламасы бойынша осы салаға тағы 1 млрд. доллар қосымша бөлініп отыр.

Үш жылда ауылға мемлекет тарапынан берілетін 500 млрд. тенге олардың әр жылда шығаратын өнімінің жартысына пара-пар. Бұл қомақты жәрдем. Сондықтан дағдарыстан көп қиналмай, тіпті осы кезеңде тынысы кеңейе даму мүмкіндігі бар бірден бір сала біздің елімізде осы ауыл шаруашылығы. Бұған өз бюджетіміз ғана емес, дүние жүзіндегі жағдайлар да көмектесуде. Әлем елдерінде азық-түлік үзбей қымбаттап келеді. Әңгіме болып отырған дағдарысқа байланысты олардың бағасы көп арзандай қоймас. Осыған байланысты біздегі азық-түліктің бағамы шетелдік бағамға жақындады, тіпті теңесті деп айтуға да болады. Басқаша айтсақ, ауыл экономикасының бәсекеге қабілеттілігі жоғарылады. Бұл бізден шыққан өнімдердің әлем елдеріндегі сұранысын күшейтеді. Осыны ескеріп жоғарыда көрсетілген мол қаржыны үкімет егін, мал, көкөніс түсімдерін көбірек өндіруге, ауыл экономикасын жаңа техника, технологиямен жарақтандыру үшін бөліп отыр. Осы қаржыларды өте тиімді пайдаланудың маңызы зор.

Дегенмен осы саланың да баяу дамуы байқалады. Тек мемлекет бөлген қаржымен бірнеше ет, сүт өндіретін орталықтар, көкөніс теплицалары салынып жатыр. Бірақ ауыл экономикасы жаппай жекеменшіктің қолында, ал ауыл кәсіпкерлері өз қаржыларын шығарып, осындай іске белсенді кіріскен жоқ. Ауылдағы шаруаның малының түсімін орта жолдағы делдалдарға талатпай, әрбір аудан көлемінде аудандық тұтынушылар кооперативін құрудың маңызы зор. Бірақ осындай кооперативтер өте аз, жергілікті басқару жүйесі осыған селқостық көрсетіп отыр. Ауылда шаруашылық кәсіпорындарын ірілендіріп, фермерлер қауымдастығын шоғырландырудың маңызды екенін Елбасы өзінің халыққа Жолдауында бірнеше рет атап өтті. Өте дұрыс көтерілген мәселе, мына сайын далада жеке фермерлер көптеген қиыншылыққа тірелуде. Сондықтан

ауыл шаруашылығын ірілендіру күн тәртібіне сұранып-ақ тұр. Оны іске асыру үшін осы ірілендіруді реттеудің, шаруаларды ынталандырудың жаңа тәсілдерін іздестіру керек. Үкімет тарапынан да, жергілікті басқару мекемелерінен де осы салада айтарлықтай белсенділік көрінбейді. Жалпы ауылдағы іскерлік ортаның белсенділігін арттыратын шараларды іздестіруіміз керек. Реформалардың алғашқы жылдарындағы ізденістер, өзгерістер серпіні қазір ауыл төңірегінде онша байқала қоймайды. Бұл баршамызды ойландыратын жағдай.

Дағдарыстан шығудың да, тұрақты дамудың да өзекті мәселесі – экономиканы әртараптандыру. Осыны көздеген индустриялық-инновациялық стратегияны алған бес жыл ішінде әртараптандырудың құқықтық-нормативтік базасы жасалды, даму институттары құрылып, оларға молынан қаржы бөлінді. Жер-жерде ақпараттық технология, басқа да технопарктер, венчурлық қорлар, бизнес-инкубаторлар құрылып жатыр. Аталмыш Стратегия алғашқы жылдары өте баяу жылжыды. Тек 2008 жылы «30 корпоративтік басшылар» бағдарламасына сәйкес жаңа кәсіпорындар іске қосылып, жағдай түзеле бастады. Өткен жылғы шетелдік инвесторлар кеңесінде жұмысқа керек материал мен техниканың денін қазақстандық кәсіпорындардан сатып алу керек деп Президент Н.Назарбаев жасаған ұсыныс экономиканы әртараптандыруға жаңа серпін беретіні сөзсіз. Бізде істейтін шетелдік компаниялар қазақстандық кәсіпорындардан жылына орта есеппен 20-25 млрд. долларға керек заттарын сатып алуға мүмкіндіктер бар.

Шетелдік әріптестеріміздің айтуы бойынша, қазақстандық кәсіпорындарымен байланысты жақсарту үшін соңғылардың іс-жоспарлары ұзақ мерзімге жасалуы, барынша жариялы болуы керек. Қазақстанда шығарылған тауарларды ішіміздегі шет елдік компанияларға тендерсіз сатуды, осы істі ынталандыратын басқа да мәселелер тиісті шешімін табу керек.

Жалпылай айтсақ әртараптандыру, әсіресе өңдеуші саланы, тек қана өндірісте емес, ауыл өнімдерін де өңдеуші саланы барынша дамыту тек бүгінгі дағдарысқа ғана емес, болуы мүмкін басқа дағдарысқа тосқауыл қоюдың бірден-бір амалы.

Барлық көңілді дағдарыстан шығу шараларына бөліп, біздің ұзақ экономикалық дамуыңыздың кейбір мәселелері назардан тыс қалу қаупі бар. Мысалы, әкімшілік реформасы, оның барысы. Осы саладағы реформалар туралы тиісті шешім қабылданғанына үшінші жыл болып барады. Бірақ басқару жүйесін елеулі түрде жақсартатын, оны ықшамдайтын, сөйтіп әлеуметтік - экономика салаларының дамуына жақсы әсерін тигізетін іс-шаралар әлі тиісті дәрежеде қолға алынбай отыр. Соңғы уақытта көптеген холдингтер құрылды. Олар мен министрліктердің істейтін істерінің ара-жігі әлі нақты түрде анықталған жоқ. Мысалы, бүгінгі таңда құрылыс саласының даму бағыттарын анықтауды, оларға бөлінген қаржыны, несие беру тетіктерін анықтауды «СамұрықҚазына» игілік қоры өз қолына алды. Біз бұны теріске шығармаймыз, дегенмен құрамында арнайы құрылыс комитеті бар Индустрия және сауда министрлігінің аталмыш саладағы міндеті қандай болу керек? Кезінде индустриялық-инновациялық стратегияны орындау үшін арнайы даму институттары құрылып, оларға тиісті қаржы бөлінді. Қазір олар «СамұрықҚазына» ұлттық игілік қорының қарамағында, ал аталмыш Стратегияны жүргізуге Индустрия және сауда министрлігі жауапты. Бұл да қайшылықтарды тудырмай ма? Осындай сұрақтар Ауыл шаруашылығы министрлігі мен «Қазагро» холдингінің, Білім және ғылым министрлігімен «Парасат» холдингінің, тағы басқалардың да істейтін жұмыстарының ара-жігін анықтау төңірегінде де туады.

Қай мемлекетте болмасын шаруашылықтың жекелендірген саласын басқаратын бірден-бір орган - министрліктер. Олар мамандандырылған, осы саланың техникалық, технологиялық, экономикалық ерекшелігін

жетік білетін мамандармен жасақталған басқару жүйелері. Осындай министрліктер біздерде де бар. Және аз да емес, құрамында екі үш (кейбіреуінде одан да көп) комитет, оншақты департаменті бар, қызметкерлерінде де таршылық жоқ мекемелер. Бірақ соңғы кездерде осы министрліктердің жауапкершілігі мен міндеті төмендеп кеткені сезіледі, өйткені бюджетте бөлінген қаржының әкімшісі (администратор) болғандарымен, оларды толығымен және тиімді игеруге тиісті дәрежеде ықпалы жоқ. Денсаулық сақтау, білім - ғылым министрліктеріне бөлінген бюджет қаражаты трансферт ретінде облыс әкімшіліктеріне (олардың аталмыш салалардағы департаменттеріне) аударылады. Бюджет бекіткен жобаны орындаушыларды тендер арқылы сараптау, оларды қаржыландыру, істелген жұмыстың көлемі мен сапасын қадағалау осы департаменттердің міндеті. Тікелей облыс әкімшілігіне бағынғаннан кейін, олардың жұмысына министрліктердің ықпалы шектеулі. Нәтижесінде бюджетті орындаудан туатын міндеттің бір-біріне бағынбайтын екі мекемеге бөлінуі, олардың жауапкершілігін төмендетуде. Жылдан-жылға республикалық бюджетте қарастырылған қаржының едәуір бөлшегінің игерілмей қалуының себептерінің бірі осында. Бюджет орындалмай, министрліктер мен әкімшіліктер оның себебін бір-біріне сілтеуі де осындай жағдайдан туады. Өкінішке орай, әкімшілік реформалар барысында осындай қайшылықтар (олар жоғарыда аталған екеуінің ғана емес, басқа министрліктердің де басында бар) әлі күнге дейін дұрыс шешімін таба алмай отыр.

Әрбір салада ұлттық компаниялар құрылды (Қазмұнайгаз, Кегок, ҚТЖ, т.б.). Бірақ бұлардың бір де біреуі мамандандырылған министрліктердің құрамына кірмейді. Бұрын бұлар «Самұрық» холдингінің құрамында болатын. Қазір «СамұрықҚазына» ұлттық игілік қорының құрамында. Бір салада жұмыс істейтін министрлік пен ұлттық компанияның бір-бірімен тікелей байланысы

жоқтығы да осы саладағы мәселелерді дер кезінде шешу мүмкіндігіне теріс әсерін тигізуі мүмкін.

Басқару жүйесінің дербес деңгейлері (этажи управления) неғұрлым аз болса, соғұрлым жоғарыда алынған шешім төмендегі орындаушыға тезірек жетеді деген қағида оқулықтарда да, шетел компаниялардының тәжірибесінде де бар. Бізде экономиканы басқару сатылары ең кемі бесеу (үкімет-министрлік-оның комитеті-ұлттық компания – кәсіпорын), ал «СамұрықҚазына» ұлттық игілік қорын, әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорацияларды қоссақ, алты, тіпті жетіге дейін барады. Үкіметте қабылданған шешім орындаушыға жеткенінше қаншама ұзақ жол жүретінін осыдан-ақ байқауға болады және оның жедел орындалмайтын себептерінің бірі де осыдан.

Біздер холдингтерді ұлттық компаниялардың құндылығын өсіру және корпоративті басқару жүйесін жетілдіру үшін құрдық. Корпоративтік басқару жүйесі біртіндеп жақсарып келеді. Дағдарыстың алдындағы жылдарда бірнеше қазақстандық банктер мен компаниялар өздерінің акцияларын халықаралық рынокқа шығарды. Бұл олардың басқару жүйесінің жақсаруына әсерін тигізді. Корпоративтік басқару кодексін қабылдау, оның талабына сәйкес жұмыс істеп жатқан компаниялар да баршылық. Дегенмен, республикада корпоративтік басқару жүйесінде әлі дұрыс ойластырылмаған күрделі мәселелер орын алып отыр. Корпоративтік жүйенің жоғары талаптарына сай келетін компаниялар аз. Оны құнды қағаздар биржасының біздің елде жақсы дәрежеде дамымай отырғанынан ақ байқауға болады. Қазір де, келешекте де бизнеске керек қаржыны сырттан емес, өз ішімізден, компанияларымыздың құнды қағаздарын биржаға шығарып сату арқылы табу қажеттігі өсе бастайды. Сондықтан да корпоративтік басқару жүйесін барынша жетілдірудің маңызы зор.

Компаниялардың стратегиялық даму бағыттарын анықтау үшін директорлар кеңесі барлық компанияларда құрылған. Қазақстан үкіметі осы директорлар кеңесін

барынша өз өкілдерімен, дәлірек айтсақ экономика саласындағы ұжымдардың бірінші басшыларынан құрап отыр. Кеңестің құрамына кіретін тәуелсіз директорлардың саны аз және үкімет ұсынғаннан кейін олар үкімет ықпалынан толық тәуелсіз деп айту қиын. Сондықтан директорлар кеңесінің шешімдерінің дұрыстығын, ол шешімдердің компания мен жалпы экономика мүддестігін қамтамасыз ететін тетік, немесе жағдай қалыптаспаған. Нақты тежеу тетігі болмағандықтан компаниялардың директорлар кеңесінің шешімдері ылғи тиімді болып отыр деп айту қиын. Осындай жағдайды ескеріп, Ресей Федерациясы өздерінің ұлттық компанияларының директорлар кеңесіне кіретін әртүрлі басшыларды шынайы тәуелсіз кеңес мүшелерімен ауыстыруда. Шетелдік тәжірибе де осындай.

Әлем деңгейіндегі корпоративтік кодекстің компанияларға тағы бір талабы – олардың іс-қимылының, қаржы көрсеткіштерінің (табысы мен шығынының) жариялылығы. Әсіресе қазіргі қаржы дағдарысына байланысты жариялылықтың маңыздылығын әлемдегі сарапшылардың бәрі де айтады. Осындай талап қаржы есебін шығарудың халықаралық стандартында топталған (МСФО – международные стандарты финансовой отчетности). Дүние жүзіндегі, әсіресе дамыған елдердің компаниялары қаржы-шаруашылық есептерін осы стандартқа сәйкес жасайды. Компаниялардың корпоративтік табысын һәм шығынын, жалпы олардың іс-қимылын растайтын стандарт осы. Жариялылық жемқорлыққа, көлеңкелі экономикаға тосқауыл қоятын тәсілдердің бірі. Нарық экономикасын уағыздаған ел осы стандартқа көшуі керек, не оған сәйкес ұлттық стандартты жасап, қабылдауы керек. Біздің елде осы стандартқа көшу дайындығы біршама қолға алынып, қаржы бөлініп еді. Бірақ осы қаржы қалай игерілді, дайындық дәрежесі қалай, елімізде қанша компания стандартқа сәйкес өзінің есеп-кисабын шығарып, жариялап жатыр. Осылар туралы толық

мәлімет жоқ. Осы бір маңызды іс те түбегейлі орындалмай жатқан сыңайы көрінеді.

Нарық экономикасының осындай, кейбір басқа да талаптары мен тетіктері елімізде әлі дұрыс, толығымен қолданылмай жатқанын айтуымыз керек. Нарыққа көшу тек мүлікті жекешелендіріп, бағаны босатып, шет елдермен еркін саудаға шыққанмен бітпейді. Оның әр кәсіпорын үшін, әр шаруашылық саласы үшін, басқару жүйесінің әр тармақтары үшін, олардың жұмысының тиімділігін қамтамасыз ететін тетік-талаптары бар. Оларды жүйелі түрде және толығымен игермей, нарық экономикасы біз күткен жетістіктерге, тиімділікке әкеледі деу қиын.

Осыған байланысты іскерлік ортада, жалпы экономика саласында да деп айтуға да болады, қалыптасқан кейбір келеңсіз көзқарасқа, психологиялық факторларға тоқталмауға болмайды. Дағдарысқа дейін 7-8 жыл біздің экономикамыз қарқындап өсті деп жоғарыда айттық. Оның басты себебі біздің тауарларымыздың әлем деңгейіндегі сұранысы мен бағасы тынбай өсуінде болды. Осының арқасында кәсіпкерлерде, бизнес басшыларында, жоғары дәрежелі менеджерлерде барынша қолайлы жағдайда (ақшадан таршылық жоқ, шаруашылық жақсы дамып келеді) жұмыс істеуге дағдыланған психология қалыптасты. Осындай психология басқару жүйесіндегі азаматтарға да әсерін тигізбей қойған жоқ. Жеңіл іс, жедел табыс көбіміздің басымызды айналдыра бастады.

Нәтижесінде үлкенді – кішілі шешімдер (жобалар) терең, жан-жақты ойластырылмай, жеңіл-желпі, ат үсті қабылданатын болды. Ең қиыны, бастаған істі аяқтауға табандылық азайды. Нарық экономикасының күнде көзге көрінбейтін, бірақ өзінің маңыздылығы жоғары тетіктері толық игерілмей және оның талаптары, жоғарыда көрсеткендей, толық орындалмағандығы байқалады.

Мен осы пікірді қазір, ел экономикасы қиыншылыққа тірелген сәтте айтуды жөн көріп отырмын. Өйткені дағдарыстан шығу, тұрақты даму жолына түсу тек қаржыға

ғана емес, нарық экономикасының тетіктерін толығымен игеріп, оның мүмкіншілігін толығымен пайдалануға байланысты. Сонымен қатар менеджмент, іскерлік ортаның психологиясын өзгертудің, дұрыс бағытқа бұрудың да маңызы зор. Нарық экономикасы табанды да, белсенді іс-қимылдың әлемі. Алдағы алатын асуларымыздың деңгейі осыған дайындығымызға байланысты.

Елбасы ұсынып отырған саясат өте сындарлы, заманымыздың нағыз өктем, жоғары талаптарына жауап бере алатын саясат. Оны орындау үшін терең түсінуіміз және үзбей ізденіс, табанды жұмыс, ынта-жігер, кайрат пен пәрменділік көрсетуіміз керек. Сындарлы саясат баяулық пен селкостықты көтермейді.

«Егемен Қазақстан», 20 қантар 2009 ж.

Антикризисные меры следует проводить энергично

Уважаемые коллеги!

То, что в последнее время происходит в экономике, к сожалению, мало вселяет оптимизма. Если сравнивать с практикой зарубежных стран, то для преодоления кризиса и у нас все делается вроде бы правильно: спасаем банки, поддерживаем бизнес, боремся с безработицей и т.д.

Но создается впечатление, что запаздываем с реализацией тех или иных конкретных мер. Вот уже прошло три месяца, как Президент дал указание влить деньги в экономику. Но они туда еще толком не дошли, а в банки пришла помощь, когда мы дождались этой чрезвычайщины с БТА и Альянсбанком, оказавшимся на грани дефолта. Летом прошлого года с этой трибуны предлагалось снизить ставки кредита для малого и среднего бизнеса, но правительство долго упорствовало и только осенью пошло на ее снижение, но к тому времени 60-70% субъектов этого бизнеса уже полностью или частично свернули свою деятельность.

Произошедшая ныне девальвация тенге - мера вынужденная и оправданная. Мы ее поддерживаем. Но вместе с тем, надо было ли устраивать такой девальвационный шок. Было же у нас время постепенно, как это делалось во многих странах, девальвировать свою национальную валюту. Начать ее еще в августе-сентябре 2007 г., не тратя на поддержание ее курса 6,5 млрд. долларов и 30% золотовалютных резервов Нацбанка только за эти 2 месяца. Можно было бы ее начать осенью истекшего года, тогда 6-8 млрд. долларов мы сохранили бы в своих резервах. Нас почему-то не научил собственный опыт, когда в 1998 году в России случился дефолт, упал курс рубля, а мы, несмотря на очень тесные торгово-экономические связи с этой страной, долго, до апреля 1999 года удерживали курс тенге и потеряли на этом немало валютных резервов страны.

Нам не следует запаздывать подобным образом, ибо особенность антикризисных ситуаций в том, что опоздание с нужной мерой на шаг от темпа развития событий вдвое снижает ее эффект, на два шага – делает ее бесполезной, а на три – вовсе вредной. Очень хотелось бы надеяться, что антикризисные меры в дальнейшем будут реализованы ускоренными темпами.

Что хотелось бы предложить в связи с этим?

Во-первых, снизить ставку кредита для малого и среднего бизнеса до уровня 7-8%. Сейчас мы ориентируемся для рассматриваемой сферы на докризисный уровень ставки кредита или же чуть-чуть снизили ее. Но она все еще плохо стимулирует сей бизнес, и это объяснимо. Она удовлетворяла бизнес, набравший обороты, резервы, запас прочности. У нынешнего малого и среднего бизнеса всего этого нет, они потеряны и потому предлагаемая ставка кредита для них дорога, неподъемна. И потому есть настоятельная необходимость пересмотреть эти ставки.

Во-вторых, надо бы объявить налоговые каникулы всем начинающим свою деятельность субъектам малого и среднего предпринимательства. Государство ничего не теряет от этих налоговых каникул, а если благодаря этим стимулам появятся новые предприниматели, то это оживит бизнес и сократит безработицу. Свою судьбу с малым и средним бизнесом прямо или косвенно связывают не менее половины казахстанского населения и вышесказанные, облегчающие жизнь этой сферы меры, были бы весьма полезны.

В-третьих, в условиях снижающегося внешнего спроса на наши товары, падения цены на них, вряд ли в этом году, да, возможно и в году 2010 мы сможем рассчитывать на рост потенциала традиционных экспортных отраслей.

В этих непростых условиях считал бы необходимым уделить самое серьезное внимание сельскому хозяйству. Эта отрасль сейчас и в последующие годы имеет значительный внутренний потенциал роста. Из госбюджета

и Нацфонда ей выделили огромные финансовые ресурсы. К тому же в нынешнем и в следующих годах конъюнктура мирового рынка для нее будет благоприятной, ибо в России, Украине, Китае, США, еще в ряде стран, по сообщениям международных экспертов, ожидается снижение урожайности и следовательно спрос и цены на казахстанское зерно будут высокими. Отсюда надо предпринять все предпосевные, посевные и уборочные меры, с тем, чтобы получить хороший урожай.

Надо активно противодействовать сбросу скота населением, которое в ряде мест наблюдается. Основная ее причина в том, что нет серьезных дотаций на корма, особенно в овцеводстве. Выделенные сельскому хозяйству ресурсы в состоянии быстро и полностью решить эту проблему. С тем, чтобы освободить крестьян от многочисленных посредников на пути реализации их продукции, было решено создавать сельские потребительские кооперативы. Но для того, чтобы ускорить их становление, требуются стимулы и финансовая поддержка. Если мы хотим нарастить потенциал аграрного сектора, эти и другие вопросы надо решать незамедлительно.

И последнее. Уже ясно, что ни сейчас, ни даже после выхода из кризиса рассчитывать как прежде на обилие внешних инвестиций мы не можем. Значит надо серьезно налаживать внутренние источники инвестиций. Накопительные пенсионные фонды и депозиты населения аккумулируют около 3 трлн. тенге. Кое-что имеется в «чулках» у населения. Мы еще не предложили ясный и четкий путь с тем, чтобы эти средства заработали на экономику.

В цивилизованном мире инвестиции ищут на фондовом рынке. У нас он хромает на обе ноги. Мешают неразвитость системы корпоративного управления, засилье олигархического капитала. Надо бы постепенно и последовательно решать эти вопросы.

И последнее. Нужны дополнительные серьезные акции с тем, чтобы успокоить финансовый рынок страны. Государство гарантировало вклады физических лиц до 5 млн. тенге. Это всего 14% от суммы вкладов населения. Остальные 86% от суммы депозитов не охвачены гарантией. В условиях роста риска финансовой стабильности возможен отток части этих вкладов. Может стоит пойти на объявление госгарантии на все вклады населения в банках, что предотвратило бы не только отток, но и привело бы в банковский сектор то, что находится у населения «в чулках».

Уважаемые члены Правительства!

И Премьер-Министр, и каждый из Вас лично мне симпатичны. Мы поддерживаем вашу деятельность и как члены партии, и как депутаты. О своей поддержке вашей антикризисной программы мы расскажем своим избирателям, встреча с которыми начнется через 2 дня. Позвольте пожелать Вам успехов, энергии и оперативности в реализации намеченных мер.

*Выступление на расширенном заседании
фракции НДП «Нур Отан» при Мажилисе Парламента РК
г. Астана, 6 февраля 2009 г.*

МИРОВАЯ ЭКОНОМИКА ПЕРЕЖИВАЕТ РУБИКОННОЕ ВРЕМЯ

Уже полтора года как во всем мире бушует финансовый кризис. Разрастаясь, он превращается в кризис общеэкономический, вовлекая в свою орбиту многие страны и сегменты мировой экономики. Не стал исключением и Казахстан, который первым среди стран СНГ почувствовал на себе весь негатив начавшегося в мире ипотечного кризиса и с тех пор состояние его экономики последовательно ухудшается.

Сейчас нет каких-либо убедительных прогнозов о том, когда мир увидит свет в конце туннеля, т.е. как долго продлится этот кризис, так и нет апробированных в мировой практике рецептов его успешного преодоления. Но эксперты практически единодушны в том, что это первый самый разрушительный общемировой экономический кризис в эпоху глобализации и, хотя он начался в США, тем не менее, не имеет ярко выраженного национального характера, и потому выход из него возможен только совместными усилиями всего мирового сообщества.

Отсюда повышенный интерес населения, в том числе и казахстанского, не только к состоянию собственной экономики, но и к тому, что делается в мире, в отдельных странах, к объяснению истоков и причин кризиса, к мерам по преодолению его последствий. До недавнего времени проблемы экономики США, да и другой- той или иной зарубежной страны для нас были достаточно абстрактными понятиями. Сейчас же выход из сложившейся ситуации мы прямо и непосредственно связываем с состоянием мировой экономики, с мерами по преодолению кризиса, предпринимаемыми мировым сообществом. Неудивительно поэтому, когда казахстанский предприниматель определяет успешность своей бизнес-стратегии информацией о том, что и как делается в мировой экономике, экономике отдельных стран. И потому наш рассказ не только о казахстанской

экономике, но и о самочувствии этой сферы во всем мире. Это представляется важным и потому, что при внимательном рассмотрении нынешних трудностей в отечественной экономике обнаруживается сходство некоторых его аспектов с тем, что переживает современная американская экономика, да и рыночная экономика многих других стран.

Говоря об истоках и причинах кризиса, многие указывают на просчеты в экономической политике США, а эксперты Великобритании (с ними согласны эксперты ряда других западных стран) называют имена 25 государственных деятелей и финансистов мирового масштаба, чья деятельность привела к мировому финансовому кризису. В их числе обвиняют бывших президентов США Билла Клинтона за то, что он начал ипотечное дело, Джорджа Буша, ставшего достойным его продолжателем, а также бывшего руководителя Федеральной резервной системы (ФРС) США Алана Гринспена, который всяческими налоговыми поблажками способствовал надуванию ипотечного пузыря. В том, что этот финансовый пузырь достиг громадных масштабов и в конце концов лопнул, обвиняются также руководители крупнейших инвестиционных банков, фондов и ипотечных компаний.

Вряд ли стоит опровергать такую точку зрения. Вполне вероятно, что каждый из них в силу своего влияния (а возможности, несомненно, были) способствовал расползанию спекулятивного капитала по всему миру. Вместе с тем, как нам представляется, причины нынешнего финансового, и уже переросшего в экономический кризис, они лежат в несколько иной плоскости, а именно, в отходе от фундаментальных принципов товарно-денежных отношений и серьезной корректировке базовых ценностей рыночной идеологии, произошедших в мире за последние полвека.

Для объяснения этих тезисов приходится проделать некоторый исторический экскурс. Известно, что вся история экономических отношений человечества была основана на единой мере стоимости. Особенно важна эта единая мера стоимости для развития международных экономических отношений. В экономической истории мира было время, когда функцию единой меры стоимости исполняло золото. К примеру, в мировой экономике 1867-1914 годы называли эпохой всеобщего золотого стандарта. Стоимость одной национальной денежной единицы строго фиксировалась в золоте, что называлось золотовалютным паритетом. Центральные банки стран, придерживаясь этого стандарта, обязаны были свободно покупать или продавать национальную валюту в обмен на золото.

Однако начавшаяся вскоре первая мировая война, а затем «Великая депрессия» 30-х годов XX века сопровождались беспрецедентными потрясениями в валютно-финансовой сфере. В 1931 году Великобритания и Япония отказались от золотого стандарта, в 1933 году об этом же объявили США и еще 40 стран.

В 1944 году в Бреттон-Вудсе (США) собрались министры 44 стран мира с тем, чтобы договориться о принципах международных валютно-экономических отношений (в нем, кстати, принял участие и министр финансов СССР, однако в реализации достигнутых там договоренностей Советский Союз в последующем участия не принимал). Принятые там принципы золотодевизной валютной системы впоследствии получили название бреттон-вудской. Она закрепила положение американского доллара как мировой резервной валюты, он обменивался на золото по фиксированной цене 35 долларов за 1 тройскую унцию. Паритеты других национальных валют фиксировались в золоте через доллар США.

Для реализации целей и принципов новой валютной системы был создан Международный валютный фонд, в задачи которого входило оказание кратко- и среднесрочной

финансовой поддержки испытывающим дефицит средств странам и контроль за состоянием платежных балансов. Одновременно с МВФ был создан Международный банк реконструкции и развития (МБРР) для обеспечения стран-членов кредитами на цели развития. Для развития международной торговли было решено создать в последующем наднациональный орган, нацеленный на либерализацию мировой торговой системы. Такой орган и был создан в 1947 году в лице Генерального соглашения по тарифам и торговле (ГААТ), впоследствии преобразованный во Всемирную торговую организацию (ВТО).

Мы более подробно остановились на истории описываемой валютной системы по той причине, что на протяжении около 30 лет она более или менее обеспечивала необходимые международные валютно-экономические отношения. Доллар за это время значительно укрепился, его роль как международной резервной валюты возросла. В этот период объем имеющейся валюты более или менее соответствовал объему товаров и услуг, для обслуживания которого, в сущности, и необходима была валюта. Ссылаясь на возросшие роль и авторитет доллара в мире, в августе 1971 года администрация США отменила золотовалютный паритет доллара, что привело к бесконтрольному распространению американской валюты по всему миру. Немецкий аналитик Ф.Либинг пишет, что «отделив доллар от золотого эквивалента США получили возможность ввода в оборот астрономического количества долларов». Западные эксперты говорят также о том, что приняли данное решение в связи с растущим дефицитом платежного баланса страны. Таким образом, мы думаем, что именно данное обстоятельство, т.е. отмена фиксированных валютных курсов, привело к всевозрастающему разрыву между совокупным объемом долларов и приравненных к ним национальных денежных единиц и совокупным мировым объемом товаров и услуг, оборот которых они

(валюты) должны были обеспечивать. Представляется, что это был первый спусковой крючок к возникновению финансового пузыря, финансовой пирамиды в мире.

Отмечу еще одно немаловажное обстоятельство, которое, на наш взгляд, привело к последовательному снижению регулирующих функций финансовой системы со стороны государства и, как следствие этого, непомерному вздутию денег в экономике. Дело в том, что в США в середине XX века появляется новая экономическая теория – монетаризм. Возникнув в противовес кейнсианству, определяющим в формировании хозяйственной конъюнктуры она считает денежную массу, находящуюся в обращении, т.е. устанавливает причинную связь между изменениями количества денег и величиной валового внутреннего продукта. Одновременно эта теория тесно смыкается с либерализмом, проповедующим свободу частного предпринимательства и торговли. Данная либерально-монетарная модель в США, да и в других странах Запада, становится базисной рыночной идеологией, определяющей методы и принципы экономического управления. Альтернативные варианты управленческих решений не рассматривались, не воспринимались. Либерально-монетарный подход считался единственно эффективной моделью управления экономикой и со стороны США следовала настойчивая рекомендация ее освоения государствами рыночного типа. В этой связи стоит вспомнить, как Международным валютным фондом, Мировым банком и авторами Вашингтонского консенсуса (инициированного США) в 90-годы прошлого столетия либерально-монетарная идеология была не просто рекомендована, а в буквальном смысле этого слова была навязана СНГ, да и другим странам бывшего социалистического лагеря, начавшим в те годы рыночные реформы в своих странах.

Либерально-монетарная идеология и обусловленная ею экономическая практика в США набирает особую силу и

мощь в последние 25-30 лет, в частности в период президентства Р.Рейгана. Так называемая «рейганомика», проведенная под лозунгом «больше рынка, меньше государства» отменила многие традиционные регулирующие функции государства, в особенности в финансовой системе. Она пошла на устранение валютного контроля, отменила потолок процентных ставок по депозитам и займам, открыла национальные финансовые рынки для нерезидентов, отменила ограничения на отдельные финансовые операции, включая спекулятивные. Проводимые под лозунгом «дерегулирование» меры ослабили контроль за деятельностью инвестиционных банков, что упростило спекуляции, фактически легализовало бегство от налогов на фондовый рынок.

Рейгановская «экономика предложения» предполагала существенное увеличение государственных расходов с целью стимулирования конечного спроса, следуя ей, администрация США поощряла снижение налогов, предоставляла компаниям крупные налоговые и другие льготы.

Все это говорит о том, что рыночный фундаментализм в 80-е годы XX века на Западе становится господствующей идеологией, и проповедуемый ею либерализм предоставил финансовому капиталу управляющее и руководящее место в мировой экономике. И как справедливо отмечают французские эксперты К.Матье и А.Стердиньяк «триумф либерализма обернулся пирровой победой. Рынок оказался неспособным обеспечить стабильный и устойчивый рост мировой экономики». Таким образом, данное обстоятельство оказалось вторым спусковым крючком нынешнего мирового кризиса.

Отметим еще одно важное обстоятельство, которое постепенно, шаг за шагом подвигало мировое сообщество к кризису в экономике. Дело в том, что с той же целью стимулирования конечного спроса власти США в те годы запустили механизм ипотечного и массового

потребительского кредитования. Поощрение и поддержка потребительского духа американцев были подняты до уровня официальной государственной политики. С этой целью снижались ставки кредита населению, которые в иные годы доходили до самого мизерного уровня в 1%.

Все это не могло не сказаться на снижении нормы сбережения американцев, которая в годы «рейганомики» снизилась практически до нуля. Потребительский дух американцев и в последующие годы набирал обороты. Дешевый ипотечный кредит населением брался и использовался не только на строительство жилья, но и на иные потребительские цели. В 2005 году, к примеру, американцы набрали ипотечных кредитов у банков на 750 млрд. долларов, но 560 млрд. долларов или 75% из них были использованы не на приобретение недвижимости, а на потребительские цели. Все это привело к тому, что кредитные долги среднего американца стали стабильно расти, а к началу нынешнего мирового кризиса превысили средний уровень их доходов. В последние годы не раз в печати появлялась информация о том, что средний американец на 1 доллар заработанного дохода тратил 1,3 доллара, т.е. 30 центов – это их кредитные долги.

Американский образ жизни нашел последователей в разных частях мира, в особенности в странах с развитой экономикой. В них со второй половины XX века, и особенно интенсивно в 80-е годы, формируется общество потребления, где:

- массовое потребление товаров и услуг превращается в главное содержание социальной жизни;
- на первое место выходит уже не функциональное качество товара, а престижность обладания данным товаром, он становится признаком социального статуса;
- насыщения не происходит, происходит обратное – стремительное увеличение потребности покупать –

пищу, одежду, автомобили, бытовую технику, недвижимость;

- запущена оголтелая пропаганда потребления, причем не просто потребления, а потребления высокотехнологичных и дорогостоящих вещей и продукции;
- в качестве важного индикатора развития выступает потребительский кредит, набравший в настоящее время громадные объемы не только в этих, но и в других странах.

В результате в мире формируется новая социальная доктрина – потребительская идеология, в основе которой лежит гедонистский принцип организации жизни, пропаганда быстрого немедленного обогащения любой ценой, потребления дорогих и престижных вещей, в целом красивой жизни.

Следуя ей, не только в США, но и в других странах растут нормы потребления, а нормы сбережения последовательно падают. Норма сбережения в Великобритании, к примеру, за последние 25 лет упала в 2,5 раза, в Германии – в 2,3 раза; аналогичная картина и в ряде других стран. И сегодня одну из основных причин мирового финансового кризиса, кризиса неплатежей мы видим в том, что население многих стран не может расплатиться со своими долгами, ибо сбережений нет.

Потребительская идеология пришла и в постсоветские страны, причем пришла раньше, чем возможность потреблять. В этих странах довольно значительная часть людей, особенно молодежи, быстро восприняла потребительскую идеологию, устремляясь не в развитие производства, а для участия в гедонистском соревновании. Для этих людей деньги, удовольствия, потребление, нежелание трудиться, стремление иметь максимум вознаграждения при минимальных затратах труда стали реальной формой существования «экономического человека».

К сожалению, такие явления имеют место и в казахстанском обществе. С обретением республикой независимости и либерализацией торгово-экономических связей с экранов телевизоров, со страниц газет банками, торговыми домами, рекламными агентствами на казахстанского потребителя обрушилась (обрушивается и по сей день) оглушительная пропаганда потребительства и жизни по западным стандартам и призывы покупать товары в кредит. Немалая часть не только состоятельного населения, но и лиц с незначительными доходами поддалась этому призыву. С 2002 года в стране ежегодно отмечался двукратный рост объемов потребительского кредитования, к 2007 г. составив свыше 12% от общего объема ссудного портфеля коммерческих банков. Это был весьма рискованный сегмент кредитного рынка, о чем свидетельствуют сейчас весьма неутешительные итоги деятельности «Альянс Банка» Казахстана, преимущественно занимавшегося розничным бизнесом.

В целом потребительская идеология не оправдывает себя в мире ни с экономической, ни с гуманистической точек зрения. Ибо этот процесс коснулся лишь ограниченного числа богатых наций, а пропасть между богатыми и бедными нациями все более и более увеличивается. Впрочем, и в самих богатых нациях усиливается критика потребительской идеологии. Весьма примечательно в этом плане признание нового Президента США Б. Обамы: «Если все, что мы будем делать - это тратить деньги, а не производить, то со временем многие страны устанут нам одалживать деньги и праздник закончится. Вообще-то праздник уже закончился. Наш уровень сбережений значительно снизился и экономика, движущей силой которой были потребительские траты, не может иметь больше устойчивого развития».

Громадные ресурсы, выброшенные на кредитный рынок, вызвали инфляцию. Это вынудило власти поднять ставки кредитования. В 2007 году ставки кредита в

промышленном секторе США выросли до 15%, в потребительском секторе – до 10%. Не имея возможности их погасить, население и соответственно банки начали череду банкротств. Разрастаясь, все это привело к финансовому кризису и рецессии в экономике США, что мы сейчас и наблюдаем.

Итак, отказ от фиксированного в золоте курса доллара как мировой резервной валюты привел к его бесконтрольному распространению по всему миру. А либерально-монетарная идеология и практика привели к непрерывному накачиванию денег в экономику. Еще задолго до наступления нынешнего мирового кризиса количество находящихся в обращении денег намного превышало необходимое их количество для обеспечения товарного обмена и оказываемых услуг. Базельский Банк международных расчетов еще 15 лет тому назад опубликовал данные о том, что в мире ежедневный объем находящихся в обращении валют составляет 1 триллион долларов (в условном пересчете), что в 50 раз больше объема суточного обмена товаров и услуг. А к началу кризиса, т.е. к 2007 году общий объем ВВП, производимый всеми государствами мира, составлял 60 триллионов долларов, а валюты и приравненных к ним денежных суррогатов в мире находилось в обращении на 700 триллионов долларов, что больше в десять раз. И потому нынешний кризис справедливо называть еще и кризисом перепроизводства денег.

Этот огромный излишний спекулятивный капитал искал и находил сферу своего применения. В виде портфельных инвестиций он устремился в экономику стран, нуждающихся в средствах. Он уходил в покупку высокодоходных ценных бумаг. Так началась и развивалась новая форма экономической экспансии – денежная. Говоря проще, деньги вне зависимости от товарного обмена и услуг, начали самостоятельно делать деньги. На финансовом рынке планеты появилось огромное количество

производных инструментов, так называемых деривативов, которые обеспечивали весь этот процесс делания денег. Они стали наиболее динамичным сегментом мирового финансового рынка. Проценты за кредит, их страхование и перестрахование, свопы, опционы, фьючерсы, хедж-фонды, ценные бумаги и другие - это инструменты, которые обслуживали на мировом финансовом рынке не обеспеченное товаром обращение денег. Для спекулятивного капитала начавшийся в Соединенных Штатах и поддержанный другими западными странами процесс дерегулирования финансового рынка создавал все необходимые условия и с помощью указанных производных инструментов он усердно надувал меха мирового финансового пузыря. Образовавшаяся в США и других странах финансовая пирамида к началу 2007 года достигла громадных размеров. И она, в конце концов, рухнула. Начавшийся в секторе ипотеки кризис ликвидности быстро распространился не только на другие сегменты финансового рынка США, но и на другие страны мира.

Сейчас очень много информации о том, какой ущерб терпят страны мира от нынешнего мирового кризиса. Вряд ли стоит ее здесь повторять. Скажу лишь, что сей ущерб огромный, несопоставим даже с теми потерями, что понесли США и другие страны в годы Великой депрессии в 1929-1933 годах. Речь идет о миллиардах долларов убытков, которые терпят банки, инвестиционные и ипотечные компании, о свертывании производства или полной остановке деятельности десятков и сотен компаний реального сектора во всем мире.

Остановимся на некоторых особенностях нынешнего кризиса. Великая депрессия хотя и носила мировой характер, но ее кризисные последствия не так остро сказались на ряде больших стран планеты, имея ввиду Советский Союз, Китай и некоторые другие. Нынешний же кризис подлинно мировой, ибо сегодня практически нет ни одной страны мира, которые оставались бы в стороне от его

отрицательных последствий. Нельзя не отметить и высокую скорость, с которой кризис распространяется по планете. Это прямое следствие произошедшей в мире глобализации. Нужно подчеркнуть также идентичность потерь, что несут различные страны мира от нынешнего кризиса. Это банкротства банков, инвестиционных и ипотечных компаний, глубокий спад производства, перерастающий в ряде стран (США, Западная Европа, Япония и других) в рецессию. Это свидетельствует и об общности идеологии либерально-монетаристского подхода, что за последние 25-30 лет взяли на вооружение практически все страны мира, формируя стратегию и тактику развития национальных экономик.

Кризис обнаружил также большую зависимость экономик различных стран мира (больших и малых) от состояния экономики США. В поисках тихой и доходной гавани для своих вложений многие частные инвесторы и государственные фонды покупают американские активы. Выясняется, что в настоящее время в разных странах мира накопились на триллионы долларов долговые ценные бумаги США. По данным Казначейства США доля вложений иностранных официальных институтов в долговые ценные бумаги за 2004-2007 годы возросла с 34% до 58%. При этом за предкризисные 2006-2007 годы рост инвестиций в долгосрочные казначейские облигации США происходил в основном только за счет иностранных вложений. Даже несмотря на разворачивающийся мировой финансовый кризис приток частных иностранных инвестиций в американские активы только в декабре 2008 года составил 34,8 млрд. долларов. Все это еще раз говорит о том, какие губительные последствия кризис в США оказал на национальные экономики многих стран.

И, наконец, нельзя не сказать об идентичности или практически полном совпадении в странах мира предпринимаемых ими мер по борьбе с кризисом. Если перечислить наиболее важные из них, то они включают:

- спасение крупных, системообразующих коммерческих банков либо путем предоставления государством необходимых им ликвидных средств, либо путем их национализации;
- разработку специальной антикризисной программы и формирование финансового фонда для ее реализации;
- меры по усилению роли государства в регулировании финансовой системы;
- прямую финансовую поддержку крупных компаний реального сектора, имеющих важное социально-экономическое значение для страны;
- снижение налогового бремени бизнеса;
- меры по борьбе с безработицей и социальной поддержке малоимущих.

Насколько действенными окажутся перечисленные меры покажет время. Сегодня никто не может назвать даже приблизительные сроки выхода из нынешнего кризиса, как никто в мире не может предложить каких-либо убедительных рецептов преодоления этого планетарного недуга. Это еще раз доказывает несостоятельность рыночной экономической доктрины, взятой на вооружение в мире. И потому весьма актуальны поиски новой экономической парадигмы.

Казахстан почувствовал мировой кризис ликвидности ближе к осени 2007 года. Почувствовал первым среди стран Содружества независимых государств. По той причине, что оказался государством, увлекшимся большими внешними заимствованиями. К началу мирового кризиса коммерческие банки страны набрали внешних займов на 45 млрд. долларов. Их охотно давали иностранные банки и инвестиционные компании ввиду того, что в течение 6-7 лет экономика Казахстана устойчиво развивалась, ежегодный темп ее роста составлял 9-10 %. Авторитет Казахстана в мировом сообществе последовательно рос как динамично развивающейся страны. Высокий имидж республике обеспечивало также наличие у нее богатых запасов

минерально-сырьевых ресурсов. Кстати, одно из самых мощных нефтяных месторождений мира – Кашаган был открыт в стране в годы ее экономического подъема. Все это убеждало иностранных инвесторов в ее высокой кредитоспособности и коммерческие банки Казахстана этим активно пользовались, набирая внешние кредиты на сравнительно более льготных условиях.

Нужно сказать, что эти внешние займы внесли оживление и даже придали динамику росту некоторых секторов казахстанской экономики. Но в крупном плане ощутимой пользы отечественной экономике, в особенности в плане развертывания диверсификации отраслей и развития обрабатывающих производств, в чем мы остро нуждались, они все же не принесли. В промышленности была использована только одна десятая часть этих средств, ибо для строительства заводов и фабрик требовались «длинные деньги», а полученные займы были в основном краткосрочными. И потому коммерческими банками они направлялись в те сегменты экономики, где можно было получить быструю отдачу от вложенных средств. Такими сегментами оказались торговля и жилищное строительство.

За сравнительно короткое время в стране была сформирована торговая сеть, по материальной базе, технике и технологии, а главное по ассортименту и качеству предлагаемых населению товаров, не уступающая даже самым высоким стандартам аналогичной сети в развитых странах. Через ипотечные или просто кредиты коммерческих банков в стране развернулось жилищное строительство. Цены на строящееся жилье постоянно росли, но темпы и масштабы развития отрасли не снижались. Отрасль оказалась высокорентабельной, она обеспечивала выгодную отдачу от вложенных средств. И потому сюда устремился спекулятивный капитал. Накануне кризиса говорилось о том, что около 40% вложенных в строительство недвижимости средств это спекулятивный капитал. Вкладывались они не для приобретения жилища

для собственных нужд, а в коммерческих целях, для последующей, с большей выгодой для инвестора, перепродажей вновь построенных квартир и домов.

Так или примерно так использовались полученные коммерческими банками внешние займы. Была отработана и схема возврата полученных займов. Как только наступает срок возврата полученного кредита, банками брался новый кредит и ими погашался ранее взятый. Данная схема рефинансирования успешно действовала до начала мирового кризиса ликвидности, а с его наступлением источник внешних заимствований для казахстанских коммерческих банков полностью или частично был перекрыт и они оказались в затруднительном положении.

В принципиальном плане нет ничего зазорного в привлечении в страну иностранных займов. Это мировая практика, когда та или иная страна привлекает средства из международных рынков для развития тех или иных сегментов собственной экономики. Но в том, что взятые комбанками заемные средства оказались чрезмерными и вследствие этого республика находится сейчас в весьма затруднительном положении, изыскивая источники их погашения, мы видим несколько причин.

Во-первых, это чрезмерные аппетиты самих банкиров. Несмотря на предупреждения Главы государства об осмотрительности и тревожные сигналы об этой же общественности страны и международных рейтинговых агентств, их влекла жажда быстрого обогащения, и они набирали и все набирали новые займы.

Во-вторых, не было тщательно отработанной системы риск-менеджмента коммерческих банков. Неоднократные их заявления и заверения, что такая система у них есть, на деле оказались несостоятельными.

В этой связи мне вспоминается совещание с руководителями коммерческих банков, которое мы, депутаты Комитета по финансам и бюджету Мажилиса Парламента РК, проводили в апреле 2007 года. Мы тогда

говорили им, что «существует озабоченность быстрым и опережающим ростом активов банков по отношению к их собственному капиталу. За два последних два года отношение банковских активов к ВВП Казахстана возросло более чем в два раза – с 48,5% до 101,7%. Но стремительный рост ссудного портфеля банков – это одновременно и фактор риска. Объем потребительских кредитов за 2006 год вырос в 2,5 раза и составил 674,5 млрд.тенге. Это повышает кредитные риски банков. Кредиты под залог недвижимости выросли более чем в 2 раза и составляют 1650 млрд.тенге. Все это сейчас неплохо, но в случае замедления темпов роста экономики может привести к снижению способности заемщиков погашать взятые у банков кредиты. Так способны ли действующие механизмы банковского кредитования и применяемые им методы риск-менеджмента и дальше обеспечивать необходимое качество активов и устойчивое развитие как отдельных банков, так и всей системы?» К сожалению, эти предостережения не возымели действия.

В-третьих, весьма слабой оказалась регулирующая финансовую систему функция казахстанского государства. Агентство по регулированию и надзору за деятельностью финансовых организаций, как уполномоченный орган правительства, не имело ни законодательных, ни функциональных прав и полномочий для обеспечения устойчивости работы финансовой системы, в первую очередь банков второго уровня. На этих упущениях и недочетах мы останавливаемся потому, чтобы в последующем рассмотреть возможные варианты совершенствования управления финансами страны.

Итак, первая волна мирового финансового кризиса дошла до Казахстана – в августе 2007 года, а его вторая, еще более тяжелая по своим последствиям волна пришла в республику осенью 2008 года. Соответственно и меры по противодействию кризису начались в указанные периоды. В конце 2007 года из бюджета были выделены банкам 4,0

млрд. долларов, а в октябре 2008 года Президент страны предложил изъять из Национального фонда 10 млрд. долларов и направить их на поддержку системообразующих банков (4 млрд. долларов), поддержку ипотеки и в целом жилищного строительства (3,0 млрд. долларов), поддержку малого и среднего бизнеса (1,0 млрд. долларов), агропромышленного комплекса (1 млрд. долларов) и реализацию инфраструктурных и прорывных проектов (1 млрд. долларов).

Из этих данных видно, что предпринимаемые в Казахстане меры по преодолению кризиса в целом схожи с теми мерами, что предпринимаются другими странами мира с той же целью. Но нужно учесть, что обусловленный кризисом спад мирового производства существенно снизил спрос и цены на экспортируемую Казахстаном продукцию горнорудной промышленности. Цены же на нефть, на основной источник дохода республики, достигнув рекордной отметки летом прошлого года, с той поры стремительно пошли вниз, снизившись более чем в 3 раза. Указанная отрицательная динамика мировых цен на основные экспортные товары Казахстана весьма ощутимо уменьшает источники его дохода и создает дополнительные трудности для страны в борьбе с кризисом.

Антикризисные меры были предложены Главой государства быстро и своевременно, чего не скажешь о темпах их реализации. Некоторая медлительность в их исполнении, возможно, связана с тем, что заново был создан антикризисный штаб в лице Фонда национального благосостояния «Самрук-Казына», которому потребовалось время, чтобы войти в специфику проблем и наладить необходимое взаимодействие со структурами, задействованными в антикризисной программе. Но, так или иначе, и меры по снижению налогового бремени на бизнес, и меры по поддержке банковской сферы, а также малого и среднего бизнеса начали предприниматься с некоторым опозданием по времени. В этой связи важно помнить, что в

кризисных ситуациях опоздание с нужной мерой всего на шаг от темпа развития событий вдвое снижает ее эффект, на 2 шага – делает ее бесполезной, на три – вовсе вредной.

Сейчас деньги входят в экономику. Отсюда представляются чрезвычайно важными два обстоятельства. Во-первых, чтобы они дошли до тех секторов, куда предназначались и использовались строго для намеченных целей. В противном случае Казахстану будет трудно найти еще такое же огромное количество финансовых ресурсов с тем, чтобы реализовать еще один вариант антикризисной программы. Во-вторых, необходимо, чтобы Правительство оперативно корректировало свои действия. В последний месяц с.г. Правительство пошло на снижение ставок кредита для малого и среднего бизнеса, для сельхозтоваропроизводителей, ставок рефинансирования для обладателей ипотечных кредитов, а НацБанк пошел на серьезное снижение курса тенге. На наш взгляд, эти меры предприняты с целью поддержать, оживить те или иные сегменты отечественной экономики и улучшить ситуацию с платежным балансом страны. Хотелось бы, чтобы столь же оперативно были рассмотрены и решены другие вопросы, вытекающие из текущей, а, точнее, кризисной ситуации. Для этого, прежде всего, необходимо пересмотреть тарифную политику государства с тем, чтобы лучше защитить отечественный рынок в условиях нарастающего в мире протекционизма. Это, далее, формирование механизмов активного вовлечения в экономику страны средств накопительных пенсионных фондов, что одновременно могло бы поддержать их сохранность. Должны быть, по нашему мнению, также предприняты оперативные меры по поддержке кормовой базы животноводства, в особенности овцеводства с тем, чтобы предотвратить сброс скота населением.

Все перечисленные и другие вопросы, это, так сказать, меры оперативного реагирования на текущую ситуацию. Они призваны противодействовать и нейтрализовать

негативные проявления мирового кризиса на те или иные секторы казахстанской экономики. Но наряду с ними пришло время подумать о посткризисных мерах по переустройству социально-экономической жизни общества.

Как показывает мировой кризис и анализ вызвавших его причин, сложившаяся сейчас мировая экономическая система и методы управления ею имеют три крупных недостатка.

Во-первых, ее валютная система не обеспечивает эффективность и действенность международных финансовых отношений, оторвалась от реально происходящего в мире товарно-денежного обмена, потворствовала выбросу в рынок громадных объемов спекулятивного капитала. Нужно отметить и полную беспомощность политиков перед деструктивными явлениями в финансово-экономической сфере, что мы и наблюдаем сейчас.

Идею перестройки мировой валютной системы одним из первых предложил Президент Казахстана Н.Назарбаев. Отрадно, что эта идея планетарного масштаба исходит не от лидеров стран, уже около 500 лет следующих по пути рыночной экономики, а от лидера государства, вставшего на сей путь развития всего 18 лет назад. Она сейчас обсуждается на разных международных форумах и привлекла внимание государственных деятелей и экспертов других стран, что свидетельствует об актуальности самой постановки вопроса.

Во-вторых, либерально-монетаристский подход в качестве базисной рыночной идеологии в эпоху глобализации явно не справляется с возложенной на него функцией обеспечения устойчивого экономического развития как национальных экономик, так и в мировом масштабе. В-третьих, потребительская идеология как новая социальная доктрина не смогла уменьшить разрывы между богатыми и бедными нациями, увеличивает нагрузку на

биосферу, разрушает основы традиционного общества, изнутри изъедает основы современного общества.

Это весьма серьезные, я бы даже сказал, принципиального характера, вызовы современного этапа истории к переустройству мировой экономической системы. Ни одно государство мира не в состоянии игнорировать эти вызовы, как и не предпринять адекватные меры. Отсюда, по нашему убеждению, надо менять мировую валютную систему, надо также отойти от либеральной идеологии рыночных отношений и обусловленных ею методов управления и, наконец, человечество должно в себе найти силы противодействовать идеологии потребительства, все более втягивающей в свою орбиту большие и малые страны, богатых и бедных, развитые и развивающиеся континенты.

«Деловой Казахстан», 6 марта 2009 г.

ДАҒДАРЫСТЫҢ ДАУАСЫ

Елбасымыздың жаңа ұсыныстарын осылайша бағалауға болады

Президент Нұрсұлтан Назарбаевтың «Дағдарыстан шығу кілті» атты мақаласы көптеген әлем елдеріндегі саясаткерлер мен сарапшылардың назарын аударуда. Ондағы көтерілген мәселелер планетарлық деңгейдегі проблемалар. Экономика саласындағы дағдарыс бүкіл әлем елдеріне етек жайды және де толастамай барғанша күрделеніп бара жатыр. Дағдарысты тежеу, одан шығу амалдарын барлық елдер жаппай іздеу үстінде.

Осыған орай әлем елдеріндегі сарапшылардың бірі емес, бірегейі болып дағдарыстан шығудың тосын жолын Қазақстан Президенті ұсынып отыр. Мақалада көтерілген мәселелерді тек дағдарыстан шығу үшін деп қана емес, әлем экономикасының келешекте дұрыс дамуына тигізер әсері сонша, оны қазақ өркениетінің әлемдегі ең терең ой-толғаныстарға қосқан дербес те, тиімді үлесі деп айтуға негізіміз бар. Аталмыш мақала терең мазмұнымен оның авторын әлем деңгейіндегі қайраткер дәрежесіне көтеретіні сөзсіз.

Дағдарыстың ең бірінші себебі әлемде қалыптасқан валюта жүйесінің қазіргі заман талабына сәйкес келемеуі дейді Президент. Бұл өте дұрыс пікір. Өйткені осы күнге дейін американдық доллар әлемдік валюта болып қалыптасты. Н.Назарбаев мақалада доллардың жаһандану тұрғысынан алғанды жеті генетикалы ақауын жан-жақты талдап отыр. Доллар және басқа елдердің валюталары да қазір қажеттен тыс көптеп шығарылып отыр. Ақша экономикаға тек бір-ақ жағдайда керек, яғни товар мен қызмет көрсету айналымын қамтамасыз ету үшін ғана. Сондықтан товар мен қызмет көрсету көлемі оған қажет ақша мөлшерімен сәйкес, тіпті тене-тең болуы керек. Егер олар болмай, ақша қажеттіліктен артық шыққан жағдайда валюта жүйесі бұрмаланады, өзінің міндетін дұрыс атқара

алмайды. 2007 жылы барша әлем елдеріндегі ішкі жалпы өнім 60 триллион доллар көлемінде болған екен, сол жылы барлық елдеріндегі ақша көлемі долларға шаққанда 600 триллион доллар болған екен. Міне, осы жағдай валюта жүйесінің тиімділігі мен тұрақтылығын жоққа шығарып отыр. Қазіргі қалыптасқан жүйесінің ең күрделі кемшілігі деп Президент осыны атап отыр.

Долларды шығару қазір бір ақ елдің (эмитенттің) қолында. Ол Америка Құрама Шаттары. Ақша шығаратын станоктың иесі солар. Басқа мемлекеттер ол станоктың жұмыс істеуіне ешқандай әсер ете алмайды. Сондықтан валюта жүйесінің дұрыс не бұрыс жұмыс істеуіне тек бір ақ мемлекеттің экономикалық саясатына барша әлем тәуелді болып отырмыз. Америка қазір долларды шамасынан көп шығарып жатыр, өздеріне бұл жақсы болғанымен, басқа елдерге салқын әсерін тигізуде. Біз мұны қазіргі дағдарыстан жақсы көріп отырмыз.

Президент бұның да дұрыс еместігін жан-жақты сараптап, әлем деңгейінде барлық елдермен келісе отырып жаңа валюта жүйесін, жаңа ақша (акметалл) енгізуді ұсынып отыр. Бұл тосын, әлемде бірінші болып айтылып отырған пікір. Бұл ақшаны бір мемлекет шығармай, халықаралық эмиссиялық орталық шығару керек және осы орталық жұмысы халықаралық мекемелердің бақылауында болу керек дейді біздің Президент. Осы жолға жету мақсатында алдымен өңірлік валюталар жүйесін қалыптастыруды да Президент ұсынып отыр.

Экономист–сарапшы ретінде мен осы пікірлерге толығымен қосыламын, оларды қолдаймын. Тек біздерде емес, көптеген елдерде Президенттің пікірі терең талқыланып, қолдау табуда. Еуроодақ пікірлері де Н.Назарбаев пікірлерімен жалғасады. Көптеген халықаралық өте жоғары лауазымды жыйындарда да Президент ұсыныстары талқыланары сөзсіз.

Осында әлемдегі ең күрделі дағдарыстан шығудың тура жол баршаның назарына 500 жыл нарық экономикасымен

жүріп келе жатқан елдердің мемлекеттік қайраткерлері емес, небәрі 18 жыл бұрын ғана осы жолға түскен Қазақстанның Елбасы болғаны ұлтты қуантатын жағдай. Бұл біздің дағдарымыздан шығуымыздағы қайратымызды өсіреді.

«Егемен Қазақстан», 11 ақпан 2009 жс.

Дүниелік деңгейдегі дара пікір

Өткен сейсенбіде Нұрсұлтан Назарбаев «Интерфакс» агенттігі мен «Известия» газетінде әлем елдерінің қазір басынан кешіп отырған экономикалық дағдарыстан шығу жолдары туралы өзінің ауқымды да, мазмұнды пікірін жариялады. Онда көтерілген өзекті проблемалар дағдарыстан шығудың қамын ойлап жүрген елдердің, олардың мамандары мен басшыларының назарын аударатыны сөзсіз.

Бұл Қазақтан Президентінің жаһандағы валюта-қаржылық және экономикалық дағдарыс, оның дауасы туралы айтып отырған екінші пікірі мен ұсынысы. Оның бұдан бұрын «Российская газета» басылымындағы «Дағдарыстан шығу кілті» атты мақаласы әлемдегі болып жатқан осы күйзелістің сыры мен сипатын айтып, өз елімізде ғана емес, көптеген шет елдік мамандардан, мемлекеттік қайраткерлерден қолдау тауып, әртүрлі халықаралық басқосуларда талқыланғанын жақсы білеміз.

Бүгін де барлық әлем елдері дағдарысты жеңудің, экономикадағы тұрақты дамудың амалдарын іздеуде деп көрсетеді Назарбаев. Осындай ізденістердің үш маңызды бағыты бар: біріншісі – техникалық-технологиялық инновациялық үрдісті дамыту, екіншісі – валюта-қаржылық күрделі инновациялар жасау, үшіншісі – саяси-әлеуметтік инновациялар. Олардың ішінде, Президенттің пікірі бойынша, жаһандық дағдарыстан шығу үшін валюта-қаржылық инновацияның маңызы өте зор.

Өйткені бүкіл әлем өркениетіне ауыр да теріс салдарын тигізіп отырған қазіргі дағдарыс осы валюта-қаржы саласынан басталды. Оған себеп болған осы салада жүйелі түрде қордаланған қайшылықтар.

Бүгінгі әлемдегі валюта-қаржы айналымының негізі 1944 жылы АҚШ-тың Бреттон-Вудс қаласында болған халықаралық келісімнен басталғаны тарихтан белгілі. Осы келісім бойынша әлем елдерінде тауар алмасу доллармен

есептелетін болды, сөйтіп американдық доллар әлемдік резервтік валюта дәрежесіне көтерілді. Доллардың құндылығы алтынның белгілі бір мөлшерімен (золотой стандарт) анықталатын болды.

Аталмыш келісімдер өткен ғасырдың 70-ші жылдарына дейін өз міндетін толық атқармағанымен әлемдегі қаржы айналымын тиісті дәрежеде қамтамасыз етіп отырды. Доллар осы жылдары үлкен беделге ие болды, әр мемлекет өз байлығын доллармен есептеп, басқалармен салыстыратын болды. Осыған байланысты әрбір доллардың алтынның белгіленген мөлшеріне сәйкес болудың керектігі ұмытыла басталды. Доллардың өз басы құнды, оны алтынмен салыстырудың қажеті жоқ, онсыз да оның әлемдегі беделі жоғары және тұрақты деген пікір қалыптаса бастады.

Міне осы кезеңнен бастап тауар және қызмет көрсету (услуги) көлемі мен олардың айналымын қамтамасыз ететін валюта көлемінің арасында алшақтық басталды. Қиыншылықтың басы осы болды деп айтуымыз керек, өткені ақшаға сұраныс тек бір-ақ жағдайда - шығарылған тауар мен қызмет айналымын қамтамасыз ету үшін керек. Сондықтан олар тепе-тең, мөлшері жағынан бір-біріне сәйкес болуы керек.

XX-шы ғасырдың 70-ші жылдарынан бастап осы сәйкестік жоғала бастады, доллар да, доллармен құндылықтарын анықтайтын басқа валюталар да көлемі жағынан тауар мен қызмет салаларына қажеттіліктен артық, барған сайын артық шығарыла бастады. Базельдегі (Швейцария) халықаралық есептесу банкі осыдан 15 жыл бұрын әрбір күнде әлемде ақша айналымы 1 триллион долларды құрайды, ол – осы тәуліктегі тауар мен қызмет айналымынан 50 есе артық деп көрсетті. Міне осы жағдайды ойлап, Нұрсұлтан Назарбаев «бүгінде резервтік валюталардың бірде-бірі тауарлар мен қызметтердің шынайы құнын нақты бағалай да, өлшей де алмайды» деп көрсетеді. Бұл дұрыс пікір, үйткені бүгінде әлем елдерінде

шығарылатын ішкі жалпы өнім (ІЖӨ) 60 триллион доллар көлемінде болса, барлық елдердің валюталарын және олардың жасанды түрлерін (суррогат) қосқанда әлемдегі шығарылған ақша 700 триллион долларды құрайды екен, яғни шынайы қажеттілігінен 10 еседен артық.

Осындай өз тұғырынан (тауар мен қызмет көрсету айналымына сәйкестігінен) айырылған миллиардтаған, триллиондаған қаржы өндіріс саласына емес, өзінің дербес айналымынан табыс табу жолына шықты. Нәтижесінде ақша ақша жасады, табысы жоғары болғандығынан осы салада жалдаптық капитал ағыны күшейді. Дами келе осы жағдайлар әлемде қаржы пирамидасының қалыптасуына әкелді, оның күйреуі алдымен валюта-қаржы дағдарысына, ол қордалана келе қазіргі батпандай ауыр экономикадағы дағдарысқа әкелді. Сондықтан да дағдарыстың шығудың бірден бір кілті осы валюта-қаржы саласында жатыр деген Президент пікірі дұрыс пікір.

Валюта-қаржылық инновацияның жолдарын көптеген елдер мен мамандар іздеуде. Ол туралы айтылған пікірлер өте көп. Аталмыш мақаласында Президент оларды жан-жақты талдап, ой елегінен өткізіпті. Бұл біздің Елбасымыздың кәсіби дайындығының жоғары екенін, әлем экономикасында болып жатқан құбылыстарды әруақытта да өз назарында ұстайтынының, соның арқасында айтылған пікірінің осы саланың және қазіргі дағдарыстың себептерін терең түсінгенінен туғандығының айқын айғағы.

«Дағдарыстан шығудың бес негізгі жолы айқындалып қалды» - дейді Президент. Және осы жолдар аталмыш мақалада жан-жақты талданып, бағасын алған. Ең алдымен, көптеген елдер дағдарыстың артын күтуде. Дағдарыс қашан түбіне жетеді, содан кейін тиісті іс-қимылдар жасаймыз деп амалдауда. Бұл бірнеше ғасыр бойы нарық экономикасында қолданылып жүрген дағдарыстан шығудың дәстүрлі жолы. Бірақ қазіргі және болашақ дағдарыстардан енді осы дәстүрлі жолмен шығу өте күмәнді. Бұл бірінші жол, оның тиімділігі төмен,

«сондықтан да дағдарыстың шынайы «түбі» күлдіраудың аяқталуы мен өсудің басталуы емес, оның басты себебін жою болмақ», - дейді Президент.

Мақалада қазір кейбір елдер қолданып отырған валюталық своптар, яғни екі елдің арасындағы өзара валюта айырбастау келісім шарттар тәсілдері сипатталған – бұл қазір әлемде ұсынылып отырған дағдарыстан шығудың екінші жолы деп атайды Президент. Қытай халық республикасы өзінің экономикасы жағынан тығыз байланысы бар бірнеше елдермен валюталық своп келісімдерін жасап жатыр, Еуропа, Америка елдерінде де осы тәсіл қолданысқа еніп жатыр. Осы тәсіл дағдарыс ауыртпашылығын жеңілдету үшін себебін тигізетіні рас. Бірақ, тарихқа тереңірек үңілсек бұл XVIII-XIX-шы ғасырларда, резервтік валюта ретінде алтынды қолданудан ертерек кезеңдерде қолданылған тәсіл болатын. Президент көрсеткеніндей, сол замандағы валюталық бартерлер дұрыс нәтиже берген жоқ. Ал енді қазіргі заманда, экономикалық байланыс бұрынғыдан да еселеп күрделенген кезде, осы тәсілдің тиімді болуы тағы да өте күмәнді.

Президент назарына бәзбір ұлттық валюталардың бірін өңірлік немесе әлемдік резервтік валютаға айналдыру туралы ұсыныстар да түскен. Шынына келсек, осы үшінші жол да үлкен жаңалық емес. Әрбір қуатты ел өз ұлттық валютасын өңірлік, континенттік немесе әлемдік деңгейге көтеруді қалайды. Әлем тәжірибесі бұл тәсілді де дұрыс деп таппайды. Өткен ғасырдың 20-30-шы жылдары осындай өңірлік резервтік валюталар ретінде доллар мен фунт стерлинг қолданған. Артынан 1944 жылы доллар әлемдік резервтік валюта болсын деп Америкадағы Бреттон-Вудс қаласында шешім қабылданған еді. Бүгінгі дағдарыстың негізгі себебі осы доллардың шектен тыс шығарылуының салдарынан, шығарылған тауар мен істелген қызметтің нақты құнын дұрыс көрсете алмағанынан болып отырғанын барша әлем мойындап отыр. Америка Құрама Штаттарында доллар шығаратын эмиссия орталығы өз елінің мүддесі

болмаса, осы валютаны қолданып отырған басқа елдердің мүддесімен онша есептеспейді. Экономикасы әлемде бірінші болып дағдарысқа тірелген осы мемлекет одан шығу мақсатымен соңғы жылдары долларды жоғарыда айтқандай шамадан тыс шығарып жатыр. Бұл әлем деңгейінде доллардың беделін түсіріп, оның әлемдік резервтік валюта болу мүмкіндігін күрт төмендетті. Сондықтан да, Президенттің пікірінше (біз де оған қосыламыз) қайсы бір ұлттық валютаны өңірлік немесе әлемдік резервтік валюта ретінде қолдану - қазіргі туындап отырған валюта-қаржы проблемаларын түбегейлі шешпейді. Оны түбегейлі шешу үшін ұлтүстілік жаңа сапалы валюта керек.

Төртінші жол – валюта эмиссиясын ұлтүстілік, яғни барша елдерге бірдей халықаралық эмиссия орталығы арқылы жасау.

Президент көрсеткен дағдарыстан шығудың осындай төртінші бағытын жақтаушылар мен қолданушылар қатары қазір біртіндеп көбейіп келе жатыр. Оның негізінде баршаға бірдей синтетикалық немесе жасанды валюта жасау жатыр. Мысалы, қазір Халықаралық валюта қоры қолданып отырған SDR осындай жасанды валюта. Ол валюта қоржыны арқылы есептеледі. Қазірге дейін осы қоржынға АҚШ доллары, евро, жапондық иена, британдық фунт стерлинг кіреді. Соның арқасында SDR, яғни қарыз алудың арнайы құқығы анықталып, SDR-дың әр валютаға шаққандағы құны анықталады. Халықаралық валюта қоры, БҰҰ-ның сауда және даму жөніндегі конференциясы (UNCTAD), халықаралық деңгейдегі кейбір мамандар осы жасанды валютаның әрі қарай дәрежесін көтеріп, жаңа валюта-қаржы инновация сипатына айналдыру ниеттері бар. Латын Америкасы елдері, Шанхай ынтымақтастық елдерінің мүшелері осы бағытта іс-қимыл жасайтын сыңайлары бар.

Әрине бұл, көпшілік айтып отырғандай, дұрыс қадам. «Мұндай 4-жол, - дейді Президент – уақыт өте келе бізге жаңа әлемдік валюта және оны пайдаланушылардың

ұлтүстілік пулының қатаң бақылауымен әрекет ететін жаңа тұрпатты эмиссиялық орталық кұруға шығудың перспективалы жолын беретіні анық».

Дегенмен Президент өз мақаласында валюта-қаржы саясатын түбегейлі өзгертудің бесінші жолын таңдауға шақырады. Оның басты жаңалығы кұнды иллюзорлық, виртуалдық бағалаудың ескі валюталық бірлігінен тауарлар мен қызметтердің шынайы кұндылығын нақты бағалаудың жаңа кұралдарына саналы да мақсаткерлікпен көшуде болып отырғанын дәлелдейді Президент. Мақалада айтылған пікірлердің ең басты, негізгі арқауы – жаңа санаттың валютасын жасау. Оның артықшылықтары мақалада жан-жақты талданған.

1. Біріншіден бұл беделі түсіп кеткен ескі валюта емес, барлық елдер өзара келіскен, олардың ортақ сеніміне иеленген жаңа валюта.

2. Екіншіден, бір елдің мүддесін емес, бүкіл адамзаттың мүддесін көздейтін эмиссиялық орталықтан шығатын валюта.

3. Үшіншіден, тауар мен қызметтің шынайы кұнын анықтауға мүмкіндік бере алатын валюта.

4. Төртіншіден, әлем мен адамзаттың біртұтас ұзақ мерзімді даму мақсаттарына қызмет ететін эмиссия орталығы мен валюта дүниеге келеді. Ұсынылып отырған жаңа сапалы валюта – қаржы жүйесінің бұдан басқа да артықшылықтары аталмыш мақалада терең ойлармен тұжырымдалған.

Жалпы мақала мазмұны, оның жаңашылдық тұрпаты жақсы әсер қалдырады. Президентіміз әлем деңгейіндегі саяси-әлеуметтік, қорғаныс-қауіпсіздік салаларында өте ұтымды ұсыныстар, оған сәйкес қадамдар жасап жүргенін біздер жақсы білеміз. Сол қадамдар оның әлем деңгейіндегі мемлекеттік қайраткер дәрежесін өсірді. Қазақ халқына, оның басшысына халықтардың, халықаралық ұйымдардың кұрметін көбейтті.

Экономика саласындағы Президентіміздің әлем елдеріне арнаған қазіргі ұсыныстары да біздің мәртебемізді көбейте түседі. Ең бастысы – Президент ұсыныстары жаһандық валюта – қаржы жүйесін түбегейлі қайта құрауға негіз бола алады. Әлем деңгейіндегі осындай тосын да ұшқыр терең ойларды айтып жүрген мемлекет қайраткерлері көп емес, санаулы-ақ. Франция Президенті Саркози, Германия Канцлері Меркель, АҚШ Президенті Обама, Қытай халық республикасының Премьер-министрі Вэнь Цзябао. Олар дамыған үлкен елдердің басшылары. Экономикалық реформалар мерзімі әлі 20 жылға толмаған Қазақстан Президенті сол әлем мойындаған қайраткерлердің санатына қосылуы қуанарлық-ақ жағдай.

Алдымызда өз елімізде дағдарыстан шығудың, экономиканы кемелдендірудің көптеген іс-шаралары күтіп тұр. Қаржы жүйесінің жаңа архитектурасы, индустриялық саясаттың жаңа моделін жасау, тұрақты дамудың тиімді бағыттарын анықтау мәселелері тұр. Оларды шешуге де Президент белсене кірісуде. Іске сәттілік тілейік.

«Егемен Қазақстан», 25 қыркүйек 2009 ж.

Біздегі басқару жүйесінде олқылықтар бар

Бақылауға алынды

ҚАЗАҚСТАН
РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ПРЕЗИДЕНТІ

ПРЕЗИДЕНТ
РЕСПУБЛИКИ
КАЗАХСТАН

К.Масимову

Этот взгляд со стороны говорит о накопившихся проблемах в управлении.

Прошу внимательно изучить и внести предложение ради дела.

Н. Назарбаев

«7» октября 2009г.
№ С-11328,1

К обращению К.Сагадиева от 07.10.2009г.

Құрметті Нұрсұлтан Әбішұлы !

Сіздің назарыңызға экономиканы басқару жүйесіндегі келеңсіз (біздің пікірімізше) жайларды ұсынуды жөн көріп отырмын.

1. Басқару жүйесі күрделеніп кетті. Министрліктер, олардың комитеттері, холдингтер, олардың көптеген «дочкалары», «внучкалары», әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорациялар. Басқару сатылары (звенья управления) 5-6, тіпті 7-ге дейін ұзарды. Бұл экономика саласында тиісті шешім алу мерзімін де, жоғарыда алған шешімнің орындаушыға жету жолын да ұзартты. Нәтижесінде басқару жүйесінің пәрменділігі мен тиімділігіне нұқсан келіп отыр.

2. Кезінде индустриялық-инновациялық даму Стратегиясын орындау мақсатымен даму институттарын (Қазақстанның даму Банкі, инновациялық, инвестициялық қорлар, т.б.) құрып, оларға көптеген қаржы бөліп едік. Қазір олар «Самұрық-Қазына» қорының құрамында, ал аталмыш Стратегияның орындалуына жауапты Индустрия және сауда министрлігі. Осы бір үлкен іске жауапты екі мекеменің бір-біріне тікелей байланысы жоқтығы қайшылық тудырыуы мүмкін.

3. Әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорациялар. Олардың бүгінгі басқарушы жүйеде қолайлы орны әлі табылмай отыр. Кезінде коммуналдық меншіктегі кәсіпорындарды, кейбір табиғи ресурстарды облыстардан алып, аталмыш корпорацияларға бердік. Нәтижесінде жергілікті басқару жүйесінің өңірлердің әлеуметтік-экономикалық дамуына ықпалын, мүмкіндігін төмендеттік. Қазіргі таңда облыс әкімшіліктеріне өңірлердегі әлеуметтік-экономикалық жағдайды тұрақтандыру, дамыту туралы міндеттер жылдан жылға өсуде. Ал әкімшіліктердің осы міндеттерді орындауға мүмкіндіктері, жоғарыда айтылған себептерге байланысты, шектеулі. Осы жағдайды ескере отырып, әлеуметтік-экономикалық корпорациялар туралы саясатты

тағы бір рет пысықтау керек сияқты. Қазір олардың (СПК-ның) экономикаға тигізіп отырған әсері өте жоғары емес.

4. Республикада арнайы құрылған Қазақстан ипотекалық компаниясы, Қазақстан тұрғын үй-құрылыс жинақ банкі бар. Бұл ипотека саласын реттеу, оған тиісті қаржы жинау, дамыту үшін арнайы құрылған мекемелер. Бірақ осы саладағы дағдарыс кезінде туған мәселелерді шешу ісіне аталмыш компания да, банкте дұрыстап тартылмады. Оларды шешу «Самұрық-Қазына» қорына жүктелді.

Бұл шешім сол күрделі кезеңдерде мүмкін дұрыс болған шығар, бірақ дағдарыс толастаған сайын ипотека мәселелерін Қазақстан ипотекалық компаниясы мен тұрғын үй – құрылыс жинақ банкісіне жүктегеніміз дұрыс емес пе деген ой туады. Шет ел тәжірибесіне көз жіберсек, осы ипотека саласын коммерциялық банкілер, немесе қорлар емес, арнайы құрылған компаниялар жүргізеді. Ипотека, үлескер – құрылыс саласындағы мәселелерді басқаларға беріп, «Самұрық-Қазына» қоры өзі алғашқыда сол үшін құрылған индустриялық-инновациялық даму стратегиясының орындалуымен тікелей айнасканының маңызы өте зор.

5. Сіз, құрметті Нұреке, ауылдық жердегі шаруашылықты ірілендіру, шоғырландыру керектігін халыққа Жолдауларыңызда бірнеше рет айттыңыз. Өте дұрыс пікір, үйткені мына сайын далада, шөлі мен шөлейті көп сахарада көптеген жекеленген шаруалар қожалығы не өзіне, не еліне тиімді еңбек ете алмайтыны көрініп тұр.

Сіздің ұсынысыңызбен қазір мал бордақылау орталықтары, сүт өндіру кешендері салына бастады. Бірақ олар әлі аз. Әр өңірде бір-екеуден ғана, кейбіреуінде тіпті жоқ. Ал ауылдағы шаруа қожалықтарын ірілендіру және оны мүмкіндігінше жер-жердің бәрінде дамыту, өзіңіз айтқандай, қазір өте қажет.

Осыған байланысты басқа елдерде кеңінен қолданылып отырған кооперацияның бізде бұрын болған түрін -

өндірістік кооперативті қайта тірілтсек қайтеді? Біреулер оны колхоз деп атар, әңгіме атында емес затында. Яғни осы кооператив мүшелері өздерінің қолдарындағы пайларын біріктіріп, әрқайсысы өз еңбегімен тікелей қатысып, ауылшаруашылық өндірісін ұжым ретінде жасау мүмкіндігінде.

Жоғарыда айтылған мал бордақылау, сүт өндіру кәсіпорындары құрыла берсін. Жаксы дамып келе жатқан жеке шаруа қожалықтары да бола берсін. Ал енді олардың ешқайсысына қосылмағандар, немесе қосылуға жағдайы жоқтар өндірістік кооператив болып біріксін. Бұл ауылдағы ірілендіру үрдісіне жаңа екпін берер еді. Әсіресе мемлекет тарапынан өндірістік кооперативті құруға азды-көпті жәрдем берілсе. Жекеленген шаруашылықтар пайларын қосып өз еркімен құрылған мұндай кооперативтер болашақта жергілікті өзін-өзі басқару жүйесінің де (местное самоуправление) негізі болуы мүмкін.

6. «Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік жоспарлау жүйесі туралы» Указ шықты. Ол еліміздің ұзақ және орта мерзімді әлеуметтік-экономикалық даму жоспарын жасау мақсатын көздеген. Дұрыс мақсат, дұрыс шешім. Үйткені елді осындай жоспар негізінде дамыту тәжірибесінің өте тиімділігін Жапония, Оңтүстік Корея, Малайзия, Қытай мемлекеттері көрсетіп отыр. Жоспарлау арқылы экономикада мемлекеттің ролін күшейту керек екенін әлемдегі дағдарыс та көрсетіп отыр.

Жоспарлау өте күрделі жұмыс, ол үлкен дайындықты, арнайы уақыт пен ынтаны талап етеді. Солардың негізінде ғана терең, жан-жақты ойластырылған, елдің өндіргіш күштері мұқият есептелген, өңірлер мен шаруашылық салаларының дамуы бір-бірімен тығыз байланыстырылған жұмыс жоспары жасалады. Экономикалық дамудың шынайы моделі жасалады. Осы маңызды іспен бір мемлекеттік мекеме арнайы айналасуы керек.

Қазір біздегі Экономика және бюджет жоспарлау министрлігі негізінен бюджетпен айналысады.

Экономиканы жоспарлауға көңіл аз бөлінеді. Бюджет жылына бір емес, бірнеше рет қаралатындықтан, Министрліктің, оның басшыларының уақыты негізінен осы салаға кетеді. Сондықтан да бізде экономикамен терең айналысатын бас штаб, «мозговой центр» қалыптаспай отыр.

Оны қалыптастыру үшін аталмыш министрлік тек ұзақ және орта мерзімді әлеуметтік-экономикалық даму жоспарымен және Қазақстанның өндіргіш күштерін тиімді орналастырумен айналысуы керек. Бюджетті жоспарлау ісін Қаржы министрлігіне беру керек. Осындай болса бүкіл мемлекет қаржысын, оның түсімі мен шығынын есептеуді, елдегі шаруашылық салаларын қаржымен қамтамасыз етуді бір мекемеде шоғырландыру мүмкіндіктері туады.

Қазір барлық елдерде экономикадағы дағдарыспен күресу қаржы министрлігіне жүктелуде, бізде осы жолға түскеніміз дұрыс сияқты.

Қарауыңызды өтінемін.

Құрметпен Кенжеғали Сағадиев

Астана қ., 7 қазан 2009 ж.

Кризис кризисом, но пора подумать и о будущем

*«Задача экономистов грамотно сделать меню,
выбор блюд - за политиком».*
Василий Леонтьев, академик

Мировой финансовый и экономический кризис постепенно теряет свою остроту, хотя и не отступил совсем. По-прежнему медленно идет восстановление реальной экономики, правда ситуация на финансовых рынках заметно улучшается. Так же улучшается ситуация на сырьевых площадках: наблюдается рост спроса и цен на нефть, медь, алюминий и некоторые другие металлы, экспортируемые Казахстаном. По мнению большинства экспертов, мировая экономика в 2010 году преодолеет рецессию, хотя разные темпы восстановления реального сектора и финансовых и сырьевых рынков побуждают некоторых аналитиков утверждать, что возможна вторая волна кризиса.

Но, так или иначе, пора думать и о посткризисном развитии. Об экономической политике и модели управления, учитывающих уроки кризиса. О тех конкретных шагах, которые в будущем дали бы возможность избежать подобных катаклизмов.

Экономика Казахстана также начинает медленно выходить из состояния кризиса. Правительство страны уверено, что в текущем году будет достигнут хоть небольшой, но все же рост ВВП. Конечно, благодаря наличию солидного Национального фонда, который на протяжении нескольких лет создавал и так тщательно оберегал Президент, наша страна легче некоторых соседних по Центральной Азии стран переживает кризис. Тем не менее, влияние мирового кризиса было весьма ощутимо: во-первых, Казахстан раньше других стран СНГ, еще в 2007 году, почувствовал у себя эти кризисные явления ввиду резкого снижения притока капитала извне, а он в докризисные годы в больших объемах и без особых

проблем перетекал в республику. Во-вторых, с наступлением кризиса обнажились и весьма болезненно сказались недостатки и упущения в управлении экономикой, что имели место в предкризисные годы. И это обязывает нас серьезно переосмыслить итоги и уроки кризиса, определиться с мерами, обеспечивающими выход на траекторию экономического роста.

При этом Казахстан, как и любая другая страна, не в состоянии преодолеть последствия кризиса (как и бороться с ним), не принимая во внимание и не участвуя в тех мерах, которые предпринимаются мировым сообществом (G-20) и международными экономическими институтами по совершенствованию, а точнее сказать, по созданию новой модели управления экономикой. В условиях, когда небывалых размеров достигла глобализация, которая связала воедино все государства и их хозяйствующие субъекты, превратившая, образно говоря, нашу планету «в одну большую деревню», когда есть одна на весь мир резервная валюта, каждой стране действовать в одиночку в поисках своей лучшей доли в мире просто невозможно.

Поэтому меры по улучшению состояния отечественной экономики и у нас должны быть рассмотрены в контексте с теми мерами, что предпринимаются и будут предприниматься международным сообществом. В то же время у каждой национальной экономики есть свои особенности, имея ввиду ресурсы и возможности, проблемы и недостатки. Они есть и в казахстанской экономике и поэтому должны быть учтены в грядущих переменах.

В предыдущих статьях мне приходилось более или менее подробно останавливаться на ставших органическими пороках капиталистической системы хозяйствования. Они и вызвали нынешний кризис мировой экономики, кризис беспрецедентный по своим масштабам и разрушительным последствиям. Я уже писал о мерах, предпринимаемых в Казахстане для противодействия кризису. Они, эти меры,

были весьма масштабными и отвлекли немало государственных средств, но дали несомненный эффект. Весьма полезна программа «Дорожная карта», согласно которой выполняется большой объем общественных работ и объявлена война безработице. Именно это направление правительственных расходов имеет несомненный стимулирующий эффект. Антикризисные меры будут иметь продолжение. Но не о них сейчас речь.

Кризис выявил концептуальные недостатки мировой модели управления экономикой. И потому здесь мне хочется задержать внимание читателя на уроках мирового кризиса, на выводах, которые мы должны извлечь из них. Тем более это первый серьезный по своим отрицательным последствиям кризис, с которым встретился Казахстан, вставший на рельсы рыночной экономики.

Итак, каковы эти уроки и выводы. Первый из них то, что капиталистическая рыночная экономика сегодня далеко не оптимальная и самодостаточная социально-экономическая система. Она в нынешних условиях не справляется с задачей поступательного экономического роста. Капиталистическое воспроизводство зашло в тупик как в национальных рамках, так и в международном масштабе. Как пишет Нобелевский лауреат по экономике Пол Кругман «Япония с начала 1990-х гг. и по наши дни, Мексика в 1993-м, Тайланд, Малайзия, Индонезия и Корея в 1997-м, Аргентина в 2002-м и практически весь мир в 2008-м, т.е. одна страна за другой, сейчас сталкиваются с рецессией, которая свела на нет результаты деятельности, достигнутые за годы экономического прогресса. Становится очевидным, что обычные политические ответы, по-видимому, не оказывают никакого влияния на положение дел...». Весьма примечательно и следующее признание президента Франции Николя Саркози в его интервью казахстанским СМИ: «Нужно перестроить капитализм, придав ему регулируемый характер. Это должен быть капитализм творчества и новаторства, а не капитализм

спекулянтов и рантье. Капитализм должен благоприятствовать реальной, а не виртуальной экономике. И, наконец, капитализм должен служить развитию, то есть человеку».

Очень меткое признание, обнажающее фундаментальные пороки капиталистической рыночной экономики. И это не только мнение президента Франции. Подчеркивая принципиальную невозможность современного капитализма без государственного регулирования, за активизацию экономической функции государства высказываются немало руководителей других государств, а также эксперты и специалисты. Поддерживает сие мнение и наш президент Нурсултан Назарбаев, подчеркивая: «Мир следовал мифологеме Адама Смита о невидимой руке рынка. Сейчас же нужны кардинальные изменения, косметический ремонт делу не поможет».

Следующий урок в том, что финансово-экономический кризис показал несостоятельность идеологии потребительства, которая захватила на Западе большие массы людей и которая также увлекла за собой граждан стран, сравнительно недавно ставших на путь рыночной экономики. Глядя на кризис, многие сегодня соглашаются с тем, что этот путь тупиковый. Очень красноречиво в этом отношении признание президента США Барака Обамы: «если все, что мы будем делать – это тратить деньги, а не производить, то со временем многие страны устанут нам одалживать деньги и праздник закончится. Вообще-то говоря, праздник уже закончился. Наш уровень сбережений значительно снизился и экономика, движущей силой которой стали потребительские траты, не может больше устойчиво развиваться».

Еще один урок, который следует из нынешнего кризиса, это признание необходимости усиления роли государства в управлении экономикой. В период кризиса еще явственнее обозначились «провалы» рынка: его

неспособность активно противостоять монополизации экономики и ослаблению конкурентной среды, сглаживать неравенство в распределении доходов, противодействовать циклическим кризисам. Отсюда в регулировании нуждаются не только национальные экономики, но не в меньшей мере международные экономические отношения. Этим объясняется идущее сейчас в мире активное обсуждение путей повышения регулирующей роли МВФ, Мирового банка и других международных экономических институтов, а также образования новой наднациональной мировой резервной валюты. Что же касается национальных экономик, то многие страны в этом направлении делают заметные шаги, национализируя крупнейшие банки, страховые компании, промышленные корпорации, разрабатывая и реализуя комплекс правительственных мер по борьбе с безработицей и другими болезненными проявлениями кризиса. Весьма примечательно, что для спасения подвергшихся угрозе банкротства банков и компаний как частных, так и иных ни в одной стране мира не нашлось кроме государства другого инвестора. Все это напрочь опрокидывает тезис о роли государства как «ночного сторожа».

Теперь о том, как усиливать роль государства в экономике. Один путь сейчас активно используется. Это национализация предприятий, вхождение в капитал банков. Вызванные необходимостью спасения банков и компаний от угрозы банкротства, они, эти неотложные шаги подобны тушению пожара и спасению того, что огонь еще не успел поглотить. Он утверждает роль государства как «службы спасения» рыночной экономики, но эти меры не имеют большой перспективы.

Сейчас все больше становится сторонников внедрения планово-регулируемых начал в экономике. Внимание мировой общественности в этой связи приковано к КНР, которая, по существу, становится локомотивом, способным вытащить мировую экономику из нынешней рецессии и

которая более 30 лет добивается высоких в мире темпов роста экономики на основе долгосрочных планов. Не только КНР, заслуживает опыт Японии, Южной Кореи, Малайзии и ряда других азиатских стран, которые вмешательством государства на плановой основе добиваются устойчивого, длительного экономического роста.

Китай строит социализм с китайской спецификой, сочетает плановые и рыночные рычаги, проповедует, как принято говорить, авторитарные методы руководства, но добивается высоких темпов социально-экономического развития. Рядом другая азиатская страна – Индия использует демократические формы управления, длительное время также имеет высокие результаты развития. Примеры этих двух стран показывают, что вовсе не социальная система и политический строй определяют экономическое благополучие, что высоких результатов в экономике можно достичь, используя как авторитарные методы управления, так и относительно демократические.

Отсюда можно утверждать, что в мире идут, причем не на словах, а на деле, поиски оптимального сочетания лучших черт считавшихся прежде антагонистическими социально-экономических формаций. Усиление плановых и регулирующих начал в рыночной экономике, за что высказываются практически все сейчас в мире – и правители, и специалисты, это яркое подтверждение таких поисков.

Все это говорит о том, что конвергентное общество, за которое еще в 60-х годах прошлого столетия высказывались такие столпы западной мысли как П.Сорокин, У.Ростоу, Дж.Гэлбрейт, Ян Тинберген и другие, уже далеко не утопия. Эта концепция, считавшая главной особенностью современного мира тенденцию к сближению двух социально-экономических систем, к сглаживанию различий между ними, постепенно обретает реально осязаемые формы. Что подтверждает опыт Китая, Швеции, Дании и некоторых других стран.

Об этих тенденциях развития общества, постепенной трансформации рыночной идеологии в идеологию оптимального сочетания плана и рынка в регулировании экономики я более или менее подробно останавливаюсь по двум причинам. Во-первых, думается, что и нам, казахстанцам, следует двигаться в указанных направлениях вполне осознанно. Это сегодня и далее ведущая, отвечающая современным вызовам тенденция общественного устройства. Во-вторых, следует подвергнуть к критическому пересмотру всю совокупность рекомендаций и требований Вашингтонского консенсуса, в соответствии с которыми страны постсоветского пространства (в т.ч. и мы) в свое время начали рыночные реформы. Кризис показал нежизнеспособность многих его постулатов.

Проект (Вашингтонский консенсус) в начале 90-х годов прошлого столетия был выработан США, МВФ и Мировым банком в качестве рекомендаций развивающимся странам, встающим (или идущим) на путь рыночных преобразований. Он стал ведущей идеологией экономической трансформации, активно продвигаемой руководителями западных стран и международными институтами. Международный валютный фонд предоставлял странам займы только при условии, что их реформы соответствуют рекомендациям Вашингтонского консенсуса.

Макроэкономические рецепты данного проекта, такие как дерегулирование экономики, либерализация финансовых рынков, либерализация внешней торговли и приватизация, как показала практика их реализации, не дали всех желаемых результатов. Вашингтонский консенсус отрицал активную роль государства: масштабы последнего должны быть минимальными, а его вмешательство в экономику — предельно ограничено. Сейчас же одну из причин кризиса мы видим в утрате и, соответственно, один из путей выхода из него — в восстановлении активной роли

государства в регулировании экономики. Кстати, в мире достаточно примеров, когда активное вмешательство государства обеспечивало высокие результаты экономических реформ. Так, Нобелевский лауреат Джозеф Стиглиц, к примеру, говоря о причинах восточно-азиатского чуда, особо отмечает тот факт, что «правительство взяло на себя основную ответственность за осуществление экономического роста».

Хотя финансовая система страны функционировала, но курс на ее либерализацию, как того требовал Вашингтонский консенсус, привел, как мы теперь знаем, во многих странах к слабости этой системы и открыл путь к финансовым спекуляциям. Что мы наблюдаем и в финансовом секторе Казахстана в период кризиса.

Высокие процентные ставки, как результат дерегулирования финансовых рынков в значительной степени препятствовали развитию реального сектора экономики, в особенности промышленности. Помню в то время, когда, реализуя требования Вашингтонского консенсуса, эксперты МВФ добивались от нас, от России и других стран тоже, стабильности национальной валюты путем ее привязки к доллару США. На заре реформ это привело к дефициту наличных денег, несвоевременной выплате заработных плат, пособий. А сейчас мы наблюдаем низкую по сравнению с другими странами степень монетизации экономики. Наличие весьма большой доли (около 60% от всего количества) долларовых кредитов создает сегодня серьезные трудности их возврата. Все это не может также не сказаться на степени независимости денежно-кредитной политики и на самостоятельности внешнеторговой политики государства.

Тотальная приватизация, как того требовал Вашингтонский консенсус, ослабила возможности ее регулирования и создала предпосылки для коррупции. Большие рентные доходы, полученные бизнесменами при приватизации, не побуждали их создавать новые

предприятия и компании. Что мы наблюдаем в нашей стране все эти годы рыночных реформ.

Несмотря на эти неприятные моменты, рыночная экономика в Казахстане в основном состоялась. А об этих неприятных моментах мы в той или иной степени говорили и раньше. На них обращалось внимание и в других странах. Но нынешний финансово-экономический кризис серьезно обнажает эти недостатки и актуализирует необходимость их критического переосмысления в ходе формирования будущей модели экономики.

Кажется, такое переосмысление уже началось. Казахстанское государство входит в экономику, в некоторые ее сферы даже чрезмерно. Президентом страны издан Указ «О системе государственного планирования в Республике Казахстан». Документ направлен на внедрение системы долгосрочного и среднесрочного планирования социально-экономического развития страны. Это сигнал к серьезным переменам в экономической политике государства. Он своевременен и заслуживает поддержки, хотя, как мне кажется, надо внести в него ряд уточняющих моментов.

Во-первых, надо, чтобы в стране был один центр экономической власти, а цитируемый документ, кажется, допускает наличие двух таких центров. Вполне возможно, что они будут дублировать работу друг друга. Желательно было бы также более четко обозначить роль и ответственность Парламента страны за стратегическое планирование.

Сейчас Казахстан – это страна рыночной экономики. Отсюда очень важно определить в этом стратегически важном документе механизмы и инструменты, которые могли бы привести к эффективному взаимодействию системы государственного планирования с рыночными методами управления экономикой. Представляется, что необходимо принять специальный закон «О стратегическом планировании», в котором можно было бы учесть

вышеуказанные нюансы, а также нормативные требования к планам компаний, фирм, госкорпораций, государственно-частных субъектов рынка, республиканским целевым программам.

В целом же нам следует глубоко вникнуть и серьезно определяться с идеологией планово-рыночного регулирования казахстанской экономики. Это новая модель и новая идеология, поэтому ею должны проникнуться все звенья хозяйствования. Если с рыночными регуляторами в предшествующие 18-19 лет экономических реформ мы более или менее освоились (хотя и здесь еще имеются нетронутые нами пласты), то с плановыми регуляторами нам придется заниматься серьезно и тщательно. Смею утверждать, что сверстываемый правительством на основе заявок министерств и ведомств годовой или, как сейчас, трехлетний бюджет, это еще не комплексные стратегические планы социально-экономического развития. Утверждаемый трехлетний республиканский бюджет это, конечно же шаг вперед, он удлиняет горизонты бюджетного регулирования экономики. Но при этом он не может быть достаточно ориентирован на результат без тщательного планирования. К тому же он не сбалансирован по отраслям и ресурсам, не просчитаны межотраслевые связи, не преследует цели рационального размещения производительных сил, не содержит норм и индикаторов его разработки и исполнения и т.д. А стратегические планы в обязательном порядке должны содержать в себе эти компоненты, ведь это весьма сложный процесс, требующий вдумчивой и серьезной аналитической работы.

В мире есть страны, достигшие разительных успехов на основе тщательно разработанных долгосрочных планов развития. Одна из них – Малайзия. Она успешно реализовала один двадцатилетний стратегический план развития (1971-1990 гг.), один – десятилетний (1991-2000гг.) и сейчас реализует еще один стратегический план на двадцатилетний период (так называемое Видение –

2020). Все указанные стратегические ориентиры конкретизированы в виде среднесрочных пятилетних планов. Малайзия сейчас реализует 9-ый пятилетний план социально-экономического развития на 2006-2010 гг. Это тщательно разработанный рабочий документ, к составлению которого привлекаются все звенья малазийского общества, что позволяет поддерживать национальный консенсус по вопросам государственного развития и во многом облегчает его одобрение и проведение в жизнь.

То, что Малайзия — эта бывшая колония Великобритании всего за 35-40 лет вошла в число индустриальных высокотехнологичных государств мира тамошние эксперты и зарубежные специалисты относят к фактору успешного применения планово-регулируемых начал в рыночной экономике данной страны.

Малазийский опыт поучителен для нас и организацией процесса планирования. Ею занимается Малазийское агентство по экономическому планированию. Это своего рода генеральный штаб малазийской экономики, ее мозговой центр. К сожалению, назвать таковым центром казахстанской экономики наше Министерство экономики и бюджетного планирования я затрудняюсь. И не потому, что там сидят плохие работники или плохие руководители. Наоборот, они большие труженики. А просто потому, что внимание данного министерства раздвоено, а точнее оно преимущественно занимается разработкой бюджета. А поскольку республиканский бюджет пересматривается в году еще 1-2 раза, а правительство своими решениями вносит в него изменения еще чаще, то у руководителей и специалистов данного министерства просто мало остается времени для серьезного занятия процессами планирования. И нередко потому в бюджет включаются проекты, не прошедшие тщательной проработки. В стране до сих пор нет детально проработанной концепции размещения производительных сил страны, нет также тщательно

просчитанного прогноза развития на 10, 20 лет, не разрабатываются межотраслевой баланс, баланс трудовых ресурсов, нет тщательного анализа важных синтетических показателей состояния экономики: производительности, материало- и фондо- энергоемкости и т.д.

Исходя из вышеизложенного, представляется целесообразным освободить МЭБП от функции бюджетного планирования (передав ее в Минфин, о чем будет сказано позже), возложив на него ответственность за разработку среднесрочных и долгосрочных планов и прогнозов и той работы, о которой мы сказали в предыдущих строках. Тем самым превратить Министерство экономики в планово-аналитический, мозговой центр казахстанской экономики. Целесообразно было бы провести предлагаемую реорганизацию именно сейчас, ибо по поручению Президента правительство приступает к разработке десятилетнего (на 2010-2020 годы) стратегического плана социально-экономического развития и пятилетнего плана форсированной индустриализации страны.

Наряду с этим, а точнее, параллельно с усилением планово-регулирующих начал нам следует создать новый финансовый и кредитно-инвестиционный механизм экономики. Это еще один важный урок мирового кризиса. Образно говоря, если Великая депрессия в США 1929-1933 годов была кризисом перепроизводства товаров, то нынешний финансово-экономический кризис – это кризис перепроизводства денег, кризис несостоятельности мировой финансовой архитектуры. Современная финансовая система практически не выполняет своей основной функции – эффективного перераспределения финансовых средств в экономике.

Сейчас никто не оспаривает этот непреложный факт и мировое сообщество озабочено поисками более совершенной модели финансово-экономических отношений. Ряд видных государственных деятелей мира, в

числе которых и наш Президент Нурсултан Абишевич Назарбаев, активно продвигает идею создания новой резервной валюты и ее наднационального эмиссионного центра. Идея, заслуживающая самого серьезного внимания, ибо наличие печатного станка по выпуску доллара в руках только одного государства – США и неконтролируемый никем другим выпуск в обращение больших объемов этой, имеющей статус мировой валюты, привел к глубокому расстройству мировых товарно-денежных отношений, возникновению финансовых пузырей, что и послужило спусковым крючком нынешнего кризиса.

Мне нравится нижеследующий пример, который приводят специалисты. В конце XVI века правительство Испании объявило себя банкротом. А ведь Испания в то время, как и США сегодня, была ведущим государством, которое контролировало практически все мировые политические и экономические процессы. Произошло это по той причине, что сложившийся механизм эксплуатации испанских колоний, обеспечивающий поток золота и серебра из колоний в метрополию, себя исчерпал. Отсюда испанское государство уже не могло платить по долгам и было вынуждено признать себя банкротом. Но если бы тогда испанское правительство имело возможность печатать не золотые, а бумажные (как сегодня США) деньги, Испания могла бы обойтись без объявления банкротства. Соединенные же Штаты Америки, имея сегодня триллионные государственные долги, не испытывают трудностей, не объявляют себя банкротом, ибо могут напечатать столько бумажных денег, сколько им потребуется. Именно это обстоятельство вынуждает мировое сообщество на поиски новой валютной системы. Наряду с этим руководители G-20 и международных организаций сейчас высказываются за внедрение и других жестких рычагов финансового регулирования, за пересмотр не оправдавшей себя либерально-монетарной экономической политики в целом.

Что же касается Казахстана, то Президент страны дал поручение Нацбанку и правительству приступить к созданию новой отечественной финансовой архитектуры. Как показал кризис, наша финансовая система оказалась хрупкой, уязвимой к внешним потрясениям. Не было жестких правил валютного регулирования, деньги как приходили, так же свободно уходили из страны. Значительная часть финансовых средств, призванных обеспечить товарно-денежный обмен в Казахстане, хранилась в зарубежных банках и оффшорных зонах. Выявились пробелы законодательного регулирования финансового рынка. Очень незначительными и малодейственными оказались инструменты, способные мобилизовать финансовые ресурсы страны для развития реального сектора экономики. Не развит фондовый рынок и практически не ощущается какое-либо его влияние на экономику страны.

Особенно серьезными оказались недостатки банковской системы, в частности банков второго уровня. Счетырьмя крупными банками во главе эта система в предкризисные годы оказалась в роли государства в государстве. Они не обращали особого внимания на нормативы антимонопольного регулирования, вели агрессивную политику по наращиванию объемов заемных средств. Ими игнорировались предостережения руководителей государства и специалистов об опасности привлечения не обеспеченных ликвидностью иностранных займов. По существу не правительство, а эти коммерческие банки определяли инвестиционную политику страны, направляя полученные займы не в реальный сектор экономики, а в торговлю, недвижимость, услуги, где обеспечивалась быстрая отдача от вложенных средств. Некоторые из них усиленно продвигали идеологию потребительства, предоставляя населению ничем не обеспеченные кредиты на покупку машин, мебели и другие потребительские цели. Как сейчас выясняется,

присутствовал также спекулятивный капитал, а наличие собственного капитала банков в ряде случаев просто «рисовалось».

В предкризисные годы сложился своеобразный культ банковской системы, самих банкиров. Их успехи всемерно восхвалялись, данную систему называли локомотивом казахстанской экономики. Гордились тем, что казахстанская банковская система по «продвинутости» реформ значительно опережает аналогичную систему России и других постсоветских государств. По этой причине возникла идея создания в Алматы регионального финансового центра с целью аккумуляции в нем финансовых потоков всего региона. Его и создали, но к сожалению, до настоящего времени этот центр ничем примечательным себя не проявил.

В результате именно банковская система встретила с огромными трудностями с наступлением мирового финансового кризиса. Она не только первой из банковских систем постсоветских государств вошла в кризис, но и оказалась не в состоянии оплатить огромные долги зарубежным банкам и инвестиционным фондам, столкнувшись, по существу, с другой угрозой тотального банкротства. Существовавшая система риск-менеджмента оказалась ненадежной, она, по существу, провалилась. Пришлось государству прийти им на помощь, выделяя огромные для этой цели ресурсы из национального фонда и государственного бюджета. Со всеми другими проявлениями кризиса казахстанская экономика сегодня более или менее разобралась, однако проблемы банков - дольщики, ипотека, долги заемщикам до сих пор требуют значительных усилий Правительства и средств по их решению. Тревожным также является продолжающееся ухудшение качества кредитного портфеля банков. Качество активов сегодня стало определяющим фактором кредитоспособности, ликвидности и здоровья банковской системы. Качество ранее выданных кредитов еще не

полностью проверено временем и по мере их «старения», как считают специалисты АФН, ситуация еще может измениться в худшую сторону. Кстати, уже сейчас свыше 1/3 кредитов банков второго уровня являются неработающими. В целом же, если бы мы имели в предкризисный период более или менее надежную банковскую систему, то можно было бы Казахстану еще легче, чем сейчас, пережить мировой финансово-экономический кризис.

Отсюда, как образно высказался известный французский экономист и политик Жак Аттали и этот же тезис повторил наш президент, Нурсултан Абишевич Назарбаев, «нужно восстановить высокий статус профессии инженера и ученого и вернуть ремесло банкира на заслуженное скромное место». Необходимо принять правовые нормы, должным образом регулирующие поведение банков. Ввести новые нормативы по капитализации и другие пруденциальные нормативы. В отличие от прежней практики, когда банки сами решали сферы вложения своих средств, надо бы установить нормативы предоставления кредитов по секторам экономики, включая максимальный уровень ставки процентов. Необходимо твердо, с точки зрения государственных интересов обозначить условия их доступа к кредитному окну Национального банка. Сейчас уже имеется законодательная база и можно, и нужно думать об освоении банками исламских принципов финансирования экономики. Как показал кризис, наиболее устойчивыми к нынешним стрессовым ситуациям в мировой экономике оказались исламские банки. Не лишен смысла предлагаемый рядом государственных деятелей и специалистов запрет чрезмерных вознаграждений участникам финансовой системы. Стране, вероятно, нужны будут новые банки, которые будут заниматься кредитованием бизнеса. Существующие банки особо не шли на кредитование производства (наиболее ценной для

экономики формы предпринимательства), ибо оно было менее прибыльно, чем ипотечное кредитование. В целом же надо сформировать банковскую систему, ориентированную на обслуживание именно реального сектора экономики.

К сожалению, до настоящего времени казахстанская экономика практически не опиралась на внутренние источники кредита. В основном опора шла на внешние заимствования. Но на выходе из кризиса данная ситуация радикально меняется.

Во-первых, внешние инвестиционные источники в результате кризиса потеряли триллионные сбережения. В мире совокупные потери в стоимости активов оцениваются в 50 трлн. долларов, что равнозначно годовому объему мирового ВВП.

Во-вторых, банки и инвестфонды в мире стали особо осторожны в выделении займов, в особенности развивающимся странам. По расчетам, в нынешнем году они могут сократиться в 3 раза по сравнению с 2008 годом и в 6 раз по сравнению с 2007 годом.

В-третьих, ситуация в наших банках, в частности в БТА и Альянс банке, которые сейчас вынуждены реструктурировать свои обязательства, в определенной степени формируют в мире негативный имидж банковской системы Казахстана в целом. Конечно же, благодаря активному внешнеполитическому курсу Президента мы надеемся и дальше привлекать иностранные (западные, арабские, китайские и другие) источники инвестиций, но три указанные мною обстоятельства наверняка ограничат приток капитала извне. Теперь, когда поток иностранного капитала существенно сократился, средства бюджета и внутренние внебюджетные средства станут реальным источником финансирования целей модернизации экономики. В этих условиях кредитные ресурсы, предоставляемые банкам государством, должны иметь строго целевое назначение.

Поэтому формирование устойчивой ресурсной базы банков (длинных пассивов) сейчас приобретает весьма важное значение. А условия для создания такой базы в стране имеются. Это растущие из года в год накопительные пенсионные фонды, это также всевозрастающий объем депозитов населения. Это возможности выпуска новых страховых продуктов, инфраструктурных облигаций, выпуск индексированных по инфляции беспроцентных облигаций и ряд подобных мер, способных привлечь мелкие и средние сбережения, находящихся на руках у населения (по оценке около 15-20 млрд.долларов).

К сожалению, действующее законодательство фактически обрекает накопительные пенсионные фонды на убытки, а по своему экономическому назначению они должны были стать катализаторами внутреннего спроса. Ряд НПФ и страховых фондов являются аффилированными к крупным банкам, находятся на положении их «дочек», что не позволяет им вести самостоятельную инвестиционную политику. К тому же очень ограничены инструменты вложения этих средств. Все это является прямым следствием того, что мы до последнего времени не обращали должного внимания формированию собственных долгосрочных источников внутреннего кредита. Предстоит, как уже говорилось, форсированная индустриализация страны, которая потребует громадных ресурсов. Это будут и бюджетные деньги, но не менее важна задача банков и в целом финансовых органов по наилучшей мобилизации денежных ресурсов населения и частного сектора на решение этой задачи. Представляется, что эти вопросы должны быть серьезно учтены в проектируемой в стране новой финансовой архитектуре.

Государственные финансы Казахстана регулируют и контролируют Национальный банк, Агентство по регулированию и надзору финансового рынка и финансовых организаций и Министерство финансов. Сейчас выдвигаются предложения о слиянии АФН с

Национальным банком. Возможно, в этом есть какая-то разумная основа. Но до последнего времени в законодательном плане весьма слабы были права и возможности АФН для жесткого регулирования деятельности банковской сферы. Вторая же причина в том, что в АФН происходит частая смена руководства и значительной части персонала. Порою там ощущается острый дефицит специалистов, достаточно хорошо знающих банковскую, в целом финансовую систему.

Осенью 2008 года парламент страны принял закон, существенно повышающий права и АФН, и Нацбанка по регулированию финансовой сферы и валютных отношений. Сейчас государственные деятели и специалисты финансовой сферы мира высказываются за дальнейшее усиление роли и полномочий Центральных банков. Есть, видимо, необходимость и нам учесть эти тенденции. Речь идет о возможности Национального банка выдавать стабилизационные кредиты, его влиянии на объемы межбанковского рынка и на уровень ставки межбанковских кредитов, его роли в обеспечении устойчивости всего финансового рынка.

Особо хотелось бы сказать о роли и месте Министерства финансов республики. Представляется, что возможности и полномочия данного министерства в определенной степени ограничены. Ежегодный (сейчас трехлетний) бюджет, т.е. основа государственных финансов, сверстывается министерством экономики и бюджетного планирования. Более 90% доходов бюджета это налоги, их сбор возложен на Налоговый комитет Минфина, а планирует бюджетные расходы МЭБП. Последний, как уже говорилось, разрабатывает бюджет, а Бюджетный кодекс составляет Минфин. Тем самым, как нам представляется, единый процесс планирования и регулирования государственных финансов страны сейчас искусственно разделен на два ведомства – Министерство экономики и бюджетного планирования и на Министерство

финансов. В результате первый не имеет возможности целиком и полностью посвятить себя основному делу – планированию и анализу социально-экономического развития страны, а роль второго существенно урезана, сведена, по существу к функциям казначейства. Это снижает заинтересованность Минфина в поисках дополнительных источников государственных финансов, в определении путей их эффективного использования, в развитии рынка ценных бумаг, в поиске и внедрении новых инструментов, способных лучше мобилизовать внутренние финансовые ресурсы Казахстана.

Во всех странах к активной борьбе с мировым финансовым кризисом задействованы их министерства финансов, у нас же это министерство от этого важного дела как бы осталось в стороне. В целом же для лучшего управления государственными финансами представляется целесообразным функции разработки ежегодных и трехлетних бюджетов передать в Минфин, что исключит дублирование деятельности указанных министерств, повысит их ответственность за конкретные сферы экономики.

Нельзя не сказать и о ряде других накопившихся, на мой взгляд, проблем в управлении экономикой. Так, имеет место сложная иерархическая система управления. Министерства, комитеты, их департаменты в центре и на местах, госхолдинги, их многочисленные «дочки», «внучки», нацкомпании, социально-предпринимательские корпорации и т.д. Количество звеньев управления составляет 5-6 и даже больше. Это значительно удлиняет и усложняет как процесс принятия решений, так и процесс их доведения до исполнителей. Роль министерств, как подтвержденных всей мировой практикой органов отраслевого управления, постепенно снижается. Все это не может не сказаться на оперативности принимаемых решений и эффективности их исполнения.

Кризис еще четче выявил основную проблему казахстанской экономики – отсутствие ее диверсификации. В свое время мы приняли Стратегию индустриально-инновационного развития, для ее реализации создали сеть институтов развития. Все это преследовало цель диверсификации экономики, но именно ее незавершенность, а точнее отсутствие, привело к серьезным трудностям в казахстанской экономике с наступлением кризиса.

Отсюда важность решительных действий по диверсификации и индустриализации экономики не вызывает сомнений. Президент страны дал указание правительству приступить к разработке 5-летнего плана форсированной индустриализации страны, подчеркнув необходимость усиления в нем роли инновационной составляющей. Заслуживает поддержки высказанный им недавно новый концептуальный подход к проблемам модернизации казахстанской экономики. Предостерегая от малопонятных и для народа, и для управленцев проектов типа кластеров, корпоративных лидеров, он предложил сосредоточить главное внимание на двух направлениях технологической модернизации страны. Первое – это глубокая переработка, доведение до уровня готового продукта имеющегося у нас минерального сырья. Если это нефть, то выработка не только бензина, мазута и других нефтепродуктов, но и получение продуктов нефтехимии – пластмасс, труб, сантехнических изделий. Если это металлы, то выпуск на их основе машин, их деталей, бытовой и иной техники. И так далее по другим сырьевым ресурсам. Второе направление диверсификации – это машиностроение, обеспечивающее прежде всего нужды отечественных отраслей – нефтяное, сельскохозяйственное, транспортное машиностроение и т.д.

Все они конкретные и полностью отвечающие нашим реалиям направления модернизации казахстанской экономики. Представляется, что для их успешной

реализации надо еще отладить управление этим весьма важным направлением нашего развития. Сейчас реализация индустриальной политики возложена на Министерство индустрии и торговли. А институты развития, созданные для целей индустриально-инновационного развития, остаются в ведении ФНБ «Самрук-Казына». Такое распыление возможностей страны на два ведомства в серьезной степени может затруднить процессы индустриализации.

В республике есть ипотечная компания (КИК), есть специализированный жилищно-строительный сберегательный банк (ЖССБ). Однако с наступлением кризиса решение проблем долевого строительства и ипотеки мы возложили на ФНБ «Самрук-Казына». Возможно, это решение было правильным в тогдашней острой стадии кризиса. Но сейчас кризис по-немногу теряет свою остроту, есть, на наш взгляд, целесообразность передать решение проблем дольщиков и ипотеки вышеперечисленным специализированным компаниям и банку. Это позволило бы перенацелить ФНБ «Самрук-Казына», у которого квалифицированный персонал и сильные менеджеры, на приоритетную задачу казахстанской экономики — ее диверсификацию и индустриализацию.

Наряду с этим надо бы еще раз уточнить модель и функциональное назначение данного холдинга. Это агент правительства, управляющая компания или холдинг, призванный наращивать корпоративную ценность входящих в него компаний? Если это агент правительства или управляющая компания, то надо уточнить его взаимоотношения с отраслевыми министерствами. О синергетическом управленческом эффекте в данном случае не приходится говорить.

Если же она призвана наращивать корпоративные ценности, то надо учесть, что за последние 15-20 лет целевая функция корпоративного бизнеса претерпела

существенные изменения. Ключевым показателем развития корпорации у нас, как и во многих других странах, стал уровень их капитализации. По нему судят о состоянии дел в компаниях, в этом показателе прежде всего заинтересованы акционеры, это показатель результативности менеджмента компании.

Однако все большее число международных экспертов и специалистов, мы тоже их поддерживаем, склоняются к тому, что уровень капитализации не отражает реального положения дел в корпорациях. Не учитывается сложившаяся в компаниях норма прибыли, т.е. не оценивается рентабельность ее деятельности, не рассчитываются показатели эффективности использования основных факторов производства. А с главным показателем социально-экономического прогресса — производительностью труда он вовсе входит в противоречие. В результате тормозится закрытие в составе корпорации неэффективных производств, происходят порой необоснованные слияния и поглощения. Указанные обстоятельства требуют, на наш взгляд, переосмысления оценочных показателей деятельности подведомственных ФНБ «Самрук-Казына» компаний.

Есть еще одна нерешенная, как мне представляется, управленческая проблема. Речь идет о социально-предпринимательских корпорациях. Уже третий год как они созданы и функционируют. Но до сих пор четко не определена сфера их деятельности. Не создана законодательная база такой деятельности. У СПК мало каких-либо убедительных активов и ресурсов, ими в регионах подбирается лишь то, что плохо лежит. Имеются факты противостояния СПК с региональными властями, не отработан конкретный механизм взаимодействия этих двух управленческих структур. СПК уже несколько раз переходит в подчинение из одного ведомства в другое. Как свидетельствует проведенная Счетным комитетом проверка,

выделенные им год-два назад для их уставного капитала бюджетные средства, в значительной части еще не освоены.

Есть и другая сторона проблемы, связанная с СПК. В свое время мы значительную часть коммунальной собственности передали в ведение СПК. Тем самым сузили возможности областных акиматов руководить региональной экономикой. В результате СПК по настоящему не стали агентами регионального развития, а у местных исполнительных органов эти возможности отобраны. Это явное противоречие, если не будет найдено его правильное решение, оно будет тормозить развитие региональной экономики. При этом надо учесть, что мы из года в год увеличиваем объемы задач, возлагаемых на местные органы власти. Сейчас это — задачи: активно бороться с безработицей, не допустить снижения уровня жизни населения, соучастие местных бюджетов в реализации госпрограммы «Дорожная карта», всемерная поддержка малого и среднего бизнеса и т.д. Отсюда целесообразно было дать региональным властям возможность успешного решения этих задач путем разумного перераспределения полномочий между ними и СПК.

Затронем еще одну организационно-управленческую проблему. На необходимость ее решения неоднократно обращал внимание и глава государства в ряде своих Посланий народу Казахстана. Речь идет об укрупнении хозяйствующих субъектов в казахстанском селе. Совершенно справедливая постановка вопроса. Ибо на этой громадной аридной зоне, на пустынных и полупустынных землях мелкие крестьянские и фермерские хозяйства не имеют перспективы с точки зрения создания и развития эффективной сельской экономики.

В этом мы убеждаемся, глядя на состояние дел в селе. Конечно, государство из года в год выделяет огромные средства крестьянам в виде дотаций, субсидий на производимые ими продукты, направляет большие бюджетные деньги на строительство школ, больниц,

местных дорог, объектов питьевого водоснабжения и на другие цели сельской инфраструктуры. Все это позволяет поддерживать необходимый жизненный уровень сельчан.

Но нельзя не видеть того, что воспроизводство стада на селе идет медленно, а мелкие хозяйства не в состоянии развить племенное, высокопродуктивное животноводство, без чего эта отрасль вообще не имеет перспективы. Не в состоянии эти мелкие хозяйства вести и высокотехнологичное зерновое производство. Ибо их низкая кредитоспособность и сравнительно небольшие объемы производства не позволяют им приобретать и использовать высокопроизводительную технику и технологию. По этой же причине очень низок уровень мелиоративных работ, постепенно на значительных площадях деградирует земля. Словом уровень хозяйствования наших фермеров и крестьян не отвечает современным требованиям. К тому же есть безработица на селе. Все это вызывает необходимость серьезной кооперации усилий сельхозпроизводителей, укрупнения хозяйствующих на селе субъектов.

Сейчас по прямому поручению Президента на селе создаются центры откорма животных, возводятся молочные комплексы, организовываются сервисно-заготовительные кооперативы. Но этих центров или комплексов все еще мало, 1-2 на каждую область. Что же касается сервисно-заготовительных кооперативов, то это, конечно же подвижка, но проблема не столько в заготовке, а сколько в выращивании высокопродуктивного скота. К тому же этими нововведениями сейчас охвачены не более 10-15% крестьянских хозяйств, а остальные 85-90% пребывают индивидуальными единоличниками.

Поэтому мне представляется целесообразным возродить на селе знакомые крестьянам в прошлом производственные кооперативы. Возможно, некоторые назовут их колхозами, но суть не в названии, а в возможности обеспечить реальную кооперацию

деятельности разрозненных мелких крестьянских хозяйств. Если они объединят свои паи и другие активы и сформируют единый трудовой коллектив, да сделают это на добровольной основе, мы получим на селе работоспособное, укрупненное товарное сельскохозяйственное производство. Более эффективной станет и государственная поддержка, оказываемая подобным укрупненным хозяйствам. Пусть на селе будут откормочные центры, пусть работают молочные комплексы, пусть самостоятельно функционируют фермерские хозяйства, крепко вставшие на ноги. Но крестьян, не вовлеченных в эти формы кооперации, целесообразно было бы объединять в производственные кооперативы. Предполагаю, объединяясь на добровольной основе и формируя собственные органы управления, эти производственные кооперативы могли бы в будущем стать надежной опорой органов местного самоуправления.

Выше мы говорили, что у нас в стране недостаточно развит фондовый рынок. Можно даже утверждать, что он вовсе не развит. И это несмотря на то, что в свое время были приняты высокие решения и утверждена программа развития рынка ценных бумаг. Но все это пока остается на бумаге. Практически все крупные казахстанские компании не торгуют акциями на нашей бирже, не реализована программа «голубых фишек», в свое время широко разрекламированная населению.

Словом фондовый рынок все еще не освоенный нами пласт рыночной экономики. И потому отечественная рыночная конструкция, как образно сказал наш Президент, хромает на одну ногу. Между тем фондовая биржа, если отсечь ее спекулятивную составляющую, опробированная во всем мире возможность мобилизации компаниями средств на инвестиционные цели. В условиях, когда внешние источники инвестиций по причинам, о которых мы выше говорили, ограничиваются, фондовая биржа, ее

полноценное функционирование способно было бы мобилизовать внутренние ресурсы на цели модернизации.

Причина, почему развитие фондового рынка тормозится, на наш взгляд в том, что имеет место серьезная монополизация экономики. Крупные казахстанские компании самодостаточны, их деятельность имеет монопольный характер, в них очень высокая концентрация собственности, в поисках средств они практически не выходят на биржевую площадку. По данным Международной финансовой кооперации (IFC) более 41% компаний в Казахстане имеют не более 3 акционеров, 24 % имеют от 4 до 10 акционеров. Это снижает конкуренцию, качество конкурентной среды. Мы будем вводить плановые начала, но в своей основной конструкции это рыночная экономика. А потому наличие и действенность конкурентной среды имеют весьма важное значение как для отдельно взятых компаний, так и для отраслей и экономики в целом. Поэтому один из важных вопросов посткризисного развития Казахстана, как мне представляется, должна быть демонополизация экономики, оздоровление конкурентной среды. Это в свою очередь может привести к необходимой активизации отечественного фондового рынка.

Все это в более крупном плане выливается в проблему экономического роста и в поиски источников такого роста. Кризис не отменяет нашу цель войти в число 50 развитых государств мира. А чтобы ее реализовать, надо на длительное время как КНР обеспечить высокие темпы экономического роста. А чтобы достичь таких темпов, нам надо увеличить норму накопления капитала (уровень инвестиций в основной капитал) не менее чем в три раза и довести до 25-30%. В КНР этот показатель уже длительное время составляет 40% и выше. Поэтому поиски источников, в том числе финансовых источников экономического роста являются для нас актуальными и важными в посткризисном развитии. За рубежом можно найти примеры активного стимулирования экономического роста.

Если обратиться к примеру Китая, то его активная финансовая политика не только антикризисная, но и направлена на поддержание высоких темпов экономического роста. В частности, сознательно планируется более высокий дефицит госбюджета. Далее, выпускается в обращение большой объем денежной массы. Эксперты приводят такие цифры: в 2004-2006 годах уровень монетизации экономики (соотношение денежной массы M2 к ВВП) в этой стране составлял 180-185%. В Российской Федерации этот показатель составил 34%, в Казахстане – менее 40%, а если учитывать только тенговую массу – 29%. Китай также практикует крупные эмиссии облигаций госзайма на инвестиционные цели. По оценке специалистов, выпускаемые КНР строительные займы компенсируют недостаточность внутреннего спроса и обеспечивают в среднем 1,5-2% дополнительного годового прироста ВВП. Необходимо отметить, что указанные формы денежной экспансии в КНР не приводят к серьезной инфляции, так как они направляются на реальный сектор экономики. Финансовым властям Казахстана также стоит подумать над подобными источниками, обеспечивающими экономический рост.

В мире произошла эрозия этической базы рынка. В свое время Макс Вебер отмечал исключительную роль протестантской этики в формировании капиталистических рыночных отношений на Западе. И в России на заре капитализма заводчики и купцы жестко следовали принципам деловой этики. Через некоторое время это ушло в прошлое, на смену пришел хищнический, эксплуататорский капитализм. В последующем развитие демократии, развитие законодательной базы сформировало более или менее цивилизованные механизмы рыночных отношений. Однако выявленные в ходе кризиса факты спекуляции, обмана, лжепредпринимательства причем не на миллионы, а на многие – многие миллиарды долларов

свидетельствует о масштабных нарушениях деловой этики и наступлении кризиса доверия.

К сожалению, подобные явления и факты имеют место и у нас. Случаи с ведущими банками – БТА и Альянс банком тому яркое свидетельство. Правительству, да и всему бизнес-сообществу предстоит крепко подумать над укреплением доверия, восстановлением утраченных норм деловой этики. Это и в ходе преодоления кризиса и при переходе на траекторию устойчивого развития одна из серьезных проблем казахстанской экономики. Еще в старину говорили, что капитал есть не что иное, как доверие. Честность, доверие – это важнейшие общественные институты, их по праву можно отнести к невещественному богатству страны. Именно с этих позиций, с позиции необходимости постоянного наращивания невещественного богатства страны мы должны вести борьбу с теневой экономикой, коррупцией, спекуляцией и многими другими проявлениями кризиса доверия.

Говорят, что финансовые кризисы – это ревизия существующей экономической системы и ее проверка на прочность. В прочности казахстанской экономики нет никаких сомнений, пока мир потребляет наше сырье и цены на него высоки. Реализуя дальновидную стратегию Президента, Казахстан продолжает свое развитие. Но и во время борьбы с кризисом, не мешает нам критически посмотреть на те или иные параметры этого весьма сложного организма.

«Деловая неделя», 20 ноября 2009 г.

ДАҒДАРЫС ӨТЕДІ, БОЛАШАҚ ТУРАЛЫ ОЙЛАСУ КЕРЕК

«Экономистердің міндеті дастархан мәзірін сауатты жасау, тағамдарды таңдау саясатымызға қалады».

Василий Леонтьев, академик.

Тәуелсіздік. Біздің бүгінгі өміріміздегі барша өзгерістердің түпкі мәні осы ұлы ұғымға келіп тіреледі. Міне, енді жарты айдан кейін ел тәуелсіздігінің 18 жылдығын атап өтеміз. Тәуелсіздіктің қадір-қасиеті соңғы кезеңде – бүкіл жер-жаһанды қаржы дағдарысы қыспаққа алған шақта айрықша сезілді. Өзіміздің экономикалық саясатымызды өзіміз айқындаудың арқасында, жан-жақты ойластырылған жоспарларды жүзеге асырудың, әлемдік конъюнктураның құбылмалы екендігінерте бастан ескерудің арқасында Елбасымыз осыдан біраз жыл бұрын құрған Ұлттық қордың көмегінен қандайлық күрделі мәселелерді шешудің сәті түскендігін халқымыз көріп отыр. Сонымен бірге тәуелсіздіктің ел халқына қояр талаптары да аз емес. Көрнекті ғалым, академик, Мәжіліс депутаты Кенжеғали Сағадиевтің төмендегі толғанысы осы жайында.

Жаһандық қаржы және экономикалық дағдарыс біртіндеп бәсендей бастады. Әлі де болса нақты экономиканың қалпына келуі баяу жүріп жатқанына қарамастан, қаржы рыноктарындағы ахуал айтарлықтай жақсарып келеді. Сондай-ақ мұнайға, мысқа, алюминийге және басқа кейбір металдарға сұраныс пен бағаның артуын ескерер болсақ, шикізат алаңдарындағы ахуал да жақсара түсті. Көптеген сарапшылардың пікірі бойынша, әлемдік экономика 2010 жылы рецессияны еңсереді. Дегенмен нақты сектор, қаржы және шикізат рыноктарының қалпына

келуіндегі орын алып отырған әрқилы қарқын кейбір мамандарды дағдарыстың екінші толқыны болуы мүмкін деп айтуға да итермелеп отыр.

Қалай болғанда да дағдарыстан кейінгі даму туралы ойлаудың кезі келді. Дағдарыс сабақтарын ескеретін экономикалық саясат пен жаңартылған басқару жүйесі туралы. Болашақта мұндай аласапыранға ұрынбау мүмкіндігін беретін нақты қадамдар туралы.

Қазақстан экономикасы да дағдарыс жағдайынан шыға бастады. Ел Үкіметі осы жылы аз болса да ІЖӨ-нің өсіміне қол жететіндігіне сенімді. Әлбетте, Президент бірнеше жыл бойы құрып, мұқият қорғап келген Ұлттық қордың болуы арқасында біздің еліміз басқаларға қарағанда дағдарысты оңайырақ өткеруде. Солай болсадағы жаһандық дағдарыстың ықпалы бізге де айтарлықтай сезілді:

Біріншіден, Қазақстан ТМД-ның басқа елдерінен гөрі ертерек, 2007 жылдың өзінде-ақ дағдарысқа дейінгі жылдары республикаға үлкен көлемде және дейтіндей қиыншылықсыз келіп жатқан сыртқы капитал арнасының кілт азаюы тұрғысында бұл дағдарыс құбылыстарын сезінген болатын.

Екіншіден, дағдарыс басталысымен оған дейінгі жылдары орын алған экономиканы басқарудағы олқылықтар мен кемшіліктер айқын көрініп, ауыр зардаптарын тигізді. Осының бәрі бізді дағдарыстың қорытындылары мен сабақтарын байыпты түрде ой елегінен өткізіп, экономикалық өсу траекториясына шығуды қамтамасыз ететін шараларды анықтауға міндеттейді.

Бұл ретте кез келген басқа ел секілді Қазақстан да экономиканы басқаруды жетілдіру жөніндегі, дәлірек айтқанда, оның жаңа моделін құру жөніндегі әлемдік қоғамдастық және халықаралық экономика институттары қабылдап жатқан шараларды назарға алмай және оларға тікелей қатыспай дағдарыс салдарын еңсере алмайды. Барлық мемлекеттерді және олардың шаруашылық жүргізуші субъектілерін бір-бірімен байланыстырып,

бейнелеп айтқанда, біздің планетаны «үлкен бір деревняға айналдырған» жаһандану орасан мөлшерге жетіп және де бүкіл әлемге бір ғана резервтік валюта болғандықтан, әр елге өзінің жақсы үлесін жекелей іздеп әрекет ету тіпті мүмкін емес.

Сондықтан да бізде де отандық экономиканың жай-күйін жақсарту жөніндегі шаралар халықаралық қоғамдастық қабылдаған және қабылдайтын шаралар тұрғысынан қарастырылуы тиіс. Сонымен қатар әрбір ұлттық экономиканың ресурстары мен мүмкіндіктері, проблемалары мен олқылықтары тұрғысында өз ерекшеліктері бар. Олар Қазақстан экономикасында да орын алып отыр, сондықтан да алдағы өзгерістер кезінде осылар тиянақты түрде ескерілуі тиіс.

Бұрынғы мақалаларымда («Егемен Қазақстан», 2009 жылғы 20 қаңтар және «Деловой Казахстан», 2009 жылғы 6 наурыз) шаруашылық жүргізудің капиталистік жүйесіндегі қалыптасқан кемістіктер туралы азды-көпті айтқан едім. Әлемдік экономиканың қазіргі дағдарысын, өзінің ауқымы мен күйрету салдары жағынан бұрын-соңды болмаған дағдарысты сол кемістіктер туғызды. Жоғарыда аталған мақалаларымда дағдарысқа қарсы тұру үшін Қазақстанда қолға алынған шаралар жөнінде егжей-тегжейлі жазылды. Бұл шаралар айтарлықтай ауқымды болды және оларға мемлекеттің қаражаты жұмсалды. Бұл ретте дағдарысқа қарсы шараларды әзірлеу кезіндегі, сондай-ақ оларды іске асыру үшін қаржы ресурстарын жұмылдырудағы Президенттің төтенше рөлін атап көрсету қажет. Олардың тиімді болғаны сөзсіз.

«Жол картасы» бағдарламасының пайдасы көп болды, бағдарламаға сәйкес қоғамдық жұмыстардың зор ауқымы атқарылды және іс жүзінде жұмыссыздық қатері жойылды. Үкіметтік шығындардың бұл бағытының тиімді болғаны да сөзсіз. Премьер-Министр командасының экономиканы «қолмен басқаруы» да іске көмектесті. Дағдарысқа қарсы

бұл шаралар жалғаса беретін болады. Алайда қазіргі әңгіме олар туралы емес.

Дағдарыс экономиканы басқарудың әлемдік моделіндегі басты кемістіктерді айқындап берді. Сондықтан да мен оқырманның назарын әлемдік дағдарыстың сабақтарына, олардан біз шығаруға тиісті қорытындыларға аударғым келеді. Нарықтық экономика арнасына түскен Қазақстанға бұл дағдарыс өзінің келеңсіз салдары жағынан алғашқы елеулі дағдарыс болып табылады. Сондықтан да одан алатын сабақтарға мұқият болғанымыз жөн.

Сонымен, ол сабақтар мен қорытындылар қандай болмақ? Солардың біріншісі, бүгінде капиталистік нарықтық экономика тіпті де оңтайлы және жеткілікті қамтамасыз етілген әлеуметтік-экономикалық жүйе еместігінде. Ол қазіргі жағдайда өскелең экономикалық даму міндеттерін толық шеше алып отырған жоқ. Капиталистік қайта өндіру ұлттық аяда да, сол секілді халықаралық ауқымда да тығырыққа тірелді. Экономика бойынша Нобель сыйлығының лауреаты Пол Кругман жазғанындай, «1990 жылдардың басынан бастап қазіргі кезге дейін Жапония, 1993 жылы Мексика, 1997 жылы Тайланд, Малайзия, Индонезия және Корея, 2002 жылы Аргентина және 2008 жылы бүкіл әлем елдері бірінен кейін бірі экономикалық прогресс жылдарында қол жеткізілген қызмет нәтижелерін жоққа шығарған рецессиямен бетпе-бет келді. Әдеттегі қолданылып жүрген саяси жауаптар осындай жиілеген келеңсіз істің жай-күйіне ешқандай ықпал етпейтіні нақтылыққа айналуда...». Франция Президенті Николя Саркозидің республикалық газеттерге берген сұхбатындағы: «Капитализмге реттелетін сипат бере отырып, оны қайта құру керек. Бұл алыпсатарлар мен рантьенің капитализмі емес, шығармашылықтың капитализмі болуы тиіс. Капитализм виртуалдық экономикаға емес, нақты экономикаға жағдай туғызуы тиіс. Сөйтіп капитализм дамуға, яғни адамға қызмет етуі тиіс» деген мойындауы да айрықша назар аударарлық.

Капиталистік нарықтық экономиканың іргелі кемістіктерін жалаңаштап көрсететін өте дәл мойындау және бұл Франция Президентінің ғана пікірі емес. Осы заманғы капитализмнің мемлекеттік реттеусіз қағидаттық тұрғыда мүмкін еместігін атап көрсете отырып, басқа мемлекеттердің көптеген басшылары, сондай-ақ сарапшылар мен мамандары мемлекеттің экономикалық функциясын белсенді етуді жақтап отыр. «Әлем Адам Смиттің рыноктың көзге көрінбейтін қолы туралы мифологемасына еріп жүріп берді. Қазір түбегейлі өзгерістер қажет, косметикалық жөндеу іске көмектеспейді», деп атап көрсеткен Президентіміз Нұрсұлтан Назарбаев та мемлекеттің рөлі туралы пікірге қолдау білдіреді.

Келесі сабақ туралы айтсақ, ол қазіргі қаржы-экономикалық дағдарыс тұтынушылық идеологиясының қабілетсіздігін көрсетіп берді. Бұл идеология Батыста адамдардың көптеген тобын өзіне тартып, сондай-ақ өзімен салыстырып қарағанда жуырда ғана нарықтық экономика жолына түскен елдердің азаматтарын да тартып отыр. Дағдарысқа карап, бүгінде көп адамдар бұл жолдың тығырыққа әкеп тірейтінін көріп отыр. Бұл тұрғыда АҚШ Президенті Барак Обаманың мынадай мойындауы да айрықша мәнді: «егер біз істегеннің бәрі – ақшаны туындату емес, жұмсау болса, онда уақыт өте келе көптеген елдер бізге қарыз беруден шаршап, мейрам аяқталады. Ашығын айтқанда, мейрам аяқталып бітті. Біздің жинақталымдар деңгейі айтарлықтай азайды және тұтыну шығындары қозғаушы күш болған экономика ендігі жерде тұрақты дами алмайды».

Бұл дағдарыстан алуға тиісті тағы бір сабақ – экономиканы басқарудағы мемлекет рөлін күшейту қажеттігін мойындау. Дағдарыс кезінде нарықтың «опырылыстары» бұрынғыдан да айқын көрінді: оның экономиканы монополиялауға және бәсекелестік ортаның әлсіреуіне белсенді қарсы тұруға, табысты бөлудегі

теңсіздіктің жігін жатқызуға, қайталама дағдарыстарға қарсы тұруға қабілетсіздігі нақтылыққа айналды. Осыдан келіп ұлттық экономикалар ғана емес, халықаралық экономикалық қатынастарды реттеу қажеттігі де туып отыр. Қазір дүние жүзінде ХВҚ-ның, Дүниежүзілік банктің және басқа халықаралық экономикалық институттардың реттеушілік рөлін арттыру жолдарын, сондай-ақ жаңа ұлтүстілік әлемдік резервтік валютаны құруды белсене талқылаудың жүріп жатуын осымен түсіндіруге болады. Ал енді ұлттық экономикаларға келер болсақ, көптеген елдер бұл бағытта елеулі қадамдар жасап, аса ірі банктерді, сақтандыру компанияларын, өнеркәсіптік корпорацияларды мемлекет меншігіне алып, жұмыссыздықпен және дағдарыстың басқа да қиын көріністерімен күрес жөніндегі үкіметтік шаралар кешенін әзірлеп, іске асыруда. Банкроттық қатеріне тап келген банктер мен компанияларды құтқару үшін мемлекеттен басқа инвестордың бірде-бір елде табылмағанын атап айту керек. Осының бәрі «түнгі күзетші» ретіндегі мемлекет рөлі туралы тезисті жоққа шығарып тастады.

Енді экономикада мемлекеттің рөлін қалай күшейтуге болатынына тоқталайық. Мұның бір жолы қазір белсенді пайдаланылуда. Бұл – кәсіпорындарды мемлекет меншігіне алу, банктердің капиталына кіру. Банктер мен компанияларды банкроттық қатерінен құтқару қажеттігі туындатқан бұл шұғыл шаралар өрт сөндірумен және жалын әлі жалмап үлгермегендерді құтқарумен бара-бар еді. Бұл шаралар мемлекеттің нарық экономикасын «құтқару қызметі» ретіндегі рөлін бекіте түсті, бірақ олардың үлкен келешегі жоқ.

Қазір экономикаға жоспарлы-реттеушілік бастауларды еңгізуді жақтаушылар барған сайын көбейіп келеді. Осыған байланысты әлем жұртшылығының назары Қытайға ауып отыр. Ұзақ мерзімді жоспарлар негізінде экономиканың өсу қарқыны жағынан 30 жылдан астам уақыт бойы жоғары көрсеткіштерге қол жеткізіп келе жатқан бұл ел іс жүзінде

әлемдік экономиканы қазіргі рецессиядан шығаруға қабілетті локомотивке айналуда. Қытай ғана емес, Жапонияның, Оңтүстік Кореяның, Малайзияның және басқа бірқатар Азия елдерінің тәжірибесі назар аударуға тұрарлық. Олар мемлекеттің ісіне жоспарлы негізде араласуы арқылы тұрақты, ұзақ мерзімді экономикалық өсуге қол жеткізген.

ҚХР қытайлық ерекшелігі бар социализм құрып жатыр, мұнда жоспарлы және нарықтық иіндер оңтайлы үйлестіріліп, әдетте басшылықтың авторитарлық әдістері басым екеніне карамай, әлеуметтік-экономикалық дамудың жоғары қарқынына үзбей қол жеткізіп келеді. Қасындағы тағы бір Азия елі – Үндістан басқарудың демократиялық формаларын пайдаланып, ұзақ уақыттан бері дамудың жоғары нәтижелеріне ие болуда. Бұл екі елдің тәжірибесі экономикалық берекені тіпті де әлеуметтік жүйе мен саяси құрылыс айқындамайтынын, экономикадағы жоғарғы нәтижелерге басқарудың авторитарлық жолымен де немесе демократиялық әдістерді де пайдаланып қол жеткізуге болатынын көрсетіп отыр.

Осыған қарап әлемде сөз тұрғысында емес, іс жүзінде бұрын антагонистік деп саналған әлеуметтік-экономикалық формациялардың озық қасиеттерін оңтайлы үйлестіруді іздестіру жүріп жатыр деп айтуға болады. Қазір әлемде баршаның – басқарушылардың да, мамандардың да аузында жүрген жоспарлы және нарықтық экономикадағы реттеуші бастауларды күшейту жөніндегі қағида осындай ізденістердің айқын дәлелі.

Осының бәрі өткен ғасырдың 60-шы жылдарында батыс ақыл-ойының П.Сорокин, У.Ростоу, Дж.Гэлбрейт, Ян Тинберген сынды ұстындары жақтап пікір айтқан конвергенттік қоғам тіпті де утопия еместігін таныта түседі. Осы заманғы дүниенің басты ерекшелігі – екі әлеуметтік-экономикалық жүйені жақындастыру, олардың арасындағы айырмашылықтарды реттеу жөніндегі үрдіс біртіндеп нақты түйсіндірілетін формаға ие болып келеді. Мұны Қытайдың,

Швецияның, Данияның және басқа кейбір елдердің тәжірибесі дәлелдеп отыр.

Қоғам дамуының бұл үрдістерін, нарық идеологиясының жоспар мен экономиканы реттеудегі нарықты ұтымды үйлестіру идеологиясына біртіндеп айналуы туралы егжей-тегжейлі айтып отыруымыздың екі себебі бар.

Біріншіден, бізге, қазақстандықтарға, аталған бағытта әбден саналы түрде ілгерілеген жөн. Ол бүгін және бұдан кейін де осы заманғы сынақтарға жауап беретін қоғамдық құрылымның жетекші үрдісі болмақ.

Екіншіден, Вашингтон консенсусының ұсыныстары мен талаптарының бүкіл жиынтығын сыни тұрғыдан қайта қарауға салған жөн. Кезінде посткеңестік кеңістіктегі елдер (соның ішінде біз де) осы консенсусқа сәйкес нарық реформаларын бастаған болатынбыз. Дағдарыс оның көптеген қағидаларының өміршен емес екендігін көрсетіп берді.

Вашингтон консенсусын өткен ғасырдың 90-шы жылдарының басында АҚШ, ХВҚ және Дүниежүзілік банк нарықтық өзгерістер жолына түскен (немесе сол жолмен жүріп келе жатқан) дамушы елдерге ұсыныс ретінде әзірлеген болатын. Оны батыс елдері мен халықаралық институттардың басшылары белсенді түрде алға жылжытып, консенсус экономикалық өзгерістің жетекші идеологиясына айналды. Халықаралық валюта қоры елдерге несие бергенде олардың реформалары Вашингтон консенсусының ұсыныстарына сәйкес болуын шарт ретінде ұстанды.

Бұл жобаның экономиканы реттеусіз жүргізу, қаржы рыноктарын ырықтандыру, сыртқы сауда мен жекешелендіруді ырықтандыру секілді макроэкономикалық дауалары, оларды іс жүзіне асыру практикасы көрсеткеніндей, барлық күткен нәтижелерді бере қоймады. Вашингтон консенсусы мемлекеттің белсенді рөлін жоққа шығарды: оның рөлі барынша төмен болып, экономикаға

араласуы шектелуі тиістігін талап етті. Ал қазір біз дағдарыстың үлкен бір себебі ретінде мемлекеттің белсенді рөлін жоғалтуы деп мойындасак, тиісінше дағдарыстан шығудың бір жолы экономиканы реттеудегі мемлекеттің белсенді рөлін қалпына келтіру деп отырмыз. Айта кетелік, әлемде мемлекеттің белсенді араласуы арқылы экономикалық реформалардың жоғары нәтижелерін қамтамасыз еткен мысалдар жетіп артылады. Мәселен, Нобель сыйлығының лауреаты Джозеф Стиглиц оңтүстік шығыс азиялық мемлекеттердің таңғажайып дамуының себептері туралы айтқанда «үкімет экономикалық өсуді жүзеге асырудың негізгі жауапкершілігін өз мойнына алғанын» айрықша атап өтеді.

Жалпы қаржы жүйесі жұмыс істеп тұрғанымен, Вашингтон консенсусы талап еткеніндей, оны ырықсыздандыру бағыты көп елдерде бұл жүйенің әлсіреуіне жеткізіп, қаржылық жалдаптыққа жол ашқанын біз қазір білеміз. Қазақстанның қаржы секторынан да дағдарыс кезеңінде осыны байқадық.

Қаржы рыноктарын қосымша реттеудің нәтижесінде туған ретіндегі жоғары пайыздық ставкалар экономиканың нақты секторының, әсіресе өнеркәсіптің дамуына көп ретте кедергі келтірді. Вашингтон консенсусының талаптарын іске асыра отырып, ХВҚ сарапшылары бізден, Ресейден және басқа елдерден АҚШ долларына тығыз байластыру жолымен ұлттық валютаның тұрақтылығына қол жеткізуді талап еткенің ұмыта қойған жоқпыз. Бұл реформалардың елең-алаңында айналыстағы ақшаның тапшылығына, жалақының, жәрдемақылардың уақытында төленбеуіне соқтырды. Ал қазір біз басқа елдермен салыстырғанда экономиканың монеттандырылу деңгейінің төмендігін көріп отырмыз. Жалпы несиелердің ішіндегі долларлық несиелердің өте үлкен үлесі (60%-ы шамасында) біздің елімізде оларды қайтарудың елеулі қиындықтарын туындатып отыр. Мұның бәрі ақша-несие саясатының

тәуелсіздік деңгейіне және мемлекеттің сыртқы сауда саясатының дербестігіне салқынын тигізбей қоймайды.

Вашингтон консенсусы талап еткеніндей, жаппай жекешелендіру оны реттеу мүмкіндігін әлсіретіп, сыбайлас жемқорлық үшін жағдайлар туғызды. Ал бизнесмендер жекешелендіру кезінде ие болған үлкен ренталық табыстар оларды жаңа кәсіпорындар мен компаниялар құруға итермелемеді. Біз мұны еліміздегі бүкіл нарықтық реформалар жылдарында көріп келеміз.

Осындай келеңсіз сәттеріне қарамастан, Қазақстанда нарықтық реформа жүзеге асты. Ал бұл келеңсіздіктер туралы біз бұрын да айтқанбыз. Оларға басқа елдерде де назар аударылды. Бірақ та қазіргі қаржы-экономикалық дағдарыс бұл кемшіліктерді барынша айшықтап, экономиканың болашақ моделін қалыптастыру барысында оларды сыни тұрғыдан қайта сараптау қажеттігін өткір қойып отыр.

Мұндай қайта сараптау басталып кеткен де тәрізді. Қазақстан мемлекеті экономикаға, оның кейбір салаларына тіпті барынша тереңдеп еніп барады. Елбасы «Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік жоспарлау жүйесі туралы» Жарлыққа қол қойды. Бұл құжат елдің әлеуметтік-экономикалық дамуын ұзақ мерзімді және орта мерзімді жоспарлау жүйесін ендіруге бағытталған. Мұның өзі мемлекеттің экономикалық саясатындағы елеулі өзгерістердің белгісі. Ол дер уақытында жасалып отыр және қолдауға лайық. Алайда, меніңше, оған бірқатар дәлдеуші сәттерді енгізу керек. Біріншіден, елде экономикалық биліктің бір орталығы болуы қажет, ал біз айтып отырған құжат мұндай екі орталықтың болуына жол беретін секілді. Олар бір-бірінің жұмысын қайталауы әбден мүмкін. Сондай-ақ стратегиялық жоспарлаудағы ел Парламентінің рөлі мен жауапкершілігін әлдеқайда нақты айқындаған жөн.

Қазір Қазақстан – нарық экономикасының елі. Осыдан келіп жаңағы стратегиялық маңызды құжатта жоспарлау жүйесінің экономиканы басқарудың нарықтық әдістерімен

тиімді ықпалдастығына жеткізе алатын тетіктер мен құралдарды анықтаудың маңызы зор. «Стратегиялық жоспарлау туралы» арнаулы заң қабылдап, онда жоғарыда аталған жәйттерді, сондай-ақ компаниялардың, фирмалардың, мемлекеттік корпорациялардың, нарықтың мемлекеттік-жекеменшік субъектілерінің жоспарларына, республикалық мақсатты бағдарламаларға қойылатын нормативтік талаптарды ескеруге болады деп ойлаймыз.

Тұтастай алғанда, Қазақстан экономикасын жоспарлы-нарықтық реттеу идеологиясына тереңдеп бойлап, байыпты анықтағанымыз жөн. Бұл жаңа модель және жаңа идеология, сондықтан да шаруашылық жүргізудің барлық буындары оны толық игеруі тиіс. Егер біз экономикалық реформалардың өткен 18-19 жылында нарықтық реттеуіштерді азды-көпті меңгерсек (мұнда да қол тимеген қатпарлар баршылық), енді жоспарлы реттеуіштермен байыпты түрде мұқият айналысуға тура келеді. Министрліктер мен ведомстволардың өтінімдері негізінде Үкімет Парламентке ұсынатын әр жылдық немесе қазіргідей үш жылдық бюджет – бұл әлі әлеуметтік-экономикалық дамудың кешенді стратегиялық жоспарлары емес. Қазір бекітілетін үш жылдық республикалық бюджет, әлбетте, алға қадам басушылық, ол экономиканы бюджеттік реттеу көкжиегін ұзарта түседі. Бірақ та бұл ретте ол мұқият жоспарлаусыз нәтижеге айтарлықтай бағдарлана алмайды. Сонымен қатар ол салалар мен ресурстар бойынша теңдестірілмеген, салааралық байланыстар есептелмеген, өндірістік күштерді ұтымды орналастыру мақсаттарын көздемейді, осы орналастырудың әзірлігі мен атқарылуының нормалары мен индикаторлары жоқ. Ал стратегиялық жоспарлар дегенімізде міндетті түрде бұл компоненттер болуы тиіс, ал мұның өзі ойлы да елеулі талдамалық жұмысты талап ететін өте күрделі үдеріс.

Мұқият әзірленген ұзақ мерзімді даму жоспарлары негізінде ерен табыстарға қол жеткізген елдер баршылық. Солардың бірі – Малайзия. Бұл ел бір жиырма жылдық

стратегиялық даму жоспарын (1971-1990 ж.ж.), бір – онжылдық (1991-2000 ж.ж.), енді қазір жиырма жылдық кезеңге арналған (2020 жылға көзқарас деп аталады) тағы бір стратегиялық жоспарды ойдағыдай жүзеге асыруда. Аталған стратегиялық бағдарлар орта мерзімдік бес жылдық жоспарлар түрінде нақтыланған. Малайзия қазір 2006-2010 жылдарға арналған әлеуметтік-экономикалық дамудың 9-шы бес жылдық жоспарын іске асыруда. Бұл мұқият әзірленген жұмыс құжаты, оны жасауға малайзиялық қоғамның барлық буыны тартылады, мұның өзі мемлекеттік даму мәселелері бойынша ұлттық консенсусты ұстануға мүмкіндік беріп, оның мақұлдануы мен жүзеге асырылуын жеңілдетеді.

Малайзия Ұлыбританияның бұрынғы отары, оның бар-жоғы 35-40 жылдың ішінде әлемнің индустриялық жоғары технологиялық мемлекеттері қатарына енуін сарапшылар мен мамандар осы елдің нарықтық экономикасындағы жоспарлы-реттеулі бастауларды табысты пайдаланудың факторына жатқызады.

Малайзия тәжірибесі біз үшін жоспарлау үдерісін ұйымдастыру жағынан да өнеге боларлық. Онымен Малайзияның экономикалық жоспарлау жөніндегі арнайы агенттігі айналысады. Бұл Малайзия экономикасының өзіндік бір бас штабы, ақыл-ой орталығы. Өкінішке орай, біздің Экономика және бюджеттік жоспарлау министрлігін Қазақстан экономикасының осындай орталығы деп атауға қиналамыз. Онда тіпті де жаман қызметкерлер немесе жаман жетекшілер отырған жоқ. Мәселе бұған байланысты емес. Өйткені, бұл министрліктің назары екіге бөлінген, нақтылап айтар болсақ, ол көп уақытын бюджетті әзірлеумен айналысады. Республикалық бюджет жылына тағы 1-2 рет қайта қаралатындықтан, ал Үкімет өз шешімдерімен оған бұдан да көп өзгерістер енгізетіндіктен, аталмыш министрліктің басшылары мен мамандарында жоспарлау үдерістерімен байыпты айналысуға уақыт қала бермейді. Сондықтан да кей кезде бюджетке мұқият

пысықтаудан өтпеген жобалар енгізіледі. Сонымен қатар елімізде осы күнге дейін өндірістік күштерді орналастырудың егжей-тегжейлі пысықталған тұжырымдамасы жоқ, 10, 20 жылға арналған дамудың мұқият есептелген болжамдары да жоқ, салааралық баланс, еңбек ресурстары балансы әзірленбейді, экономика жай-күйінің: өнімділіктің, материалдық, қор және энергия сыйымдылығының маңызды синтетикалық көрсеткіштеріне мұқият талдау жүргізілмейді.

Жоғарыда айтылғандарды негізге алып қарасак, Экономика және бюджеттік жоспарлау министрлігінен бюджеттік жоспарлау функциясын Қаржы министрлігіне бере отырып, оған орта және ұзақ мерзімді жоспарлау мен болжамдауды міндеттеу және осыдан бұрын айтылған жұмыстарды тапсырған орынды көрінеді. Осылайша Экономика министрлігін Қазақстан экономикасының жоспарлық-таңдамалық, ақыл-ой орталығына айналдыру керек. Ұсынылып отырған қайта ұйымдастыруды нақ қазір жүргізген дұрыс болар еді, өйткені, Президенттің тапсырмасы бойынша, Үкімет әлеуметтік-экономикалық дамудың онжылдық (2010-2020 жылдарға арналған) стратегиялық жоспарын және елді жедел индустрияландырудың бесжылдық жоспарын әзірлеуге кіріспек.

Жоспарлы-реттеулі бастауларды күшейтумен қатар қазір экономиканың жаңа қаржылық және несиелік-инвестициялық тетігін құрған да жөн. Бұл да әлемдік дағдарыстың маңызды бір сабағы. Бейнелеп айтар болсак, егер АҚШ-тағы 1929-1933 жылдардағы Ұлы депрессия тауарлардың шектен тыс артық өндірілуінің дағдарысы болса, қазіргі әлемдік қаржы-экономикалық дағдарыс – бұл ақшаны артық өндірудің дағдарысы, әлемдік қаржы архитектурасының тиімділігі төмендігінің дағдарысы. Қазіргі заманғы қаржы жүйесі іс жүзінде өзінің негізгі міндетін – экономикада қаржы қорларын тиімді қайта бөлуді атқармай отыр.

Бұған бүгінде ешкім дау айтпайды, сондықтан да әлемдік қоғамдастық қаржы-экономикалық қатынастардың әлдеқайда жетілген моделін іздестіруде. Әлемнің бірқатар көрнекті мемлекет қайраткерлері, солардың қатарында біздің Президентіміз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев та бар, жаңа резервтік валютаны және оның ұлтүстілік эмиссиялық орталығын құру идеясын белсене ұсынып отыр. Бұл идея барынша байыпты назар аударуды қажет етеді, өйткені доллар шығарушы станоктың бір ғана мемлекеттің – АҚШ-тың қолында болуы және әлемдік валюта мәртебесі бар доллардың көлемді түрде қаржы айналымына шығарудың аталмыш мемлекеттен басқа ешкімнің бақылауында болмауы әлемдік тауар-ақша қатынастарының қатты бұзылуына, қаржылық көпіршіктердің пайда болуына соқтырды, мұның өзі осы жолғы дағдарыстың басталу тегершігіне айналды.

Маған мамандар жиі айтатын төмендегі мысал ұнайды.

XVI ғасырдың аяғында испан үкіметі өзін банкрот деп жариялады. Ал сол кездегі Испания бүгінгі АҚШ секілді іс жүзінде бүкіл әлемдік саяси және экономикалық үдерістерді бақылап отырған жетекші мемлекет болатын. Ал банкроттыққа себеп отарлардан метрополияға алтын мен күмістің ағылуын қамтамасыз етіп тұрған испан отарларын қанаудың қалыптасқан тетігінің мүмкіндігінің шектелгенінен еді. Осыдан барып испан мемлекеті қарыздарын төлей алмай, өзін банкрот деп мойындауға мәжбүр болды. Сол кездегі испан үкіметінің алтын ақша емес, бүгінгі АҚШ секілді қағаз ақша басып шығару мүмкіндігі болғанда, Испания банкроттық туралы жарияламай-ақ тығырықтан шыға алар еді. Ал Америка Құрама Штаттары бүгінде триллиондаған мемлекеттік қарызы бола тұрып, ешқандай қиындық көрмей отыр, өзін банкрот деп жарияламайды да, өйткені өзіне қанша қағаз ақша керек болса, соншасын басып шығарады. Нақ осы жағдай әлемдік қоғамдастықты жаңа валюта жүйесін іздестіруге мәжбүрлеп отыр. Сонымен қатар G-20 елдерінің

және халықаралық ұйымдардың басшылары қазір қаржылық реттеудің басқа да қатаң иіндерін ендіруді, тұтастай алғанда өзін ақтамаған либералдық-монетарлық экономикалық саясатты қайта қарауды айтып жатыр.

Қазақстанға келетін болсақ, Елбасы Ұлттық банкке және Үкіметке отандық жаңа қаржы архитектурасын құруға кірісуді тапсырды. Дағдарыс көрсеткеніндей, біздің қаржы жүйеміз осал, қазіргі сілкіністер жағдайында шетін болып шықты. Валюталық реттеудің қатаң тәртібі болмады, ақша елге қалай келсе, солай елден еркін кетіп жатты. Қазақстанда тауар-ақша айырбасын қамтамасыз етуге тиісті қаржы қорларының едәуір бөлігі шетелдік банктер мен оффшорлық аймақтарда сақталды. Қаржы рыногын заңнамалық реттеудің кемістіктері белгі берді. Елдің қаржы ресурстарын экономиканың нақты секторын дамыту үшін жұмылдыруға қабілетті құралдар өте аз және іске шорқақтығын көрсетті. Қор рыноктары дамымады және іс жүзінде оның ел экономикасына ықпалы сезілмеді.

Әсіресе, банк жүйесінің, атап айтқанда екінші деңгейдегі банктердің олқылықтары елеулі болды. Төрт ірі банк бастаған бұл жүйе дағдарыс алдындағы жылдары мемлекет ішіндегі мемлекет рөлінде болды. Олар монополияға қарсы реттеу нормативтеріне назар аударып жатпады. Қарызға алынған қаражаттың көлемін өсіру жөнінде өктем саясат жүргізді. Олар өтімділігі қамтамасыз етілмеген шетел несиелерін тартудың қауіптілігі туралы мемлекет басшылары мен мамандардың ескертулерін құлаққа ілмеді. Іс жүзінде үкімет емес, осы коммерциялық банктер алынған несиелерді экономиканың нақты секторына емес, салынған қаражаттан жедел қайтарым қамтамасыз етілетін сауда-саттыққа, жылжымайтын мүлікке, қызмет көрсету саласына жұмсап, елдің инвестициялық саясатын тиімсіздікке әкелді. Олардың кейбірі халыққа мәшинелер, жиһаздар алуға және басқа тұтыну мақсаттарына ештеңемен қамтамасыз етілмеген несиелер беріп, тұтынушылық идеологиясын алға жылжытуға күш

салып бақты. Қазір анықталып отырғанындай, алыпсатарлық капитал да орын алған, ал банктердің өз капиталының болуы бірқатар жағдайда сыртқы көріністен артық ештеңе емес еді.

Дағдарыс алдындағы жылдарда банк жүйесіне, банкирлердің өзіне табынушылық қалыптасты. Олардың табыстары барынша мадақталып, бұл жүйені Қазақстан экономикасының локомотиві деп атадық. Қазақстандық банк жүйесі реформа жүргізу жағынан Ресейдің және басқа посткеңестік мемлекеттердің осындай жүйелерінен әлдеқайда алға кетті деп айтып жүрдік. Осыған байланысты Алматыда өңірлік қаржы орталығын құрып, онда бүкіл өңірдің қаржы арналарын жинақтау мақсатындағы идея пайда болды. Оны құрдық та, бірақ, өкінішке орай, қазіргі кезге дейін бұл орталық өзін ешбір көрсете алмады.

Осындай салдардан кейін әлемдік қаржы дағдарысы киліккенде нақ осы банк жүйесі орасан қиындықтармен бетпе-бет келді. Ол посткеңестік мемлекеттердің банк жүйелерінен бірінші болып дағдарысқа түсіп қана қойған жоқ, сонымен бірге шетелдік банктер мен инвестициялық қорларға орасан зор берешектерін төлей алмайтын болып банкроттықтың басты қатерінің алдында тұрды. Сол кезде пайдалған тәуекел-менеджмент жүйесі сенімсіз болып шықты, ол іс жүзінде күйреп түсті. Сондықтан да мемлекет банк жүйесіне көмекке келіп, Ұлттық қордан және мемлекеттік бюджеттен осы мақсаттар үшін орасан зор ресурстар бөлуге мәжбүр болды. Дағдарыстың басқа барлық салдарын Қазақстан экономикасы бүгінде азды-көпті жеңіп келеді, алайда банктердің проблемалары – үлескерлер, ипотека, несие иелеріне берешектер әлі күнге дейін Үкіметтің елеулі күш-жігерін және мәселені шешу үшін көлемді қаражатты талап етеді. Банктердің несие портфелдері сапасының жалғасып жатқан нашарлауы әлі де алаңдаушылық туғызады. Бүгінде активтер сапасы банк жүйесінің несиеге қабілеттілігінің, өтімділігінің және саламаттылығының айқындаушы факторына айналды.

Бұрынғы берілген несиелердің сапасы уақыт сынынан толық өтіп болған жоқ, сондықтан да олардың «ескіруіне» байланысты ахуал әлі нашарлауы мүмкін деп санайды ҚҚА мамандары. Айта кетелік, қазірдің өзінде екінші деңгейдегі банктер берген несиелердің үштен бірінен астамы жұмыс істемейтін несиелер болып отыр. Тұтастай алғанда, егер дағдарысқа дейінгі кезеңде біздегі банк жүйесі біршама сенімді болғанда, Қазақстан қазіргіге қарағанда әлемдік қаржы-экономикалық дағдарысын жеңіл өткізер еді.

Осыдан келіп белгілі француз экономисі және саясатшысы Жак Аттали бейнелеп айтқанындай және осы тезисті Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев та атап көрсеткеніндей, бұдан былай «инженер мен ғалым мамандығының биік мәртебесін қалпына келтіріп, банкир кәсіпшілігін өзіне лайықты қарапайым орнына қайтару керек». Банктердің тәртібін лайықты тұрғыда реттейтін құқықтық нормалар қабылдау қажет. Капиталдандыру жөніндегі жаңа нормативтерді және басқа да пруденциялдық нормативтер енгізу керек. Банктер өз қаражатын жұмсау саласын өздері шешкен бұрынғы тәжірибенің орнына пайыздық ставкалардың барынша жоғары деңгейін қоса алғанда экономиканың секторлары бойынша несие беру нормативтерін белгілеу қажет. Мемлекеттік мүдде тұрғысынан олардың Ұлттық банктің несие терезесіне қолжетімділік шарттарын айқындау қажет. Қазір енді заңнамалық база бар, сондықтан банктердің экономиканы қаржыландырудың исламдық қағидатты игеруі туралы ойластыру керек. Дағдарыс көрсеткеніндей, әлемдік экономикадағы қазіргі сілкініс ахуалында ислам банктері барынша тұрлаулы болып шықты. Бірқатар мемлекет қайраткерлері мен мамандар ұсынған қаржы жүйесіне қатысушыларға шектен тыс сыйақы беруге тыйым салудың да мәні жоқ емес. Елге, бәлкім, бизнесті несиелеумен айналысатын жаңа банктер де қажет болар. Қазіргі банктер бизнесті несиелеуге құлышыныспен бара қойған жоқ, өйткені, оның ипотекалық несиеге қарғанда

пайдасы аз болды. Тұтастай алғанда экономиканың нақты секторына қызмет етуге бағдарланған банк жүйесін қалыптастыру қажет.

Өкінішке орай, қазіргі кезге дейін Қазақстан экономикасы іс жүзінде қаржының ішкі көздеріне арқа сүйеген жоқ. Негізінен тірек сырттан қарыз алу болды. Бірақ та дағдарыстан шығу кезінде бұл ахуал түбегейлі өзгереді.

Біріншіден, дағдарыс салдарынан сыртқы инвестициялық көздер триллиондаған жинақтарын жоғалтты. Әлем деңгейінде активтер құнын жоғалтулар 50 трлн. долларға бағаланады, мұның өзі әлемдік ІЖӨ-нің жылдық көлеміне барабар.

Екіншіден, әлемде банктер мен инвесторлар әсіресе дамушы елдерге несие бөлуге мейлінше сақтық көрсететін болды. Есеп бойынша, олар биыл 2008 жылмен салыстырғанда 3 есе, ал 2007 жылмен салыстырғанда 6 есе қысқаруы мүмкін.

Үшіншіден, біздің банктердегі, атап айтқанда, өз міндеттемелерін қазір қайта құрылымдауға мәжбүр болған ТұранӘлем мен Альянсбанктегі ахуал, дүние жүзінде белгілі дәрежеде тұтастай Қазақстанның банк жүйесінің теріс имиджін қалыптастыруда. Әрине, Елбасының белсенді сыртқы саяси бағдарының арқасында біз алдағы кезде де шетелдік (батыс, араб, қытай және басқа) инвестиция көздерін тартатын болармыз, алайда жоғарыда аталған жәйттер капиталдың сырттан келуін шектеуі мүмкін. Шетелдік капиталдың келуі айтарлықтай қысқарған жағдайда енді бюджет қаражаты мен бюджеттен тыс ішкі қаражат экономиканы жаңғырту мақсаттарын қаржыландырудың нақты көздеріне айналмақ. Мұндай жағдайда мемлекеттің банктерге беретін несие ресурстары қатаң түрде қадағаланылып және мақсатты пайдаланылуы керек.

Сондықтан да банктердің тұрлаулы ресурстық базасын (ұзақ пассивтерді) қалыптастыру қазір айрықша маңызды.

Ал мұндай база құру үшін елімізде жағдай бар. Бұл жылдан жылға өсіп келе жатқан жинақтаушы зейнетақы қорлары, бұл сондай-ақ халықтың өскелең депозиттер көлемі. Бұл жаңа сақтандыру өнімдерін, инфрақұрылымдық облигациялар шығару, инфляция бойынша мөлшерленген пайызсыз облигациялар шығару мүмкіндігі және халықтың қолында бар ұсақ және орташа жинақтарды (шамамен 15-20 млрд. доллар) тартуға қабілетті осындай бірқатар шаралар.

Өкінішке орай, қазіргі қолданыстағы заңнама іс жүзінде жинақтаушы зейнетақы қорларын залалды болуға итермелейді, ал олар өздерінің экономикалық мақсаты тұрғысынан ішкі сұраныстың жеделдеткіші болуы тиіс. Бірқатар ЖЗҚ-лар мен сақтандыру қорлары ірі банктерге «еншілестік» жағдайында болып, кіріптарлық күн кешуде, мұның өзі оларға дербес инвестициялық саясат жүргізуге мүмкіндік бермейді. Оның үстіне бұл қаражатты тиімді салу құралдары да өте шектеулі. Мұның бәрі біздің соңғы уақытқа дейін ішкі қаржының өзіміздегі ұзақ мерзімді көздерін қалыптастыруға жете назар аудармауымыздың тікелей салдары. Бұған дейін айтылғанындай, елді жедел индустрияландыру керек, ал ол орасан зор ресурстарды талап етеді. Бұған бюджеттің ақшалары да жұмсалады, бірақ та бұл мәселені шешуге банктердің, халықтың және жеке меншік сектордың ақша ресурстарын жақсылап жұмылдыру жөніндегі қаржы мекемелерінің міндетінің маңызы тіпті де кем емес. Елімізде жобаланып жатқан жаңа қаржы архитектурасында бұл мәселелер барынша ескерілер деп білеміз.

Қазақстанның мемлекеттік қаржысын Ұлттық банк, Қаржы нарығы мен қаржы ұйымдарын реттеу және қадағалау жөніндегі агенттік (ҚҚА) және Қаржы министрлігі реттеп, бақылап отырады. Қазір ҚҚА-ны Ұлттық банкке қосу туралы ұсыныстар айтылуда. Бәлкім, мұнда ойға қанымды бәзбір негіз бар болуы мүмкін. Бірақ та соңғы уақытқа дейін банк саласының қызметін қатаң реттеу үшін Агенттіктің құқықтары мен мүмкіндіктері

заңнамалық тұрғыда тым әлсіз болды. Екінші себеп ҚҚА-ның басшылығы мен қызметкерлерінің едәуір бөлігі жиі ауысып жатуында деп білеміз. Кейде онда банк және жалпы қаржы жүйесін айтарлықтай жақсы білетін мамандардың жетіспеушілігі өткір сезіледі.

2008 жылдың күзінде ел Парламенті қаржы саласы мен валюталық қатынастарды реттеу жөнінде ҚҚА-ның да, Ұлттық банктің де құқықтарын елеулі түрде кеңейтетін заң қабылдады. Дегенмен бүгінде әлемнің мемлекет қайраткерлері мен қаржы саласының мамандары Орталық банктердің рөлі мен өкілеттіктерін одан әрі күшейтуді көздейтін пікір айтуда. Бұл үрдісті бізге де ескеру қажеттігі бар болар. Ұлттық банктің тұрақтандыру несиелерін беру, банкаралық рынок ауқымын және банкаралық несиелер ставкасының деңгейіне ықпал ету мүмкіндігі, бүкілқаржы рыногының тұрлаулығын қамтамасыз етудегі оның рөлін ескере отырып, солай еткен жөн.

Республика Қаржы министрлігінің рөлі мен орны туралы айрықша айтқым келеді. Бұл министрліктің мүмкіндіктері мен өкілеттіктері белгілі дәрежеде шектелген болып көрінеді. Жыл сайынғы (қазір үшжылдық) бюджетті, яғни мемлекеттік қаржының негізін, экономика және бюджеттік жоспарлау министрлігі (ЭБЖМ) жасайды. Бюджеттің 90% кірісі – бұл салықтар, оларды жинау Қаржы министрлігінің Салық комитетіне жүктелген, ал бюджеттік шығындарды ЭБЖМ жоспарлайды. Бұл министрлік, жоғарыда айтылғандай, бюджетті әзірлейді, ал Бюджет кодексін Қаржы министрлігі жасайды. Осылайша елдің мемлекеттік қаржысын жоспарлау мен реттеудің біртұтас үдерісі қазір екі ведомствоға – экономика және бюджеттік жоспарлау министрлігі мен Қаржы министрлігіне жасанды түрде бөлінгендей болып көрінеді. Содан барып алғашқысында өзінің негізгі шаруасымен – елдің әлеуметтік-экономикалық дамуын жоспарлаумен және талдау жасаумен толықтай айналысу мүмкіндігі жоқ, ал екіншісінің рөлі елеулі түрде кесіліп, негізінен

казынашылық функциясымен шектелген. Мұның өзі Қаржы министрлігінің қосымша мемлекеттік қаржы көздерін іздестірудегі, оларды тиімді пайдалану жолдарын анықтаудағы, бағалы қағаздар рыногын дамытудағы, Қазақстанның Ішкі қаржы рыногын әлдеқайда жақсырақ жұмылдыруға қабілетті жаңа құралдарды іздестіріп, енгізудегі мүдделілігін төмендетеді.

Әлемдік қаржы дағдарысымен белсенді күреске барлық елдерде олардың қаржы министрліктері кіріскен, ал бізде бұл министрлік мұндай маңызды істен сырт қалған секілді. Жалпы алғанда мемлекеттік қаржыны әлдеқайда жақсы басқару үшін жыл сайынғы және үш жылдық бюджеттерді әзірлеу функцияларын Қаржы министрлігіне берген орынды болып көрінеді, мұның өзі аталған министрліктер қызметін бірін бірі қайталаушылыққа жол бермей, олардың экономикалық нақты салалар үшін жауапкершілігін арттырады.

Экономиканы басқаруда қордаланып қалған басқа да бірқатар проблемалар туралы айтпай кетуге болмайды. Мәселен, күрделі иерархиялық басқару жүйесі орын алуда. Министрліктер, комитеттер, орталықтағы және жергілікті орындардағы олардың департаменттері, мемлекеттік холдингтер, олардың сансыз еншілестері, ұлттық компаниялар, әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорациялар және сол сияқтылар. Басқару буындарының саны 5-6-ға жетеді, тіпті одан да көп болып жатады. Мұның өзі шешімдер қабылдау үдерісін, сол шешімді оларды атқарушыға жеткізу мерзімін әлдеқайда ұзартады және күрделендіреді. Біздегі министрліктердің рөлі біртіндеп төмендеп барады. Ал олар бүкіл әлем дәлелдеген салалық басқарудың негізгі жүйесі. Осының бәрі қабылданған шешімдердің жеделдігі мен оларды орындаудың тиімділігіне салқын әсерін тигізбей қоймайды.

Дағдарыс Қазақстан экономикасының негізгі проблемасын — ондағы әртараптандырудың жоқтығын айқын көрсетіп берді. Кезінде біз Индустриялық-

инновациялық даму стратегиясын қабылдап, оны іске асыру үшін даму институттарының желісін құрдық. Осының бәрі экономиканы әртараптандыру мақсатын көздеді, алайда оның нақты түрде аяқталмағандығы, турасын айтсақ жоқтығы дағдарыс басталғаннан кейін Қазақстан экономикасын елеулі қиындықтарға ұрындырды.

Осыдан келіп болашақта экономиканы әртараптандыру мен индустрияландырудың маңызы күмән туғызбайды. Елбасы Үкіметке елді жедел индустрияландырудың 5 жылдық жоспарын әзірлеуге тыпсырма беріп, ондағы инновациялық құрамдастың рөлін күшейту қажеттігін атап көрсетті. Экономиканы жаңғырту проблемаларына деген жаңа тұжырымдамалық көзқарас жөніндегі президенттің айтқан пікірі де қолдауға әбден лайық. Халық үшін де, басқарушылар үшін де жете түсінікті емес кластерлер, корпоративтік көшбасшы сынды жобалардан сақтандырып, басты назарды елді технологиялық жаңғыртудың екі бағытына шоғырландыру ұсынылды. Бірінші – бізде бар минералдық шикізатты терең өңдеу, оны дайын өнім шығару деңгейіне дейін жеткізу. Егер бұл мұнай болса, онда жанармай, мазут және басқа мұнай өнімдерін ғана әзірлеу емес, сонымен бірге мұнай химиясы өнімдерін – пластмассаны, құбырлар, сантехникалық бұйымдар, т.б. алу. Егер бұл металл болса, онда оның негізінде мәшинелер, олардың бөлшектерін, тұрмыстық және басқа техникалар шығару. Басқа шикізат ресурстары бойынша да солай. Әртараптандырудың екінші бағыты – ең алдымен отандық салалардың – мұнай, ауылшаруашылық, көлік, құрылыс және басқа да салалардың қажеттерін қамтамасыз ететін мәшине жасау.

Мұның бәрі Қазақстан экономикасын жаңғыртудың нақты әрі біздің қазіргі жағдайымызға толығымен сай келетін бағыттар. Оларды ойдағыдай іске асыру үшін біздің дамуымыздың осынау өте маңызды бағытын басқаруды жолға қою қажет деп ойлаймыз. Қазір индустриялық саясатты іске асыру Индустрия және сауда министрлігіне

жүктелген. Ал индустриялық-инновациялық даму мақсаттары үшін құрылған даму институттары «Самұрық-Қазына» ұлттық әл-ауқат қорының қарауында қалып қойды. Ел мүмкіндігін осылайша екі ведомствоға шашырату индустрияландыру үдерісін елеулі түрде қиындатуы мүмкін.

Республикада ипотекалық компания бар, мамандандырылған тұрғын үй-құрылыс жинақ банкі бар. Алайда дағдарыс басталған кезде үлестік құрылыс пен ипотека проблемаларын шешуді біз «Самұрық-Қазынаға» жүктедік. Бәлкім, бұл шешім дағдарыстың сол тұстағы өткір кезеңінде дұрыс та болған шығар. Бірақ та дағдарыс өткірлігі бәсеңдеген қазіргі кезде үлескерлер мен ипотека проблемасын шешуді жоғарыда көрсетілген мамандандырылған компания мен банкке берген орынды болып көрінеді. Бұл білікті қызметкерлері мен күшті менеджерлері бар «Самұрық-Қазына» ҰӘҚ-ына Қазақстан экономикасының басым міндетін – оны әртараптандыру мен индустрияландыруды жүктеуге мүмкіндік берер еді.

Сонымен қатар осы холдингтің моделі мен қызметтік мақсатын тағы да бір дәлдеп алған қажет секілді. Бұл Үкіметтің агенті ме, басқарушы компания ма немесе оған кіретін компаниялардың корпоративтік құндылығын өсіруге тиіс холдинг пе? Егер ол Үкіметтің агенті немесе басқарушы компания болса, онда оның салалық министрліктермен өзара қарыма-қатынасын нақтылау керек. Бұл ретте синергетикалық басқару тиімділігі туралы айтудың реті жоқ.

Егер ол корпоративтік құндылықтарды өсіруге тиіс болса, онда соңғы 15-20 жылда корпоративтік бизнестің мақсатты функциялары елеулі өзгерістерге түскенін ескеру керек. Бізде корпорацияны дамытудың шешуші көрсеткіші, басқа көптеген елдердегідей, оларды капиталдандыру деңгейі болып отыр. Осы деңгей бойынша компаниялардағы жай-күй анықталады. Бұл көрсеткішке ең

алдымен акционерлер мүдделі, ол компаниялардағы менеджмент нәтижелілігінің де көрсеткіші.

Дегенмен, халықаралық сарапшылар мен мамандардың көпшілігі капиталдану деңгейі корпорациялардың нақты жай-күйін бейнелеймейді деген пікір айтады, біз де оларды қолдағымыз келеді. Компанияларда қалыптасқан пайда нормасы ескерілмейді, яғни оның қызметінің тиімділігі бағаланбайды, өндірістің негізгі факторларын пайдалану тиімділігінің көрсеткіші де есептеп шығарылмайды. Ал әлеуметтік-экономикалық прогрестің басты көрсеткішімен — еңбек өнімділігімен аталмыш көрсеткіш қарама-қайшылықта. Соның салдарынан корпорациялар құрамындағы тиімсіз өндірістерді жабу кідіртіле беріп, кейде негізсіз қосылу үрдісі жүріп жатады. Аталған жағдайлар, біздің ойымызша, «Самұрұқ-Қазынаға» қарасты компаниялар қызметін бағалау көрсеткіштерін қайтадан ой сарабына салуды талап етеді.

Тағы бір шешімін таппаған басқарушылық проблема бар сияқты. Әңгіме әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорациялар (ӘКК) туралы. Олардың құрылып, жұмыс істеп жатқанына үшінші жыл. Бірақ та әлі күнге дейін олардың қызмет саласы нақты анықталмаған. Мұндай қызметтің заңнамалық базасы жасалмаған. ӘКК-лерде көлемді активтер мен ресурстар аз, олар өңірлерде артық-ауыс қалғандарды жинап жүргені. ӘКК-лердің өңірлік билікпен қарама-қарсы келу жәйттері де бар, осынау екі басқару құрылымының өзара ықпалдасуындағы нақты тетіктер пысықталмаған. ӘКК міне бірнеше рет бір ведомстводан екіншісінің қарамағына өтуде. Есеп комитеті жүргізген тексеру көрсеткеніндей, бұдан бір-екі жыл бұрын оларға жарғылық капитал үшін берілген бюджеттік қаражаттың едәуір бөлігі әлі игерілмеген.

ӘКК-ге байланысты проблеманың екінші жағы да бар. Кезінде біз коммуналдық меншіктің едәуір бөлігін ӘКК қарамағына бердік. Сөйтіп, облыстық әкімдіктердің өңірлік экономиканы басқару мүмкіндігін төмендеттік. ӘКК өңірлік

дамудың шынайы агенттеріне айнала қойған жоқ, ал жергілікті атқару органдарынан бұл мүмкіндік алып қойылған. Егер бұл айқын қарама-қайшылықтың дұрыс шешімі табылмаса, ол өңірлік экономиканың дамуын тежейтіні даусыз. Бұл ретте біз жыл өткен сайын жергілікті билік органдарына жүктелетін міндеттер көлемін ұлғайтып отырғанымызды да ескеру керек. Қазір бұл – жұмыссыздықпен белсенді күресу, халықтың тұрмыс деңгейінің төмендеуіне жол бермеу, жергілікті бюджеттердің «Жол картасы» бағдарламасын іске асыруға қатысу, шағын және орта бизнеске барынша қолдау көрсету және басқа да міндеттер. Осыдан келіп өңірлік билікке осы міндеттерді ойдағыдай шешу мүмкіндігін берген орынды болып көрінеді, бұл үшін олар мен ӘКК арасында өкілеттіктерді экономикаға ыңғайлы түрде қайта қарау қажет.

Және бір ұйымдық-басқарушылық проблеманы сөз етейік. Оны шешу қажеттігіне Президент Қазақстан халқына арнаған бірнеше Жолдауында назар аударды. Әңгіме Қазақстан ауылдарындағы шаруашылық жүргізуші субъектілерді ірілендіру туралы болып отыр. Мәселенің қойылысы әбден дұрыс. Өйткені, біздегі ұлан-ғайыр қуан аймақтарда, шөл және шөлейт жерлерде ұсақ шаруа және фермер шаруашылықтары жоғары тиімді ауыл экономикасын құрып, дамыту тұрғысынан мүмкіндіктері аздығы көрініп қалды.

Ауылдағы іс жағдайға қарап, бұған көз жеткізе түсеміз. Әрине, мемлекет жылдан жылға дотациялар, олар өндірген өнімдерге субсидиялар түрінде шаруаларға зор қаражат бөліп отыр, мектептер, ауруханалар жергілікті жолдарды, ауыз сумен жабдықтау нысандарын салуға және ауыл инфрақұрылымының басқа нысандарына көп бюджет қаражатын жұмсауда. Осының бәрі ауыл тұрғындарының қажетті тұрмыстық деңгейін ұстап тұруға мүмкіндік береді.

Бірақ та ауылда мал басының көбеюі баяу жүріп жатқанын, ұсақ қожалықтар асылтұқымды жоғары өнімді

мал шаруашылығын дамыта алмайтынын, ал бұларсыз осы саланың келешегі мүлдем аз екенін көрсету мүмкін емес. Бұл ұсақ қожалықтар жоғары технологиялық негізде астық өндірісін де жүргізе алмайды. Өйткені, олардың несие алу қабілеттілігінің төмендігі және өндіріс көлемінің салыстырмалы тұрғыдағы шағындығы оларға жоғары өнімді техника мен технологияны сатып алуға және пайдалануға мүмкіндік бермейді. Сол себептен де суландыру жұмыстарының деңгейі өте төмен, біршама аумақтарда жер біртіндеп тозып барады. Қорыта айтқанда, біздің фермерлер мен шаруалардың шаруашылық жүргізу деңгейі заманауи талаптарға сай келмейді. Оның үстіне ауылда жұмыссыздық бар. Мұның бәрі ауыл өндірісшілерінің күш-қуатын байыпты кооперациялау, ауылда шаруашылық жүргізуші субъектілерді ірілендіру қажеттігін тудырып отыр.

Қазір Президенттің тікелей тапсырмасы бойынша ауылда мал бордақылау орталықтары құрылуда, сүт кешендері тұрғызылып, сервистік-дайындау кооперативтері ұйымдастырылуда. Алайда, мұндай орталықтар немесе кешендер әлі аз, әр облысқа 1-2-ден ғана келеді. Сервистік-дайындау кооперативтеріне келсек, әрине, бұл ілгерілеушілік, бірақ мәселе малды осындай орталықтарға жинауда ғана емес, жоғары өнімді мал өсіруде болып отыр. Оның үстіне мұндай жаңа іспен қазір шаруа қожалықтарының 10-15 пайызы ғана айналысады, қалған 85-90%-ы жеке шаруа болып қалуда.

Сондықтан да ауылда шаруаларға бұрыннан таныс өндірістік кооперативтерді қайта қолға алған орынды болып көрінеді. Балкім, кейбіреулер оны ұжымшар деп, мәселе оның атауында емес, ыдыранқы ұсақ шаруа қожалықтарының қызметін нақты кооперациялауды қамтамасыз ету мүмкіндігінде. Егер олар өз пайларын және басқа активтерін біріктіріп, біртұтас еңбек ұжымын қалыптастырса, мұны ерікті негізде жасаса, ауылда жұмысқа қабілетті, ірілендірілген тауарлы

ауылшаруашылық өндірісі пайда болады. Мұндай іріленген шаруашылықтарға көрсетілетін мемлекеттік қолдау да әлдеқайда тиімді болар еді. Ауылда мал бордақылау орталықтары болсын, сүт кешендері жұмыс істеп тұрсын, аяғынан нық тұрған фермер шаруашылықтары да дербес жұмыс істесін. Ал енді кооперацияның осы формаларына тартылмаған, не ыңғайы келмеген шаруаларды өндірістік кооперативтерге біріктірген орынды болар еді. Ерікті негізде бірігіп, өздерінің басшы органдарын құрған бұл өндірістік кооперативтер болашақта жергілікті өзін-өзі басқарудың сенімді тірегіне айналар еді деп ойлаймыз.

Жоғарыда біздің елімізде қор рыногы жеткілікті дамымағанын айтқан едік. Тіпті ол мүлде дамымаған деуге болады. Кезінде үлкен шешімдер қабылданып, бағалы қағаздар рыногын дамыту бағдарламасы бекітілсе де солай болып қағаз жүзінде қалып отыр. Іс жүзінде Қазақстанның барлық ірі компаниялары біздің биржаларда акцияларын сатпайды, кезінде халыққа кеңінен жарнамаланған «көгілдір фишкалар» бағдарламасы да іске асырылмады.

Бір сөзбен айтқанда, қор рыногы әлі де нарықтық экономиканың біз игермеген қыртысы болып калуда. Сондықтан да, Елбасымыз бейнелеп айтқандай, отандық нарықтық конструкция бір аяғына ақсай басуда. Ал енді қор биржасы, егер оның алып-сатарлық құрамдасын жонып тастасақ, компаниялардың инвестициялық мақсаттарға қаражат жұмылдыруының бүкіл әлемде сыннан өткен мүмкіндігі. Инвестициялардың сыртқы көздері жоғарыда айтылған себептер бойынша шектелген жағдайда еліміздегі қор биржасы, оның толық мәнді жұмысы жаңғырту мақсаттарына ішкі ресурстарды жұмылдыруға әбден қабілетті болар еді.

Қор рыногының дамуы тежелуінің себебі, біздің ойымызша, экономиканы монополияландырудың бізде елеулі орын алуында болып отыр. Қазақстанның ірі компаниялары айтарлықтай қуатты, олардың қызметіне монополиялық сипат тән, ондағы меншіктің шоғырлануы

өте жоғары, олар іс жүзінде қаражат іздеп биржа алаңдарына да шықпайды. Халықаралық қаржы корпорацияның (IFC) мәліметтері бойынша Қазақстандағы компаниялардың 41 пайызынан астамында акционерлер саны 3-тен артық емес, 24 пайызында 4-тен 10-ға дейін акционер бар. Бұл бәсекелікті, бәсекелік ортаның сапасын төмендетеді. Біз жоспарлық бастауларды енгізетін боламыз, бірақ та өзінің негізгі конструкциясында бізде орын алған нарықтық экономика. Сондықтан бәсекелік ортаның болуының және оның әрекеттілігінің жеке компания үшін де, сонымен бірге салалар және тұтастай экономика үшін де айрықша маңызы бар. Осыған байланысты Қазақстанның дағдарыстан кейінгі дамуының маңызды бір мәселесі экономиканы монополиясыздандыру, бәсекелестік ортаны сауықтыру болуы тиіс секілді. Бұл өз кезегінде отандық қор рыноктарын қажетінше жандандыруға да жеткізе алады.

Осының бәрі жалпы алғанда экономикалық өсу және осындай өсу көздерін іздестіру проблемасына айналады. Дағдарыс әлемнің дамыған елу мемлекетінің қатарына кіру жөніндегі біздің мақсатымызды өзгерте алмайды. Ал оны іске асыру үшін, ҚХР секілді ұзақ мерзімге экономикалық өсудің жоғары қарқынын қамтамасыз ету керек. Ал мұндай қарқынға қол жеткізу үшін бізге капиталдың қорлану нормасын (негізгі капиталға инвестициялар деңгейін) кем дегенде үш есе ұлғайтып, 25-30%-ға жеткізу қажет. ҚХР-да бұл көрсеткіш ұзақ уақыттан бері 40%-ды және одан жоғарыны құрап отыр. Сондықтан экономикалық өсудің көздерін, соның ішінде қаржы көздерін іздестіру біз үшін дағдарыстан кейінгі дамуда өзекті де маңызды болып табылады.

Шет елдерден экономикалық өсуді белсенді ынталандыру мысалдарын көптеп табуға болады. Қытай тәжірибесіне жүгінетін болсақ, оның белсенді қаржы саясаты дағдарысқа қарсы ғана емес, сонымен бірге экономикалық өсудің жоғарғы қарқынын ұстап тұруға да бағытталған. Атап айтқанда саналы түрде мемлекеттік

бюджеттің жоғарырақ тапшылығы жоспарланады. Одан әрі ақша массасының үлкен көлемі айналымға шығарылады. Сарапшылар мынадай фактілер келтіреді: 2004-2006 жылдары бұл елдегі экономиканың монетизациялау деңгейі (M2 ақша массасының ІЖӨ-ге қатынасы) 180-185%-ды құраған. Ресей Федерациясында бұл көрсеткіш 34%, Қазақстанда – 40%-дан кем болған, ал егер теңге массасын ғана ескеретін болсақ – 29%. Қытай сондай-ақ инвестициялық мақсаттарға арналған мемлекеттік несие облигацияларының ірі эмиссияларын шығарады. Мамандардың бағалауы бойынша ҚХР-да шығарылатын құрылыс займдары ішкі сұраныстың жетімсіздігін өтеп, ІЖӨ-нің қосымша жылдық өсімінің орта есеппен 1,5-2%-ын қамтамасыз етеді. ҚХР-да ақша экспанциясының аталған түрлері елеулі инфляцияға соқтырмайтынын, өйткені олар экономиканың нақты секторына жұмсалатынын атап өту қажет. Қазақстанның қаржы билігіндегілерге де экономикалық өсуді қамтамасыз ететін осындай көздер мен шаралар туралы ойланған жөн.

Дүние жүзінде рыноктың этикалық базасында бүліну жүріп жатыр. Кезінде Макс Вебер Батыста капиталистік нарықтық қатынастардың қалыптасуындағы протестанттық этиканың айрықша рөлін атап өткен. Ресейде де капитализмнің елең-алаңында шағын зауыт иелері мен копестер іскерлік этика қағидаттарын қатаң негізге алған. Біраз уақыттан кейін бұл келмеске кетіп, оның орнына ашқарақ, қанаушы капитализм келді. Кейіннен демократиялық үрдістің, заңнамалық базаның дамуы нарықтық қатынастардың азды-көпті өркениетті тетіктерін қалыптастырды. Алайда дағдарыс барысында анықталған, тіпті миллион долларға емес, одан әлдеқайда көп – көптеген миллиард долларлық жалдаптық, алдау, жалған кәсіпкерлік фактілері іскерлік этикадағы ауқымды тәртіп орасан бұзылғанын және сенім дағдарысының басталғанын көрсетеді.

Өкінішке орай, осындай құбылыстар мен фактілер бізде де орын алды. ТұранӘлем және Альянсбанк секілді жетекші банктерге қатысты оқиғалар – соның айқын дәлелі. Үкіметке, сондай-ақ бүкіл бизнес-қоғамдастыққа сенімді нығайту, іскерлік этикасының жоғалған нормаларын қалпына келтіру жөнінде қатты ойланатын кез келді. Бұл дағдарысты еңсеру барысында да және тұрақты даму траекториясына көшу кезінде де Қазақстан экономикасының елеулі проблемаларының бірі болады. Бағзы кездегілер капитал дегеніміз сенім, сенімнен басқа ештеңе емес дейді екен. Адалдық, сенім – бұлар аса маңызды қоғамдық институттар, оларды елдің заттық емес байлығына жатқызуға әбден болады. Нақ осы тұрғыдан, елдің заттық емес байлығын тұрақты ұлғайту қажеттігі тұрғысынан біз көлеңкедегі экономикамен, сыбайлас жемқорлықпен алыпсатарлықпен және басқа сенім дағдарысының көптеген құбылыстарымен күрес жүргізуге тиіспіз.

Қаржы дағдарысы дегеніміз – бұл қолданыстағы экономикалық жүйені қайта қарау және оның беріктігін тексеру дейді екен. Қазақстан экономикасының беріктігіне ешқандай күмән жоқ. Президенттің алысты көздейтін стратегиясын іске асыра отырып, ол жылдан жылға жаңа биіктерге шығуда. Бірақ та дағдарысты еңсере отырып, бізге осынау өте күрделі организмнің кейбір өлшемдеріне сын көзімен қарау артықтық етпейді. Бұл мақала бүгінгі жағдайды ой сарабынан өткізіп, қайта қарау үдерісіне өз үлесін қосу мақсатын көздейді.

«Егемен Қазақстан», 1 желтоқсан 2009 ж.

Главный редактор: Масырова Р.Р.
Редактор (на казахском языке): Койшыбаева М.С.
Компьютерная верстка: Велтугина М.В.
Отпечатано в копировальном центре УМБ - оператор: Меркуленко Н.В.

Подписано в печать 11.01.2010
Усл.п.л. 9,0 Тираж: 100 экз. Формат 70х90 1/32

ул. Абая 8а
Университет международного бизнеса